

Universitätsbibliothek Wuppertal

**Danielis Chamieri Delphinatis Panstratiæ Catholicæ, sive
Controversiarvm De Religione Adversvs Pontificios
Corpus.**

Tomis quatuor distributum. : cum indicibvs necessariis.

De Canone Fidei

Chamier, Daniel

Frankfurt, 1627

Liber duodecimus, De authoritate primæ editionis librorum sacrorum

---

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

urn:nbn:de:hbz:468-1-907

LIBER DVODECIMVS.

De

AVTHORITATE PRIMÆ EDI-
TIONIS LIBRORVM SACRORVM.

Caput Primum.

DE VARIIS BIBLIORVM EDITIONIBVS.

A C R I Libri, ex quibus tanquam partibus constat totum illud corpus, quod appellamus Scripturæ Sanctæ, sive Bibliorum nomine, variis linguis editi sunt & traditi in vsum Ecclesiæ. Sed editiones diuiduntur vniuersaliter in duo genera. Nam alia sunt originales & *אַתְּרָנוֹת*, sive *דָּخִרְנוֹת*: scilicet earum linguarum, quibus primo vñi sunt auctores in iis libris scribendis. Aliæ vero secundariae, & *אַתְּרָנוֹת*, quibus multiplicata sunt eorum librorum exemplaria in varias regiones variaque idiomata, vt in precedentibus controversia factum oportuisse probauimus.

II. Originales linguae variæ sunt. Nam libri Veteris Testamenti maximam partem scripti sunt Hebraicè, quæ lingua censetur, & merito, omnium prima ipsi Adamo visitata, vt facile apparet ex nominibus, quæ imposuit natris. Deinde ab Adamo post Babyloniam confusionem specialiter conservata in familia Eberi, à quo quidam putant Hebreorum nomen deductum: inde ad Abrahamum, & filios Israëlis deriuata, custoditaque integra ad plurimos annos, donec tandem varie agitatus populus Dei paulatim afluxeret barbaris linguis, corrumperetque suam natuam, quod factum est maxime in captiuitate Babylonica.

III. Inde quædam Veteris Testamenti partes Chaldaicè primo conscriptæ, sed paucæ, vt Danielis capita quædam, & Esdræ pauciora. Et quidem illa descriptionem continent rerum, quæ non pertinebant ad solam Ecclesiæ, sed ad statum totius orbis: hæc vero, editæ quædam *אַתְּרָנוֹת* recitant regum: paucaque præterea. Adeo vt verius dici possit totum Veteris Testamentum Hebraice scriptum.

IV. Nouum Testamentum habemus Græce. Nam eti quidam contendunt Euangeliū Matthæi scriptum Hebraicè, itemque Epistolam ad Hebreos: tamen est admodum incertum: atque adeo proprius falso. Caietanus initio sutorum commentariorum seuere monet Euangeliū non fuisse scriptum Hebraicè, argumento non inepto ab interpretatione vocum Hebraicarum: vt capite primo, *Emmanuel*, quod est si interpretari, *Nobiscum Deus*: capite vicelimo septimo, *Eli, Eli, lamma sabachthani*, id est, *Deus mihi, cur deseristi me?* Non poterat enim Hebraica editio sic interpretari. Nec debuit illius interpres: vt patet exemplo aliarum vocum.

V. Scio haberi idipsum Euangeliū, Epistolamque ad Hebreos, Hebraicè, ex editione Sebastiani Munsteri. Item Euangeliū ex editione Tilij. Sed nihil esse authenticum, pronuntiant omnes docti. Ceterè in editione Munsteri multa sunt, quæ stylum ipsius Munsteri redolent: si quæ coniectura esse potest: ex comparatione eorum quæ sunt ab eodem autore. In quibus est perpetuus ferme abusus particulæ *וְנִ*, quasi simpliciter negat: quod contra eit tunc in Scriptura, tum apud Rabbinos. Tum illud statim initio puritatem Hebraicam nullam agnosco, sed video mihi videre recentem Christianum balbutientem, capite primo, *שֶׁן הַמְשִׁיחַ בְּנֵי הָיָה* barbarismus est cum solœcismo: capite secundo, quid est, *אֵל אֲדֹנָיו יְפִילֵן*. Quid rursus *וְמַאֲחַד שָׁהָלָבָן*? Et quid ferme semper absque interrogatione capite quinto *לְבָנָם הַסְּכָבָתָה אֶתְמַתְּהַסְּמָךְ*. Et alia infinita. Viderint alii: ego credo recens opus esse, & authorem nihil plus sciuisse Hebraicam, quam quantum potuerit ex scholarum vñi comparare. Et inde contulisse se ad hanc versionem.

VII. De Euangeliō Marci vix annotare debo, quod nonnulli persuadere volunt: fuisse Latine scriptum. Est enim id adeo leue, tam patiis authoribus confirmatum, tam parum simile vero, vt præteriti debuerit potius Laurentius Valla initio Annotationum in Marcum. *Admoneor ut eos improbem, qui putant Marcum Latine scriptissimum. Quid Græci, sat profecto Latina, sin Latini, Græca ignorare se indicant.* Caietanus ad initium eius Euangeliū, scriptissimum quidem in Italia Marcum, sed tamen Græce afferit. Quamquam ne illud quidem scriptissimum in Italia, certum. Nam Isidorus Hispanensis in Chronico in contraria sententia fuit, *Marcus Euangelista Alexandria Christum predicans Euangeliū scriptissimus. Itaque totius Scripturæ Sacre duplex est idiomata, Hebræum, & Græcum.*

VIII. Iam translationum maxima varietas, vt & linguarum, quibus suorum mysteriorum thesaurorum communicare dignatus est Deus, qui cum suis Apostolis præcepit abiure in totum orbem, & omnes gentes docere, eo ipso satis ostendit, nolle salutarem doctrinam in aliquo totius orbis angulo.

Tom. I.

delitescere, imo potius impleri quod scriptum ad Romanos decimoquarto, *Omnis lingua confitebitur Deo.* Nunc autem de omnibus agendum nobis non est: sed tantum de præcipuis, in eas nimis linguis, quæ in Ecclesia celeberrimæ fuerunt.

IX. Hæc trifatiā diuiduntur, in Orientales, Græcas, & Latinas. Orientales appello cognatas Hebraicæ. Primum igitur totum exstat Vetus Testamentum Chaldaicē translatum. Et hanc translationem Iudæi (apud quos magno est in pretio) vulgo *תְּנַגְּרָה* vocant. Est autem non tam simplex translation, &, vt aiunt, *פְּרָשָׁתָה*, quam liberior paraphrasis, plurimis saltē locis, maxime obscurioribus.

X. Nec est eius operis unus author. Jonathan Vzielis filius ante Christum annis plus minus quadragesima, Simeonis eius qui Christum vñis tenuit condiscipulus (si Galatino credimus) discipulusque Hillelis, qui eum Simeonem genuit, totum quidem vertit Veteris Testamenti corpus, teste eodem Galatino: sed exstat nonnulli in priores & posteriores Prophetas, id est, Iose, Iudices, Samuelem, Reges, Esaiam, Hieremiam, Ezechielem, &c duodecim minores. Vertitur autem sensum è sensu, obscurissima queque vocabula exponens, & quæcunque de Messia dubia latenterque scripta erant, certa atque clarissima reddidit.

XI. Onkelos vixit post Christum. Hunc nonnulli, atque in iis Bellarminus, Aquilam esse existimant. Sed Galatinus distinguunt: notatque Iudæos hunc afferere fuisse filium fororis Titi Imperatoris, factumque proselytum. Testatur etiam transtulisse totum Testamentum Vetus, non exstat etiam nisi Pentateuchum. Reliqua tributum Aquila, tum Iosepho cuidam cæco. Hos autem fabulos Iudaicis intentiores fuisse docti conqueruntur.

XII. Guido Fabricius Boderianus, præfatione in Nouum Testamentum Syriacum, autor est exstat vñiusque Testamenti Arabicam paraphrasin autore Saadia Gaon, & Persicam, Iacobo Tausio Pauanisue: item Syriacam, Armenicam, Æthiopicam. Sextus Senensis Bibliotheca libro quarto testatur Augustinum Nebiensem in Octaplis suis quintum locum deditse Arabicæ: eiusque operis se vidisse duo tantum volumina, nempe Psalterium exstatum, & quatuor Euangelia ipsius autoris manu descripta, atramētoque ac minio distincta.

XIII. Sed Nouum Testamentum exstat integrum Syriacum, præter pauculas partes, de quibus olim dubitatum, vtrum esset in Canone. Editum cum ab alijs, tum ab Immanuele Tremellio addita interpretatione Latina: à Guidone Fabricio, cum versione interlineari. Sed hi characteres Syriaeos mutarunt in Hebreos: vt & Raphelengius. Arias Montanus, in magnis Bibliis Antwerpensisibus, edidit vñique characterum genere.

XIV. Opus est antiquissimum: atque adeo Bonaventura Cornelius Bertramus, vir harum linguarum in primis peritissimus, meis in Hebraica & Arabica præceptor, audet Ecclesiæ Antiochenæ nascenti, Christianisque primum in ea appellatis, adscribere, præfatione in suam Comparationem Græmaticæ Hebraicæ & Aramaicæ. Sed vt hoc incertum sit, esse certe utilissimum, nemo negaverit, qui eo sit vñus: eti habere nonnulla, quæ non omnino placent, Bellarmino facile concesserit.

XV. Græcae editiones variae sunt, sed Veteris Testamentum tantum. Prima facta est Prologe Philadelphi iussu: qui cum vñique libros conquireret, quos in Bibliothecam suam recondere, etiam Iudaicos transferri iussit, ante Christum annis plus minus trecentis. Fuitque ea res celeberrima apud Veteres: vt videre est apud Eusebium libro octauo Præparationis: Iustinum Martyrem Dialogo cum Tryphone: Epiphanium de ponderibus & mensuris: Clementem Stomateon primo, atque alios. Et exstat Aristea nomine libellus, qui se profitetur à Polomeo missum legatum ad Eleazarum Pontificem, vt & libros obtineret, & doctos Interpretes, quos & concessos ex singulis tribubus senos, adeoque vñiversos Septuaginta duos. Vnde vulgo solet appellari Editio Septuaginta. At Ludouicus Viues in caput quadraginta secundum libri decimi octauo de Cuiitate Dei, hunc libellum Aristæ putabat aliquo recentiori confusum. Scaliger ad Chronicon Eusebij adscribit Iudeis Hellenistis, etiam ante Iosephum, multisque absurdis ostendit varie in ea describenda historia lusisse temerariam audaciam.

XVI. Imo non desunt, qui opinentur, non fuisse ab his Septuaginta totum Veteris Testamentum translatum: sed duntaxat libros Mosis. In his Iosephus est in procœlio Antiquitatum: sed & Talmudici, teste Genebrardo Chronologia libro secundo in Prologe Philadelpho. At multo plures aliter, & sane verisimile est, Regem Prologeum, æque resisse de reliquis libris, nec voluisse prætermisso in tanta curiositate.

XVII. Hanc omnes veteras censent esse omnium translationum. Nam quod apud Clementem Alexandrinum legitur Stromateon primo, versas fuisse in Græcum Scripturas etiam ante tempora Alexandri, indeque Platonem hauiisse nonnulla: vix fit verisimile. Genebrardus tamen assentitur: putatque translatum duntaxat Pentateuchum: idque imposuisse iis qui negarent totum corpus verum à Septuaginta.

XVIII. Reliquæ omnes translationes factæ sunt post Christum. Pri-

mus

mus Aquila Ponticus, Adriani Imperatoris temporibus, cique charus: pri-
mum Græcus, deinde Christianus, & quidem baptizatus, denique ad Iu-
deos deficiens, indignatus Christianis, qui eum ob immanem Astrologia
iudicariæ amorem expulserent Ecclesia; Hebraicam linguam accuratissime
didicit: procepsitque ad Bibliorum translationem: non fano tameh iudicio,
quoniam potius, ut peruerteret ea quæ de Christo erant prædicta, *is ἀποστολας των Ιησους*, inquit Epiphanius, id est, ut aliquomodo suam apostasiam ex-
cularet.

XIX. Secundus est Symmachus Aurelio Vero Imperante Samaritanus
primum, deinde Iudeus, iterumque circuncisus: nam id moris esse Epiphanius dixit iis qui à Samaritanis ad Iudeos transirent, ut priorem cir-
cunctionem irritam haberent; propterea arte quadam reductum præpu-
tium, secundo amputarent. Symmachus igitur Iudeus factus, *τοῦ Ιησού προφήτης τοῦ Ιησού τοῦ Αριανοῦ*, ad confutandas eas interpretationes,
quibus vtebantur Samaritani; labore vertendis Scripturis impedit.

XX. Tertius Theodotion: ipse etiam Ponticus, *τοῦ Ιησού τοῦ Αριανοῦ Μαρκιόνος*, *τοῦ Ιησού τοῦ Αριανοῦ Ιησούς*. Primum Marcionita, deinde ex odio
eius hæreticos Iudeos circuncisulque, ipse etiam eidem labori manum ad-
mouet, in multis non discedens à Septuaginta. *τοῦ Ιησού τοῦ Αριανοῦ τοῦ Ιησού τοῦ Αριανοῦ*: plurima retinuit vestigia eorum quibus
iam assueuerat.

XXI. Hæ fuerunt Græcæ versiones, omnino quatuor: & prima quidem
à Iudeis, reliqua ab Apostatis. Et tamen Veteres Catholici non tantum prima
vñi sunt, sed etiam posteriores non sunt dignatae, quantumlibet factas
scirent in odium Christianismi. Longe dissimiles hodiernis Papistis: qui,
quæ prodeunt ab iis, quos non vere, sed odiose hæreticos appellant, prorsus
exercant, nec vel videre sustinent, aut etiam nominari. Sæpiissime igitur
Veteres videoas comparantes has versiones, ex alijsque alias illustrantes, o-
mnesque curiose conservantes: quod postea fieri desij; adeo ut perierint: tres
posteriores: fortasse etiam prima: non consentiant enim docti, eam, quæ Græ-
cæ extat, verè esse Septuaginta interpretatum.

XXII. Deinceps, nullæ, quod sciam, versiones fuerunt: sed tantum va-
riæ editiones. Nisi forte illam excipias, incerto auctore, quam dicunt tempora
Antonini Caracalla, in dolis repartam, cum diu delituissest in urbe
Hiericho: & aliam rursus è dolis item erutam Nicopoli ad Septentrionem,
imperatore Alexandro Mammæ, quam Athanasius in Synopsi, factam di-
cit *τοῦ Ιησού τοῦ Αριανοῦ Ιησούς τοῦ Αριανοῦ*: à quodam studiolo Hierosoly-
mitano. Hæ versiones-ne fuerint integræ, an potius editiones antiquarum
non possum dicere.

XXIII. Sed Hesychij, Luciani & Origenis emendationes tantum fu-
isse, facile colligitur, ex Hieronymi præfatione in Paralipomena; bivatis
regionibus, varios in vñi codices fuisse afferit. *Alexandria & Aegyptus* in
Septuaginta suis Hesychium laudat auctorem. *Constantinopolis usque Antio-
chiam, Luciani Martyris exemplaria probat. Media inter has prouincia Palæsti-
nos codices legum, quos ab Origene elaboratos Eusebius & Pamphilus vulga-
runt.*

XXIV. Et quidem Origenis in hoc labore prima laus est, ob Tetrapla,
Hexapla, & Octapla. Tetrapla appellabat editionem quatuor versionum
nempe Septuaginta, Aquilæ, Symmachæ & Theodotionis, uno volumine
per columnas totidem. His postea additæ duæ columnæ continentæ textum
Hebreum characteribus tum Hebraicis, tum Gracis. Denique duæ illæ e-
ditiones quas in dolis diximus inuentas: ut ita fierent columnæ primum
quatuor, deinde sex, tertio octo.

XXV. In his tam religiosa fuit diligentia, ut etiam verba verbis com-
pararet, adhibitis quatuor notis, asterisco, obelo, lemnisco, & hypolem-
nisco. Asteriscus notula erat ex transuersis lineis inuicem se secantibus, quæ
significabantur ea quæ à Septuaginta Interpretibus omisæ, restituta erant
ab Aquila & Symmacho, raro à Theodotione. Obelus, linea erat transuer-
sa *ξιφος αναπτυγῆς*, gladius rescidens. Si quæ enim apud interpretes erant
addita, que non exstant in Hebraico contextu, ea sic notabantur. Lem-
niscus eam lineam duobus punctis inclinabat vno superiore, altero inferio-
re. Et significabat ea, quæ diuersi interpretes eodem sensu reddiderant ex
Hebreo, quanvis variis verbis. Hypolemniscus ablato superiore puncto
lemnisci, eandem sententiam, isdem verbis redditam à varijs interpretibus
designabat: Hunc tam religiosum, tam diligentem, tam vtilem laborem no-
bis tempus inuidit, magno eruditorum dolore, nec paruo Ecclesiæ damno.

XXVI. In Latinam linguam Scripturæ translatae sunt, primo non ex
fontibus: sed ex Gracis editionibus: & quidem varie, *Qui Scripturas* (in-
quit Augustinus secundo de Doctrina Christiana, cap. II.) *ex Hebreo lingua in Græcam* verterunt lingua numerari possunt: *Latini autem interpretes nullo modo. Vt enim, cuique primis fidei temporibus in manus venit codex Gracus, & aliquantulum facultatis sibi metuensque lingua habere videbatur, auctus est in interpretari.*

XXVII. Praeualebat tamen omnibus una, cuius erat in Ecclesiis Latinis
vñs tritor & communior: hanc Augustinus Italam appellat, cap. 15. lib. 2.
de doctrina Christiana: *In ipsis (inquit) interpretationibus Itala ceteris prefe-
ratur. Nam est verborum tenacior cum perspicuitate sententia.*

XXVIII. Hieronymus tandem hunc sibi laborem elegit: in eoque bis
verstatis est. Primo enim Vetus Testamentum Latine reddidit ex editione
Græca interpretum Septuaginta. Sic enim ipse testatur lib. 2. contra Rufi-
num, *Ego ne contra Septuaginta Interpretes aliquid sum loquutus, quos ante
annos plurimos, diligenter emendatos, mea lingua studiosis dedi? Et idem co-
firmatur ex eiusdem epistola ad Augustinum, quæ vñdecima numeratur to-
mo secundo Augustini. Sed & Augustinus epistola decima se testatur ex ea
interpretatione videlicet librum Job.*

XXIX. In hac autem editione vñs erat, ad exemplum Origenis, aste-
riscos & obelis, vt tum excessus, tum defectus Septuaginta Interpretum si-
gnificantur: quod ipse eadem ad Augustinum epistola declarauit, *Illæ in-
terpretatio Septuaginta Interpretum est: & obiectaque virgula, id est, obeli sunt:
Significantur quod Septuaginta plus dixerint, quam habetur in Hebreo: ubi autem
asterisci, id est stellæ præludentes, ex Theodotionis editione ab Origene additum est.
Similis declaratio est in præfatione ad librum Job.*

XXX. Deinceps ex ipsis fontibus totum Vetus Testamentum transfu-
lit. Quod ipse testatur tum in Viris Illustribus: tum aliis plurimis locis: vt

præfationibus in singulos libros à se versos: & contra Rufinum, & alibi. Atque ob hunc laborem multas columnas se passum esse, sæpiissime conqueri-
tur, maxime ab æmulo Rufino. Augustinus etiam olim dehortabatur ab eo
fusciendo, rationibus aliquot frigidioribus. Hæbuit tamen, si non autorem,
certe approbatorem Damasum Romanum Episcopum.

XXXI. Nouum Testamentum non verit: sed vulgaratam versionem di-
genter recognouit ad veritatem textus Græci, emendatis multis erroribus,
qui irreperant, vt fit, siue auroris virtus, siue librariorum culpa: idque rogauit
Damasi: ad quem ita præfatus est in Euangelia, *Nouum opus me facere cogi ex
veteri: ut post exemplaria Scripturarum 1900 orbe dispersa, quasi quidam arbitri
se deam: & quia inter se variant, que sint illa que cum Graeca consentiant veri-
tatem, decernam: Et post, Igitur hæc presens præfatiuncula pollicetur quatuor tan-
tum Euangelia, codicum Græcorum emenata a collatione, sed & veterum, quæ
multum à lectionis Latina consuetudine discrepant, ita calamo temperuimus,
vt hæ tantum quo sensum viae bantur mutare correctis, reliqua manere patere-
mur, ut fuerant.*

XXXII. Post Hieronymum multis seculis pauci sibi quicquam amplius
tentandum putarunt, siue ea negligenter fuerint, siue imperitia, siue Hierony-
miani nominis reverentia. Niſi Lyranū excipias, & Paulum Burgensem, qui
aliquo vulgarem versionem paucis locis emendare conati sunt, quorum
iste Matthiam Thoringum habuit aduersarium, meo quidem iudicio nimis
ineptum. Sed proxime clapsis seculis decimo quinto, & sexto post Christum
natum, feliciter, summo Dei beneficio, restituta linguarum, quanta vix un-
quam fuit cognitio, non paucis viris doctis animos addidit ad iuuandum
in parte Eccleiam, vario quidem successu, sed tamen non in honesto, immo ne
inutili quidem conatu.

XXXIII. Eorum duo sunt ordines. *Quidam corrigendam sumiserunt
eam, quæ vulgo terebatur, Latinam editionem. Primus omnium Lauren-
tius Valla, vir magno ingenio, pectori etiam hætico, Nouum Testamentum
satis feliciter recognouit. Post eum lōgo annorum intercallo, Iacobus Faber
Stapulensis, vir & modestiæ singularis, & eruditiois rara, & pietatis non
contemnende, vñlla quidem ferebant tempora. Ioannes Gagnæus Sorbo-
nicus id ipsum Nouum Testamentum breuissimis scholijs illustrans, saepe
cum non satis facit vulgaris translatio, suo labore capita veritatem integræ: cuius
tamen operis mihi nondum videre contigit nisi partem alteram, qua coni-
neatur Epistole cum Apocalypsi.*

XXXIV. Thomas de Vio Cardinalis Caietanus totam Veteris ac Noui
Testamenti molem ex Hebreo & Græca veritate nudo breuique sermone ex-
posuit, exceptis Cantico Canticorum, & Prophetis, quos moriens inchoatos
reliquit: Excepta etiam Apocalypsi, quam de industria attingere noluit, vir
meo iudicio, quanvis Papista, tamen candidus, pluriusque distans ab ea
pertinacia, quam in reliquis deplofare cogimur. Conradus Pellicanus Com-
mentarijs suis inseruit vulgatam editionem, sed non curiose emendatam.
Vir doctus, & Caietanum eo superans, quod agnitam veritatem amplexus
strenuum operam nauavit Papisticis erroribus confutandis.

XXXV. Augustinus Steuchus, magnus laudator vulgaris versionis,
Veteris Testamenti ad veritatem Hebraicam Recognitionem pollicitus est:
Vtrum absoluere mihi nondum constat: edidit certe annotationes in Penta-
teuchum, quibus ille præfigit titulus. Hic quam tantoper laudat Latinam
editionem, subinde tamen cogitare emendare.

XXXVI. Benedictus Arias Montanus in Apparatu primo ab Bibliorum
editionem Antuerpiensem Philippi Regis Hispaniæ, Noui Testamenti ve-
terem versionem ita Greco textui inseruit inter lineas, vt multis locis à Græ-
co discedentem, correxerit distincto charactere, altera communiorique le-
ctione in marginem relegata.

XXXVII. Sequuntur alij, quibus consultius visum opus de integro or-
diti & perficere. Augustinus Nebiensis in Corsica insula Episcopus, lingua-
rum omnium (inquit Sextus Senensis) quæ toto terrarum orbe dispersæ
sunt, peritissimus, vñrumque Testamentum edidit linguis quinque in octo
columnas distributis, quarum secundam suę tribuit versioni, respondentem
Hebraico contextui de verbo ad verbum.

XXXVIII. Sanctes Pagninus Lucensis, cū animaduertisset Hieronymi
versionē temporū iniuria & hominū incuria magna ex parte vel intercidisse
vel fuisse corruptā, tentauit & ipse nouā aggredi totius Scripturę transla-
tionem, hortatu, impensisque Leonis decimi Romani Pontificis. Collatis igitur
inter se multis, iisdemque probatissimis Hebreorum exemplaribus, quanta
maxima valuit diligentia ac fide omne Vetus Testamentum ex Hebraica re-
ritate, latinitati donavit: itemque Nouum iuxta græcam fidem. Hanc Robertus
Stephanus edidit anno decimquinto seculi quinquagesimo septimo, ex
manuscriptis authoris ab obseruationibus correctiore. Arias Montanus
autem in Apparatu, correxit multis locis.

XXXIX. Psalterium ex Hebraico Latine expresserunt teste Sexto Senen-
si, Felix quidam Pratinus Hetruscus anno Domini vigesimo post millesi-
num quingentesimum: & Rudolphus Agricola, qui ab eruditis summopere
commendatur.

XL. Sebastianus Munsterus vertit etiam totum Vetus Testamentum, &
annotationibus illustrauit. Sextus Senensis hunc reprehendit tanquam in af-
fectandis Iudaicis idiotismis durum, agrestem, barbarum, ac plane Iudeum.
Non satis considerate, meo iudicio. Certe non est huic stylus durior, quam
vulgaris versionis Latinæ, multis etiam locis lenior: certe vñique sincerior.
Arias Montanus Hebraicam barbariem multo magis affectauit.

XLI. Noluit etiam non aliquid conari Sebastianus Castalio: vñnam tam
sincere, quam Latine. Dolebat illi, quod non satis Ciceronianæ loquerentur
Moses & Christus, Prophæti & Apostoli: itaque purauit succurrendum: se-
que plus reliquis præfitterum sperauit, qui sinceritatem (quæ hæc nunquam
magis esse potest) magis consecrati sunt quæ sermonis lenocinia. Hinc
accidit, vt magno conatu nihil præstiterit admodum vñle Christianæ recipi-
bile: vñnam etiam non noxiū.

XLII. Tigurini Theologi nullas in tam præclaro negotio suas esse partes
noluerunt: itaque ediderunt anno millesimo quingentesimo quadragesimo
quarto collatis operis virorum doctorum Leonis Iude, Theodori Bibliandi,
Petri Cholini, & Rodolphi Gualteri. Quorum primus cum morte sibi non
reliquit Daniëlem, Iobum, Ecclesiastem, Canticum Canticorum, postremo
Ezechieli.

Ezechielis capita, & Psalmos quadraginta duos. Cholinus in Apocryphis laborauit, idemque cum Gualtero in Nono Testamento.

XLIII. Imanuel Tremellius ex Iudeo Christianus, & Franciscus Iustinus, viri doctissimi, ille sacer, hic gener, operis in vnum collatis, totum Vetus Testamentum nobis ediderunt, Latinus quam alij plerique, sed sanctius quam Castellio. Cauerunt enim sedulo, ne vocabalis Ethnicius redolentibus res sanctas prophanarent, illud denique enixi sunt, ut Moses Latinus Christianum orbem personet, idque eodem argumento: quo ciuium suorum, & gentium aures, dum vixit, personabat.

XLIV. In Nono Testamento laborauit Erasmus Roterodamus, non inutiliter, cum vertendo, tum paraphrasi explicando, tum annotando. Vir magnus, vulgo Germanus Phoenix, sed maximis negotiis occupatus: variis etiam nimiumque mundanis cogitationibus distractus: vt mirum non sit, neque satis purum fuisse Theologum, neque in hoc ipso labore, alias quanto utiliori, tanto maiori, satisfacte aut suo nomini, aut Ecclesiae vsui.

XLV. Sed Theodoro Bezae palmarum omnes tradunt in hoc negotio, Noui, inquam, Testamenti versione. Nec mirum. Viro & humanioris literatura peritissimo, & iam tot annos in Theologia versato, acerrimisque pugnis exercito; quique maximam sui temporis partem hue contulerit: sciscitatus etiam doctorum virorum iudicia, quibus, qua est modestia multum semper detulit. Itaque factum sepius lambendo, ita perfecit, ut vix quicquam addi posse videatur.

C A P. II.

Status controveneria de Autoritate editionum.

I. **H**arum omnium editionum tres tantum veniunt in Controveneriam inter Catholicos & Papistas. Nimirum Hebraica Veteris, Graeca aquae Noui Testamenti: utraque $\delta\chi\epsilon\tau\pi\alpha$: Graeca, qualisunque exstet, quam Septuaginta Interpretum nomine adhuc venditant: & Latina vulgaris, quae hodie passim teritur, à Papistis non priuatis tantum studiis, sed etiam publicis sua religionis dicam: an superstitionis exercitijs adhibetur.

II. Nam reliqua, et si non sunt fortasse inutiliores, tamen sunt ignobiliores minorisque momenti, certe minus in usu. Nam, & Papistae sua vulgatae penitus addicti, reliquias partim in medio relinquunt neque probatas, neque improbatas, ut quae factae sunt ab autoribus sua communionis: partim omnino reprobant: eas nimirum, quarum autores veritati deferentes, eis molesti fuerunt ob superstitiones. Itaque in Indice librorum prohibitorum regulari, cauet, *Versiones Noui Testamenti ab autoribus prima classis huius Indicis factae & nemini concedantur, quia utilitas parum, periculi vero plurimum lectoribus ex eaurum lectione manare solet.*

III. Nos vero: et si alias aliis plus minusve probemus: tamen non negamus confectas esse omnes priuato spiritu, quantum contendere potuit cuiusque & iudicij acumen, & linguariam peritiam, & cum sinceritate diligentia: quantumque siue ingenio, siue acuminis, siue diligentiae benedixit summus ille pater luminum, a quo est omne donum perfectum, quique sua *zagirua* distribuit varia imparque mensura. Itaque nulla est, siue nostrorum, siue aliorum hominum, cui vel nos ipsos, vel alios addicere velimus.

IV. Quæritur ergo, quanta sit, cum Hebraici Graecique contextus, tum triusque versionis autoritas in Ecclesia, quantumque valere debeat in iudicandis controveneriis. Nam in hoc capite, ut in alijs plurimis, à Catholicis dissentient Papistae.

V. Catholici sic sentiunt. Solum Hebraicum contextum esse authenticum in Veteri Testamento, in Nono Graecum: hoc est, ad fidem faciendam in rebus controveneriis per se satis habere virium: eiusque autoritatem esse omnium exceptione maiorem. Quod attinet ad versiones. Eas omnes, cuiuscunque sint aut temporis, aut nominis, aut dignitatis, quantalibet diligentia, sinceritate, doctrina factae sint, eo tantum certas esse, quod cum primo contextu convenient, quatenus, inquam cum sensum exprimunt, quem certo constat esse Hebraicorum & Graecorum vocabulorum. Quod si inde discedat vel tantillum, tum quem ille sensum reddunt, esse non diuinum; non authenticum, non Canonicum, sed mere humanum.

VI. Nec satis esse, ut nihil habeant ipsum, nihil contrafidein, & bonos mores: sed præterea opus esse, ut singulis locis cum exprimant sensum, qui singulis illis locis proprius est, & genuinus. Hoc est, ut verbis utr Ioannis Driedonis, tom. 1. lib. 2. cap. 1. Translatio seu interpretatio verax ac recta, est ex una lingua in aliam facta conuersio, cuius sensus à suo fonte, suaque originali lingua non deviat, sed sententias reddit easdem & æquales, nec ampliores nec restrictiores: utram orationem, quae in originali lingua est certa & vnica, verat in aliam certam & vnicam; eam vero, quæ ambigua est, varias salutares continens sententias, quæ videntur à mente diuini Spiritus non abhorre, verat similiiter in orationem quæ eas complectatur.

VII. Denique, ut uno verbo expediam: credunt Catholici autoritatem contextus originalis esse summam, & ab ipso. Versiones autem omnes omnino, nulla prorsus excepta, pendere ab eo contextu: proprieque loquendo, autoritatem nullam habere suam: nisi forte probabilem, hoc est, quantam habere potest Translatoris fides, diligentia, & eruditio.

VIII. Sed Papistæ dissentientes agunt separatum de primo contextu, tum de versione Graeca, denique de vulgata Latina interpretatione, quos sequuntur nos etiam totidem controvenerias separabimus, ut singulae diligentius examinentur.

IX. De primituo contextu, non videntur omnes idem sentire. Nam antiquissimi omnium videntur Ioannes Driedo, tom. 1. lib. 2. c. 5. eiusque sententiam sequutus Andradus Defensionis Tridentinæ, lib. 4. Ille negat Sacras Hebraeorum historias, Prophetarumque Scripturas, esse de industria universali corruptas ac depravatas, siue ante Christi aduentum, siue post illum, usque ad diuum Hieronymum, siue post Hieronymum ad haec usque tempora: Negat eos impicagere, qui conferentes editionem Latinam cum origine suoque fonte, conantur indagare, si forsitan aut interpres non fuerit recte asequutus mentem authoris, aut ipsi possint ex Scriptura in suo fonte melius intelligere, quod scribitur obscure in Latina editione.

X. Andradus autem, valde ait inconsiderate à quibusdam fuisse existimat Latinæ editioni plus esse fidei, quam Hebraicis voluminibus habendum, ideo quod haec fuerint perfidia Iudeorum corrupta, & adulterata, illa

Tom. I.

vero integra & incorrupta permaneserit: & Sacrarum literarum integritatem aliunde quam ex interpretum, qui ex Hebreo illas conuerterunt diligenter petendam esse.

XI. Quinetiam, quod in Synodo Tridentina dictum est sessione quarta, Latinam versionem vulgatam esse authenticam, emolliere conatur commoda interpretatione, quam se habere dicit ab Andrea Vega, qui ei Synodo interfuerat: ut nihil aliud significetur, quam nullo eam defecdatam errore existere, ex quo perniciosum dogma aliquod in fide & morib[us] colligi posset. Quæ quia dem laus eti non sit vera (ut alias dicemus) tamen nihil habet eximum, tribuique potest aut Pagnino, aut Augustino Nebiensi, australijs, quorum tamen labores non alio loco habentur, quam quo solent doctorum virorum lucubrationes.

XII. Sed alij multo sunt iniquiores. Canus libro 2. c. 13. negat in fidei ac morum disputatione, esse nunc temporis ad Hebraica Graeca exemplaria prouocandum, aut ex iis certam controveneriarum fidem faciendam: neq[ue] gatetiam, in his quæ ad fidem & mores pertinent, esse Latina exemplaria, per Hebraica vel Graeca corrigenda: denique asserit Hebraorum Doctores, multo studio contendisse textum Hebraicum corrumperet, ut Vetus Testamentum nostris exemplaribus facerent esse contrarium. Stapletonus in Relectione Principiorum fidei Doctrinalium, Controu. 5. quæst. 3. art. 1. hanc sententiam iactat orthodoxam, quod Hebraici contextus, ut simpliciter nunc in Biblio habetur, nulla hodie est certitudo.

XIII. Bellarmine nouus arbiter, medium quasi viam tenere voluit. Neque enim ausus est pronunciare Scripturas à Iudeis esse corruptas: immo occurendum censuit, qui zelo quidem bono (inquit) sed non secundum scientiam, id est, (ut ego interpretor) magis odio nostri, quam quod ita esse pro comperto haberent, id afferebant. Vicissim tamen hæreticos huius temporis (sic enim appellat) infectatur, qui nimium tribuant editioni Hebraica, nimiam huic fonti puritatem adscribentes, omniaque examinari, & emendari ad Hebraicum textum iubentes. Et familiiter postea differit de Nono Testamento. Gretsero vtrum fuerit idem sensus cum Bellarmino non facile dixerim. Sed ille sane longe durius fontes Scriptura tractat. Negat præferri aut à se, aut à Patribus vulgatam editionem fontibus, si consentiant: sed tantum æquari. Suffit ex aequatio, inquit, non postulatur prælatio. Sed in dogmatis fidei & morum, sicubi sit discrepancy, tum vero intrepide vulgatam præferit editionem, negatque ullam haberi Ecclesiæ decretum, quo constet fontes prout hodie extant, nulquam à mente Spiritus Sancti deuiare. Locus est cap. 10. lib. 2. tom. 1. Apologia.

XIV. Esto igitur huius controveneria hic status. An summa sit autoritas librorum Veteris & Noui Testamenti Hebraice & Graece editorum. Hoc nos asseramus, negant autem Canus, Stapletonus, Bellarminus, Salmero tom. 1. prolegom. 4.

C A P. III.

An editio sit antiquissima Hebraea Veteris, & Graeca Noui.

I. **N**ostram sententiam sic probamus. Quicquid est in Religione antiquissimum, id est maxime authenticum. At editiones Hebraica Veteris, & Graeca Noui Testamenti, sunt in vera Religione antiquissimæ. Ergo eadem sunt maxime authenticæ.

II. Maior, et si per se satis manifesta, tamen probatur, primo ex ca. 19. Matthæi. Nam Christus volens errorem corrigere Iudeorum in dimittendis vxoribus dixit, *Ab initio non erat sic: quasi diceret, iis potius standum quæ ab initio instituta sunt. Deinde ex multis Patribus, qui antiquitatem veritati, posteritatem mendacio depurarunt. Tertio ex ipsa Papistarum confessione, qui Antiquitatem volunt esse notam Ecclesiæ.*

III. Minor autem probatur primo ex tempore. Nam in Ecclesia nihil omnino habetur, cuius tanta sit antiquitas, quanta est Hebraici contextus, qui longe ante Christum natum propositus est, & Graeci, qui paucis annis post eundem mortuum. Denique constat ab initio Ecclesiæ Iudaicæ constitutæ editos esse libros Mosis Hebraicæ. Ab initio etiam Ecclesiæ Christianæ per totum orbem dispersæ, edita esse Euangelistarum & Apostolorum scripta. Aut igitur in Ecclesia nihil est antiquum, aut has editiones fatendum est esse antiquissimæ.

IV. Secundo probatur, quia non loquimur de iis editionibus simpliciter & absolute secundum se: sed comparate cum versionibus. At communis sensus ipse ferre non potest, ut neget aliquis contextum originalem esse antiquissimum versione sua, aut *επιτροπη τε κατάτασης*, exemplar imagine, causam suo effecto. Quemadmodum igitur necesse est fateri libros Aristotelis Graecæ scriptos fuisse, antequam eos Boethius Latine vertet, & Orationes Demosthenis, antequam eos Cicero Romana ciuitate donaret: sic insanus sit, qui libros Sacros neget Hebraice existisse, longe antequam aut à Septuaginta transferrentur in Graecum eloquium, aut ab Hieronymo Latinis comunicarentur.

V. Huic argumento iij se opponunt fortasse, quos Bellarminus obseruat, afferentes Scripturam Sacram vniuersam perisse tempore captiuitatis Babylonicae, quando ciuitas eversa, & templum incensum fuit, ac deinde ab Esdra fuisse rursum reparatam Spiritu Sancto suggestente, & dictante omnia, sicut antefuerant: Basilius authorem citantes in Epistola ad Chilonem. *Hic campus in quo secessit factio, Esdras omnes diuinos libros ex mandato Dei eructavit, εντύπων φεδίνοντες οὐ μάζαρον Εὐθύπα πάτρας τὸν θεόν, οὐτέ βίβλους περιγράψαντες. Sed & Esdræ librum quartum, ca. 4. vbi Esdras indicatur loquens ad Dominum, *Lex tua incensa est*, propter quod nemo scit quæ te facta sunt, vel quæ incipient opera. Si enim inueni in te gratiam, immittit in me Spiritum Sanctum, & scribam omne quod factum est in seculo ab initio, quæ erant in lege tua scripta. Tum illi respondens Dominus pollicetur se id efficietur. Hi ergo negabunt Syllogismi minorem, saltem quod attinet ad Veteris Testamentum.*

VI. Respondeo, primo hac instantia nihil promoueri: Etsi enim concederetur, tamen non sequeretur eam ipsam editionem non esse authenticam. Tū, quia conceditur restituta auctore Spiritu Sancto: à quo pender quicquid Scripturae authoritatis habet: quemadmodum ea, quæ sunt ab ipso Esdra re-

SS 3 licta

Hæc Ecclesiæ, non minus authentica sunt quam reliqua omnia. Nimirum, quia ne Moses quidem ipse suis libris dignitatem tribuit, sed is ex cuius precepto Moses legem suam dabant.

VII. Tum, quia non noui libri dicuntur esse facti, sed restituti iudicem qui prius erant. Erit igitur quasi iterata editio. Quemadmodum autem tanta erat auctoritas Bibliorum, quæ à Regibus posterioribus describebantur, quanta erat eorum quæ à Davide, ut hunc, exempli gratia, nominem, quia solis characteribus dñe crebant, cum res esset eadem, imo vero non tam characteribus, quam ipso codicis corpore. Et sicut non minor est auctoritas Bibliorum Antuerpiensium editorum ab Aria Montano, quam Complutensium à Francisco Ximenio Cardinale; sic non potest inferior esse Elidæ editio editione priori. Quia ad rem ipsam nihil interest, descriptane sit ex codice; an deprompta ex memoria.

VIII. Tertio non possent illi aut præferri, aut æquari Versiones de quibus agimus, quarum utraque desumpta est ab editione illa quæ fuit post Esdram; non autem ab aliqua, quæ Esdram præcessisset. Itaque, etiamsi concederetur instantia, tam en sua vis argumento maneret integra.

IX. At ea fabula est; non autem historia; meritoque impugnatur à Belarmino; & à nostro Whitakero. Sed & à Mariano Víctorio in scholiis ad Hieronymi prologum Galeatum. Incensam quidem vna cum templo Veterum Scripturam, nemo neget: sed ita incensam, ut nulli codices reperirentur, abest à verisimili. Neque enim quemadmodum arca fœderis erat omnino vñica, vnde proflus eo incendio periit, sic vnicus tantum erat Veteris Testamenti codex. sed plurimi per singulas domos. Nam Arias Montanus præfatione in varias lectiones Hebraicorum librorum testatur plura exemplaria fuisse iussu Regis Ioh̄s, Sacerdotum & Scribarum procuratione descripta, & omni populo tradita.

X. Quomodo igitur fit verisimile omnes omnino codices periisse: nullumque omnino remansisse? Ne apud Prophetas quidem Ezechielem, Hieremiam, Aggaeum, Zachariam, Esdram ipsum? Enimvero apud Danielē fuisse, facile colligimus, ex eius cap. 9. *Ego Daniel intellexi in libris numerum amorum, de quo factus est sermo Domini ad Hieremiam Prophetam.* Habetabat igitur saltem Hieremias prophetiam Danielē: sed & reliquos. Nam si vnicum, proculdubio non dixisset in libris, sed in libro. Non perierant igitur incendio verbis. Nam Daniel notat annum primum Darij, cum hos haberet libros.

XI. Quid? quod in captiuitatem multi abierant ante templum incensum annis decem? quis credit verisimile neminem horum secum sua Biblia abstulisse intercessus? Quid, quod etiam post id incendium multi remanserunt in Iudea? An ne horum quidem nullum ea conservasse credibile est?

XII. Et ut omnia omittam: Nehemiae 8. cum populus in plateam conuenisset audiendæ legis gratia, dixerunt Esdræ Scriba, ut afferret librum legis Moys. Allatum illè perlegit. Quæ verba eiusmodi sunt, vt non codicem quædam significant nuper recens compositum, & quasi cœlo delapsum, sed cui pridem populus erat asflueret.

XIII. Ad testes contra citatos respondeo, primo, Esdræ quartum non esse Canonicum, sed fabulosum; ut obseruauit Bellarminus. Basilius autem, neq[ue] saltē iudicio, nihil huiusmodi indicare. Nam $\tau\pi\alpha\delta\iota\sigma\tau$ intelligo $\tau\pi\alpha\delta\iota\sigma\tau$, quod Septuaginta vetterunt $\tau\pi\alpha\delta\iota\sigma\tau$, plateam que erat ante portam aquarum, quo populus conueniebat dicitur ad audiendam legem ab ore Ezrae. Itaq[ue] existimo Basilius alludere ad cap. 8. Nehemias. Et illud $\tau\pi\alpha\delta\iota\sigma\tau$, cur nos lectionem significet?

XIV. Scio in alteram partem testimonia proferri, Clementis Alexandri lib. 1. Stromateon: Tertulliani de Habitu muliebri c. 3. Irenæi lib. 3. c. 5. Isidori Etymologicarum libri 6. c. 1. Sed hos Bellarminus ipse negat id aperte docere. Ego potius, non satis considerate fabulis nimium tritis nimiam fidem adhibuiſe. Nam aperte asserere, non tam parum mihi Jesuitica suspeſta est confidentia, ut ausum cum iis negare. Esdras vero legis instauratorē ab Hieronymo appellari potuisse puto, aliam ob causam, siue, quia legem eorum populo legerit primus post redditum è captiuitate: siue, quia codices nouos, eosque authenticos confecerit: inuentis etiam nouis characteribus, que fortasse causa fuit, vel occasio potius eius fabulae diuulgandæ.

C A P. I V.

An editio ap̄yktu⁹ sit Ἰεόννευς.

I. **Q**uid est **ḡō̄w̄r̄ēv̄s̄**, est in Ecclesia authenticum. At Textus Veteris Testamēti Hebraicus, Noui Græcus, est **ḡō̄w̄r̄ēv̄s̄**. Ergo is quoque est in Ecclesia authenticus.

II. Maior apud omnes pios per se satis est certa. Sed & probatur his locis.
Deuter. 12. Facies quacumque præcipio tibi. Et 24. Facies quacumq[ue] docuerint te
Sacerdotes Leuitici generis, iuxta id quod præcepit illis, & imple sollicite. Num. 14.
Cur transgredimini Verbum Domini, quod vobis non cedet in prosperum: Deut.
11. Ponite hac verba in cordibus, & in animis vestris: & suspendite ea pro signo in
manibus, & inter oculos vestros collocate. Docete filios ut illa meditentur, quando
sederis in domo tua: & ambulaueris in via: & accubueris, atq[ue] surrexeris. Scribes
ea super postes & ianuas domus tuae.

III. Est autem eadem ratio etiam Noui Testamenti: cuius summam au-
etouitatem in Ecclesia quis nescit fuisse? Ioann. 14. Si quis diligit me, sermonem
meum seruabit. Qui non diligit me, sermones meos non seruat. Et 15. Si manseritis
in me, & verba mea in vobis manserint, quicquid volueritis petite: & fieri vobis.
Rursum, Vos amici mei eritis, si feceritis quacunque ego mando vobis. Possent
alia multa colligi, si in re perspicua necessariae essent prolixiores demonstra-
tiones.

IV. Iam, ne minor quidem probatione egeret, saltem inter Christianos. Si quis tamen querat, frequentissima sunt Testamenti vtriusque testimonia. Petrus posterioris Epistolæ cap. I. ἦτορ ταῦτα οὐ γίγνεται φερόμενοι εἰλάπονοι οἴησον θεῖον αὐτοῖς ποιοῦντες, Acti à Spiritu Sancto loquuti sunt sancti Dei homines. At loquuti sunt illi quidem Hebraice: quare contextus Hebraicus est à Deo inspiratus. Paulus ad Rom. Iudæis testatur credita esse τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ, oracula Dei: At non fuerunt credita, nisi Hebraice. Ergo, iij libri tumcum erant tantum Hebraice scripti, erant eloquia, erant oracula Dei: proindeque inspirati diuinitus.

V. Eodem refer hos locos Deuter. 18. Prophetam suscitabo eis de medio
fratrum suorum similem tui: et ponam verba mea in ore eius: loqueturque ad

eos omnia, qua percepero illi: Qui locus, et si peculiariter Christo applicetur, tamen extenditur etiam ad omnes Prophetas. Vnde sunt similes phrases in Prophetis, Esaie 51. Posui verba mea in ore tuo. Hierc. 1. Et misit Dominus manum suam, & tetigit os meum, & dixit, Ecce dedi verba mea in ore tuo. Ezech. 2. Loqueris verba mea ad eos. Et 3. Fili hominis, vade ad dominum Israel, & loqueris verba mea ad eos. Quæ igitur verba Prophetæ loquuntur sunt, erant à Deo. Erant autem Hebraica, ut constat.

VI. Et ne quis id putet referendum duntaxat ad viuā vocem, hi loci probant pertinere ad scripta. Iere. 20. *Hec dicit Dominus Deus Israhel, dicens, Scribe tibi omnia verba, quæ loquutus sum ad te in libro.* Et 36. *Tolle volumen libri, & scribes in eo omnia verba quæ loquutus sum tibi aduersus Israhel, & Iudam, & aduersum omnes gentes, à die qua loquutus sum ad te, ex diebus losia usq[ue] ad diem hanc.* Exod. 24. *Scriptis autem Moses vniuersos sermones Domini.*

VII. Nec Noui Testamenti ratio alia, de quo illustrem habemus prophetiam Esaiae 59. *Spiritus meus, qui est in te, & verba mea quae posui in ore tuo, non* *recedent de ore tuo, & de ore seminis tui, & de ore seminis seminis tui,* *a modo usq[ue] in sempiternum.* Vbi manifestum est Noui Testamenti doctrinam appellari, verba Dei: Erant autem ea primum Graeca. Ergo verba illa Graeca sunt verba Dei, id est, *θεοτόκη συνταγή, quidni igitur θεοτόκη;*

VIII. Act. 2. Repletis sunt omnes Spiritu Sancto, cœperuntque loqui aliis linguis, prout Spiritus ille dabant eis loqui. Hinc constat a postolos authore Spiritu Sancto loquutos esse varijs linguis. Inter has autem erat lingua Graeca. Ergo concludimus, cum Apostoli Graece loquerentur *τὰ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ* id eos esse ex inspiratione diuina. Quare linguam Graecam Noui Testamenti esse fidem et veritatem, ac proinde authenticam.

IX. Stapletonus responderet, textum Hebraicum tenendum esse pro textu verbi Dei, in quantum purus est & incorruptus, id est, quoad consonantes ipsas sine punctis, sicut Synagoga cum floreret, textum habuit, quem partim ex usu loquendi, partim ex doctrina maiorum ad uocabant; testis Hieronymo in Epistola ad Euagrium: Ut etiam hodie Rabbinorum commentarij fine punctis leguntur: & in Synagogis volumen legis. Nunc autem, quia audiuntur punctis quasi determinatur ipse textus: idque a Christi hostibus, qui vel aliter legerunt quam Septuaginta interpres, vel ab illorum in Graecum versione, prauo animo & studio recesserunt, propterea non mereri tantam fidem.

X. Hæc eo tendunt omnia; ut distinguitur textus in eum, qui constat solis consonantibus; & cum cui addita sunt puncta. De primo concedit totum argumentum Stapletonus. De secundo negat assumptionem, id est, cum textum (qui hodie habetur) determinatum (ut ipse loquitur) à vocalibus esse authenticum. Ratio est, quia vocales addita sunt à Iudeis multis annis post Hieronymum. Iudeos autem hostes veritatis has sua additione multis locis textum corrupisse, Itaque non esse authenticum.

X I. Sed hæc non sufficient refutando argumento. Primo, responso est tantum de editione Hebraica; at inter nos controuersia est etiam de textu Græco Noui Testamenti. Itaque saltem pars altera & controuersia & argumenti manet intacta : editioque Græca Noui Testamenti oppugnari non potest hoc argumento , quin sit authentica : vnde sequitur Latinam versionem ab ea discrepantem non esse eiudem auctoritatis.

XII. Secundo in textu etiam Hebræo, ij tantum codices oppugnantur, qui habent adiuncta puncta. At extant etiamnum alij, è quibus omnia puncta sunt detracta, & leguntur à doctis facillime. Ergo hæc saltem eorum codicium editio, erit per Stapletonum quidem anthentica. Illud etiam volumen legis quod apud Iudeos est in usu, teste ipso Stapletono, & ante eum Sixto Senensi.

XII. Tertio puncta esse addita à Iudæis post Hieronymum, non est verisimile. Sextus Senensis lib. 3. huius sententiae autorem facit Iacobum Christopolitanum in præfatione Psalmorum, qui vixit sub fine seculi decimi quinti: proinde recentior, quam ut ei simpliciter affirmanti in re tanta fides habeatur. Idem Senensis obseruat Eliam Leuitam asserere hanc vocalium additionem factam esse anno post ultimam urbis euerisionem quadringentelimo trigesimo sexto. Quod Sixto tamen non admodum probatur.

XIV. Iunius vir, in his rebus, magnus, ad Bellarmini cap. 2. lib. 2. annot. tradit verum quidem esse Biblia particularia ferè omnia punctis caruisse: non tamen publica atq; authentica, quæ in Synagogis erant: illud difficultate factum esse: hoc vero religionis necessitate. De qua tamen distinctione, quid dicam non habeo: ac ne ille quidem plura, aut exposuit, aut indicauit. Tantum moneo scripsisse Hieronymum Epist. 126. Nec refert utrum Salem, aut Salim nominetur: cum vocalibus in medio literis perraro utantur Hebrei: & pro voluntate lectorum, atque varietate regionum diuersis sonis atq; accentibus proferantur. Vbi vides non omnino negari vocales, sed duntaxat rarum vñm indicari: qui quidem obtinet etiam nunc apud eos homines. Vnde potest Iunii sententia firmari.

XV. Sed dico vocales nominari dupliciter, vel pro ipso sono, vel pro eius soni figura, quæ duo differre inter se non est pluribus docendum: cum ipsa constet experientia: quia cum idem sit vocalium sonus ferme apud omnes, tamen varia est pictura, Hebraeorum, Syrorum, Græcorum & Latinorum. Ego de pictura nolim sane contendere, dum, quid certius in alterutram partem aut ipsæ inuenero, aut alii indicauerint. Cum haec tenus viderim magnos viros dissentientes. Nam Martinus Nauarrus stat ab Eliæ sententia: quia impugnat Antonius Rudolphus Cenalerius: & Buxtorfius viri doctissimi. Postquam igitur concedere olim fuisse codices absque punctis, hoc est, absque vocalium pictura. Sed quid hoc ad rem, si, cum legerentur, siue sono esse non poterant? Nam certe consonantiam absque vocalibus vsus nullus. Itaq; etiam ab initio necesse vocales certas singulis vocibus, imo singulis syllabis esse affectas: ut eius scriptio vsus esset aliquis.

XVI. Fuerintne aliae ab iis, quas hodie in visu esse videmus, controversia est. Et qui assentur, indicia quædam colligunt, siue coniecturas satis tenues. Ut quod Gen. 47. מִתְהָא quidam legerunt Mittah & lectulum sunt interpretationi, in quibus est Hieronymus. Alij Matteh, & baculum appellarunt: & sic se-
ptuaginta ες 32, dixerunt. Sic Genes. 36. סְמֵן, alijs Iemim legunt & mulos
interpretantur: alijs vero Iammim & aquas calidas intelligent. Ridiculum
autem exemplum adducit Senensis Rabbinorum, Saulis peccatum in con-
seruando Amalec, excusantium ex amphibolia vocis רַפִּי, quæ si legatur Za-
gar masculum significat; memoriam vero si Zekker. Quasi vero Samuel quis

Saul significauit præceptum Domini, a legēdūm scriptū aliiquid, & non potius ipse viuā voce expōuerit quid ab eo Deus fieri velle & quidem non vtens ea voce omnino, sed his **וְהַמִּתְהָמֵשׁ** & interſicies à *viro* usque ad mulierem. Samuelis 1. cap. 15. Hæcigitur colligunt, & alia nonnulla.

XVII. At ea non concludunt: primo, quia non valde multa sunt, sed admodum pauca: non est vero *æquum*, ut ex paucis de toto corpore fiat iudicium. Deinde, quia ne in iis quidem linguis quæ constant vocalibus scriptis eque ad consonantibus, vitari possunt variae lectiones natæ ex vicinitate vocum. Exempli gratia. *Judith* c. 9. *Grace* legimus *εὐθίαντα* & tamen editio Latina habet, *ex labiis charitatis*: vnde vident omnes, legisse interpretem *εὐόμηνον* pro *εἰμίντι*. Et c. 10. *myrtum* legit Latinus, Græce autem est *μύρτος*. Sic ad *Rom.* 12. alii *τὸν τυπλὸν δελεῖον* legunt, Seruientes Domino, ut reddidit Latinus interpres, alii vero pro *Κυριῷ* habent *κυριόν* tempori. Quis non sit insanus si concludat, ob istas obseruatunculas ab initio vocalibus caruisse primam editionem Novi Testamenti?

XVIII. Sed nos contra tum plurima habemus experimenta : tum rationem. Erationem quidem ab Analogia Grammatica; quæ maximam partem huius negotii regit. Nam, quemadmodum hodie Rabbinorum commentarios non difficile est legere, & singulis syllabis suas vocales tribuere, iis saltem quibus exacte cognita est eius lingua analogia: quidni etiā dicamus Hebreæ textui idem conuenire? Quod si est, tum oportuit eos Grammaticam totam innouare, qui totum ipsum contextum violare volent mutatis vocalibus: et si pauculis verbis, quorum propria est & particularis ratio, id fieri fortasse poterit. Grammaticam autem viiueram innouari nō posse in lingua iam pridem vistata, imo etiam libris commendata, quorum sensus plerunque pendet à totius orationis filo, facile pronunciabunt docti iidemque sinceri.

XIX. Sed experimenta sunt luculentissima. Incipiunt autem ordine retrogradò à recentioribus, qua paulo præcesserunt ea tempora, quæ sive ab Eliac Leuita, sive à Iacobo Christopolitano assignantur huic tantæ, tamque impia mutationi. Nam impiam fuisse, si qua fuit, omnino negari non potest. Sed si annis, imo seculis præcedentibus id tempus, inuenimus easdem vocales iisdem vocibus attributas, quas hodie legimus, eritne aliquis adhuc tergiuerandi locus?

XII. Quid de Hieronymo dicam? Certeis in prologo Galeato librorum Canonicorum Hebraea nomina characteribus exprimit Latinis, Bereschith Elle seimoth, Vaiikra, Vaidabber, Elle haddebarim, Thora Soptim, Misle, Coeleteth, Sir asirim, Dibre haiamim. In quibus quid immutatum dicet Stapletonus? Idem Epistola 125. quæ est ad Damatum, ex 4. Genet. hunc versum erit, *Vaiomer lo adonai lachen col horeg Cain Siuhathaim Lukam*, quomodo hodie legimus, ne immutata quidem literula. Et rursus eiusdem Epistole 2. quæ erunt hunc, *ישראל מארץ מצרים*. Et *דור חמץ עלי בכי ישראל* ex decimo tertio Exodi edit in huc sonum, *Vahamismalubene Israel meerez Misraim*. Et *Dor hamis*. Et pro pastoribus *Roim*, pro amatoribus *Reim*, quæ analo-
gia etiam hodie durat. Epistola 126. ex Genet. 14. *V malchis edec melech Salem*
o zilehem vajajm vehu cohen leel elion vaja barchehu vajomar, baruch Abrā
el elion kone Samain vaarez, vbaruch elion escher migen zadecho bejadecho,
aitten lo maef michol. In quibus nihil est quod admodum distet ab hodier-
a punctatione; & forte potius librariorum virio.

XIII. Vtinam exstant Origenis Hexapla & Octapla: Tum sciremus, quomodo Hebraicas voces pronunciauerit. Nunc coniicimus ex eo fragmento quod exstat apud Eusebium libro 6. de enumeratione librorum Canonico- rum. Vbi & Ἐρωτῶ, & οὐδὲ σεμαῖ & τικηροῦ, & ἀμυντικαλη, & πενθήμη, & ιππας αἰδησαμη & ιωσης βεν νην, & ονφιπη & επιμείλεχ δικιο, & ονφερ δικιο, & alia legimus eadem analogia, quam seruamus etiam hodie.

XXIV. Deniq; in Nouo Testamento, nonne habemus Halleluja Apocalypses 19. & Hosanna Matthæi 21. Marci vndeclimo. Joannis 12. Et Amen Joannis 1. atque alibi særissime? At has voces legimus totidem sonis, id est, vocalibus in Veteri Testamento. Primum Psalmo 105. 106. 107. atque alias. Secunda paululum quidē deflexa est ab ea que legitur Psalmo 118. הושע-ה נא. הושע-ה נא. Nam & Hieremia 31. ישׁוֹר legitur.

XV. Porro illud antiquum interrogo, Cui bono: Nam si vocales mutando corruperunt Judæi Scripturam Sacram; tum profecto id fecerint suo aliquo magno commodo; puta in odium Christianorum. At proferat nobis si Stapletonus, sive alius aliquis, vel unicum est Scriptura locum, vbi fo-

la vocalium mutatio aliquid detrahatur de dignitate mysteriorum Christianorum. Imo non sunt omnes locum ex Esaiae 7. *Virgo concipiet*, illis fuisse constantissime obiectum ab initio: & tamen reliquerunt intactum? Pronunciamus enim hodie Halmam, ut puncta ostendunt, quomodo etiam Hieronymus pronunciabat lib. I. contra Iouinianum, ut & Bethula, non minus quam nos.

XXVI. Denique quantum illud futurum est miraculum, si post eam vocem mutationem, post tantam (inquam) corruptionem, tamen eadem remansisset significatio quæ prius erat? Imo vero, quis corrupta per filii ea scripta dicere, quæ tamen non discesserunt à prima significacione? Non enim discessisse ipso facto constat. Exempli gratia, Hieronymus Psalmos transtulit multo alter, quam Septuaginta Interpretates: multo etiam alter, quæ habeat vulgata editio Latina. Et tamen multo exactius ad Hebraicum contextum, eum ipsum quem hodie additis punctis legimus. Mirum vero, si diuinum potuit, quomodo Iudei Psalmos mutatis vocalibus erant corruptuti. Sed nimis mirum haec siue fabula est, siue historia, est tamen mera Stapletoni calumnia, non legitima ad argumentum nostrum exceptio.

C A P. V

Editioni prime nihil addendum, ab eaque nihil auferendum.

I. **Q**uaeunque Bibliorum editio eiusmodi est, ut ei nihil addi debeat nihil detrahi, ea est authentica. At Bibliorum editio prima, id est, Veteris Testamenti Hebraica, & Noui Graeca, eiusmodi est ut ei nihil addit, debeat nihil detrahi. Ergo Veteris Testamenti editio Hebraica, & Noui Graeca est authentica. Maior propositio per se patet.

H. Minor autem probatur ex Scriptura. Nam de Veteri Testamento legimus Deuter. 4. *Non addetis ad verbum quod loquor vobis, nec auferetis ex eo.* Et 12. *Quod praecepio tibi, hoc tantum facito Domino: nec addas quicquam nec minuas.* Hæc de prima legis editione dicebantur, cum exstaret tantum Hebreica. Longe autem post, cum multiplicati quidem essent libri Canonici, necedit tamen aliis linguis communicati, Salomon ita pronunciauit Proverb. 30. *Omnis sermo Dæ ignitus, clypeus est omnibus sperantibus inse.* Ne addas verbis illius & arguaris, inueniaris que mendax.

statim sancta est prohibito addendi & detrahendi. c.22. *Contestor omni audi-
tienti verba prophetia libri huius. Si quis apposuerit ad hoc, apponet Deus super
illum plagas scriptas in libro isto. Et si quis diminuerit de verbis libri prophetie
huius, auferet Deus partem eius de libro vita, & de ciuitate sancta, & de his qua
scripta sunt in libro isto. Nemo autem negat primo editam fuisse Graeca lingua.
Ergo saltem Apocalypsis constat Graecam editionem esse authenticam. Sed
& reliquorum librorum nemo ostenderet esse diuersam rationem.*

IV. Idem probatur alio argumento, quo Whitakerus visus est. *Quæ e-
ditio ante Christum Veteris Testamenti, & post Christum Veteris & Noui,
fuit authentica, eadem quoque nobis esse debet authentica. At Hebraica e-
ditio Veteris Testamenti, & Graeca Nouitum temporis erat authentica. Ergo
nunc quoque nobis esse deber authentica.*

V. Maior probatur, quia si esset falsa, alterutrum è duobus necesse esset fateri; Vel errasse eos omnes qui primis Ecclesiæ temporibus, primam illam editionem habebant pro authenticâ: vel ipsam editionem amississe pristinam suam autoritatem. At prius nemo audeat dicere. Non tantum enim errasse dicerentur ipsi de plebe Iudæi, qui tamen erant Ecclesia: sed etiam summi Pontifices, quod Papistæ nollent concedi. Quinetiam Prophetæ, puta, Daniel, Esdras reliqui: Imo vero ipsi singulorum librorum authores, qui ea tantu[m] lingua scribabant: nec scribabant, nisi in eum finem, ut qui acciperent, haberent pro sacris.

VI. Altero autem, possetne fieri quicquam absurdius. Nulla enim causa fingi potest, saltem verisimilis. Nec fides Christiana mutatur in singulis etatibus: & nunquam vel fando auditum est, ut quod ab initio fuit dogma fidei sanctum & verum, possea ita mutaretur, ut pro communi habereetur & prophano. Nunquam liberalius semel in Canonem legitime assumptus, expunctus est. Quin etiam nonne apud Esaiam verba illa Domini, quae pertinebant ad Nouum Testamentum, dicuntur permanentes?

VII. Quid si ab eis quæram, quod illi à nobis solent, cum Papam dicimus desuisse esse verum Episcopum & legitimum, ac degenerasse in Angi- christum? Postulant sibi indicari annum, aut mensem, aut etiam diem: nominari testes: & reliqua nescio quæ curiose conquisita. Quid igitur, si quæram similiter, vt nobis designet non diem, non mensem, non annum, sed seculū; quo desierit Hebraica & Græca editio haberipro authentica? Quid si petam addi testes? Concilium aliquod, sive Oecumenicum, quod in primis oportebat, sive saltēm particulare. Et si id non possunt, saltēm cōsentientium patrum plurium assertionem. Aut si id etiam nimis graue sit, saltēm paucos aliquos? Non est enim æquum, vt illi sua nobis effata proferant pro oraculis, & quidem in re tanti momenti.

VIII. Iam assumptio non est probata difficultis. Nam ante Christum Hebraicam editionem fuisse authenticam, nec quisquam est qui negat, opinor. Et hinc apparet. Iosue 1. *Non recedat volumen legis huius ab ore tuo: sed meditaberis in eo diebus ac noctibus.* Et 23. *Estate sollicitus ut custodiatis cuncta scripta sunt in volumine legis Moysi.* Et non declinetis ab iis neque ad dextram, neque ad sinistram. Ergo iam tum temporibus Iosue, authenticam fuisse Hebraicam editionem legis Mosaicæ constat.

IX. Rursus multis post Iosue annis, Rex pius Iosias inuentum librum legis, & in se legiri, ac deinceps scribere, et in eum admodum diligenter, et

gis, & ipse legit, ac doluit fuisse quasi sepultum; Et proposuit yniuerso populo: fecunda; fecit coram Deo, ut custos & ut praeceptae ius, & suscitarent verba saeferis eius, quæ scripta erant in libro illo. Secundi Regum capite 22. & 23. Rursus ergo tempore Iosæ fuit editio legis authenticæ Hebraico idiomate. Similiter tempore Nehemias eandem legem Esdras populo proposuit. Quare etiam tum erat editio authenticæ: Et quidem (si non nullis credimus) tum recens restituta; formati etiam nouis characteribus; quod postea nuncquam accidit. Atque hanc Genebrardus quartam notat Iudæorum Synodus, eamque magnam, in qua primo editus sit Canon Veteris Testamenti: quod sane fieri non potuit, nisi aliqua constaret editio authenticæ. Quod idem

verum est in sexta Synodo, sic enim idem appellat, cum versio facta est in Græcam linguam: & in septima tempore Ioannis Hircani, Simeonis filii, amnis ante Christum centum triginta quinque.

X. Post Christum, probatur primo ex enumeratione Canonicorum librorum. Certe Origenes apud Eusebium historiæ lib. 6. c. 25. ita Veteris Testamenti libros enumerat, ut eorum addat nomina Hebraica. Omnes autem Græci proculdubio, cum Noui Testamenti libros enumerant, Græcam editionem laudant: non enim Latinam, quam non nouerant.

XI. Deinde probatur ex editionibus & versionibus. Nam qui ex Hebreo vertebant in Græcum, primi omnium Septuaginta, exemplaria habebant authenticæ, eaque exprimere conabantur, missa Hierosolymis à summo Sacerdote. Similiter posteriores Theodotion, Aquila, Symmachus, eo ipso quod non contenti editione Septuaginta, ipsi manu operi admouerunt, ostenderunt haberi suis temporibus authenticæ volumina Hebraicae. Ne aliud de Hieronymo iudicium. Quod quidem à scipis possum hodie Papistæ coniunctare. Nam, quia Latinam editionem vulgatam habent pro authenticæ, ideo si Biblia transferunt, eius exemplaria præ oculis habent; non vero Hebraica, aut Græca. Sic Hieronymus Leopolitanus Polonice: Ioannes Dietembergicus Teutonice: Ioannes Eckius Germanice: Louanienses Gallice, & Anglice. Itaque certum est argumentum.

C A P. VI.

Ex prima editione reliqua omnes iudicantur.

I. Væcunque Bibliorum editio eiusmodi est, ut ad eam reliquæ omnes comparatae, iudicentur, & corrigantur, siue addendo, siue auferendo, siue mutando, ea est authenticæ. At Veteris Testamenti editio Hebraea: & Novi Græca, eiusmodi est. Ergo est authenticæ. Maior per se patet.

II. Minor probatur, cum autoritate, tam praxi. Augustinus refertur à Gratiano dist. 9. his verbis, *Vt veterum librorum fides de Hebreis voluminibus examinanda: ita nouorum veritas Graci sermonis normam desiderat.* Idem de Doctrina Christiana libro 2. c. 11. *Latina lingua homines, duabus aliis ad Scripturarum diuinarum cognitionem habent opus, Hebrae scilicet & Græca;* ut ad exemplaria præcedentia recurratur, si quam dubitationem attulerit Latinorum interpretum infinita varietas. Et cap. 15. *Libros Noui Testamenti, si quid in Latinis varietatibus titubet, Graci cedere oportere non dubium est.*

III. Hieronymus haec in re multa est. Hebraici contextus auctoritatem constanter vindicavit à peruersa sui seculi consuetudine, quæ tota inhærebat Latinis versionibus: primasque editiones fontibus comparavit, versiones autem riuiulis. Epist. 102. quæ est ad Marcellam; cum tueretur se aduersus eos, quibus displicebat ab eo tentata Noui Testamenti emendatio; protestatur, se ad Graciam originem, unde & ipsi translata non denegant, voluisse reuocare Latinorum codicum virtutem. Quibus (inquit) si displicet fontis uanda purissimi, cœnosos ritulos bibant. Et in Commentariis cap. 8. Zacharie, referturque à Gratiano dist. 76. *Cogimur ad Hebraeos recurrere, & scientie veritatem de fonte magis, quam de riuiulis querere.* Et præfatione in Pentateuchum æmulos suos hoc farcasino ferit, *Aliud est si emendatoria sunt exemplaria Latina quam Græca, & Græca quam Latina.* Denique, ut alia præteream, Epistola ad Vitaliem, recursum ad Hebraicum contextum appellat sua solita præsidia, *Si alter haberent Septuaginta interpres, aliter Hebraica veritas, confugere poterimus ad solita præsidia, & arcem lingua tenere vernacula.* Et ad Suniam & Fretelam, *Sicut in Nouo Testamento, si quando apud Latinos quæstio exoritur, & est inter exemplaria varietas, recurrimus ad fontem Graci sermonis quo nouum scriptum est instrumentum: ita in Veteri Testamento, si quando inter Gracos, Latinosque diuersitas est, ad Hebraicam recurrimus veritatem, ut quicquid de fonte proficiatur, hoc quaramus in riuiulis.*

IV. Ambrosius his accedit; de Spiritu Sancto lib. 2. c. 6. *Si quis de Latinorum codicis varietate contendit, (id est, obiicit mihi Latinos codices non omnes ita legere) quorum aliquos perfidi falsauerunt, Gracos inspiciant codices.* Et de Incarnationis Dominicæ Sacramento, c. 8. *Ita in Graci codicibus invenimus, quorum potior auctoritas est.*

V. Praxis autem illustris est. Primo, Origenis Hexapla & Octapla in hunc finem erant instituta; ut varias editiones Græcas, non inter se tantum collatas exhiberent, sed præcipue cum Hebreo contextu comparatas; annotatis quæ superfluebant, aut deerant, aut deflecebant. Mitto Luciani Hesychii que editiones, quintamque & sextam: quia non certo scimus quænam fuerint: vtrumne correctiones ex Hebraico contextu, an potius emendationes ex variorum exemplariorum collatione.

VI. In Ecclesia Latina res est absque controvrsia. Hieronymus enim, Damasi Pontificis auctoritate coactus, Noui Testamenti correctionem instiuit, cuius editio iampridem erat in vsu apud Latinos. Correctionem autem, non ex plurimorum exemplariorum collatione, quod faciunt hodie Papistæ post Tridentinum Decretum: sed ad veritatem Graci contextus. Sic enim ipse scribens ad Damasum, obrectatores suos obiurgando, *Si Latinis exemplaribus fides est adhibenda, respondeant quibus: tot enim sunt exemplaria penne quot codices.* Sin autem veritas est quærenda de pluribus, cur non ad Graciam originem reuertentes; ea quæ vel à virtutis interpretibus male reddita: vel à presumptoribus imperitis emendata peruersa: vel à librariis dormitantibus, aut additis suis, aut mutata, corrigimus? Atq; hoc se postea fecisse profiteretur, *Hæc præfata inuncula pollicetur quatuor tantum Euangelia, codicis Græcorum emendata collatione.* Atque hunc eius laborem Augustinus maximis laudibus est prosequitur, Epistola 10. *Non parvas Deo gratias agimus de opere tuo, quod Euangelium ex Graco interpretatus es.* Ex quibus verbis illud etiam obseruare debemus; tantam fuisse eius correctionis diuersitatem ab editione priori, ob infinitas mutationes, ut Augustinus ausus sit interpretationem appellare: qualis eodem modo laborasset in Nouo Testamento, ac in Veteri, quod tamen certum est non fecisse.

VII. In Veteri dupliciter obseruauimus laborasse; primo emendando eam quæ in vsu erat editionem, excessibus & defectibus notatis per asteriscos & obelos. Sed cum ne sic quidem satis puram videret, animum appulit ad integrum versionem, quantumuis oclamantibus multis, quibus non aliter consueta sapientib; quam nostris hodie Papistis; ita ingenium quasi vinum probantibus, ut eius vtar verbis.

VIII. Hieronymo addantur multi ex postremis temporibus viri, ut reli-

qua taceam, certe magni nominis, Lyranus, Burgensis, Laurentius Vallæ, rasmus, Isidorus Clarius, alijq; quos i. c. magno numero nominauimus. Et si placet, etiam Leonis Pontificis Romani autoritas, cuius consensu Sancti Pagninus id auctoritate est attentare. At hoc illos quis vñquam credat in animum induxisse, nisi id ante omnia persuasissimum haberet, quod nos defendimus! Ergo argumentum certum est.

IX. Variæ sunt aduersariorum exceptions. Nonnulli tēpora distinguunt. Stapletonus maiorem esse concedit puritatem fontis, quam riuiuli, nempe intelligatur de fonte puro & incorrupto: sed talem non esse nunc Hebraicū contextum: propereaq; Hieronymum tantum illi detulisse, quia eius tempore, punctis nō appositis, purior esset, & magis incorruptus. Canus id ipsum respondebat: sed addebat & varietatem codicum Latinorum: vt omnino duplē causam constitueret, ob quam Hieronymus ad Hebreæ recurrebat vñam, quod non tam turbidi fontes erant, nec primariae Scripturarum satriginæ conturbatae, alteram, quod tunc varietas Latinorum codicum, & dissonantia magna erat. *At modo (inquit) cum exemplarium Latinorum una apud omnes concordia sit, potius Græca variantia, per Latinam editionem sunt limanda, saniorisque consilijs est, limpida aquam è lacunulis defactis, quam ex turbato fonte liquorem obscenū bibere.*

X. Bellarminus vero responderet, quatuor temporibus licere nobis recurrere ad fontes Hebraeos & Græcos, ut illi Patres monent. Primo, quando in Latinis codicibus videtur error esse librariorum: Secundo, quando Latin codices variant, ut non possit certo statui, quæ sit vera vulgata lectio: Tertio, quando verba aut sententia in Latino est auctoritate: Quarto, ad energiam & proprietatem vocabulorum intelligendam. Canus addit alias, quas vocatilitates. Esto igitur quinta, quando differunt cum infidelibus: sexta, quando explicandæ sunt dictiones quæ magnam emphasin habent, aut aliquam innatam proprietatem apud Hebraeos & Græcos, quam Latinus sermo exprimere non valet: septima, ad eruendos plures sensus Catholicos ex eadem Scriptura, præsertim cum apud Græcos & Hebraeos est æquiuoca: octava, ad quædam vocabula, vel Hebraica, vel Græca percipienda, quæ in editione Latina remanerunt.

XI. Sed hæc nihil sunt. Enimvero de codicum corruptorum calunnia nonnihil iam diximus: & possunt multo plura ex Hieronymo colligi cum commentariis aspera, tum maxime tertio Epistolarum tomo identidem occurrentia. Quis enim non obseruauit eum propositas omnes quæstiones in Veteris Testamenti soluere exposito prius textu Hebraico? Imo quis non miretur horum hominum confidentia, qui audacissime vociferantur vocalium mutatarum corruptionem, & tamen ne tenue quidem indicium proferte possunt? Corruptionis inquam, Nam vocalium varietates scimus possè colligi, vt antea diximus, vt cum in quæstionibus in Genesim obseruat Hieronymus נָשׁ secundum varietatem accentus posse & mulierem intelligi, siue אַיִלָּה, vt Symmachus transtulerat, seruata etymologia, siue assumptionem, vt Theodotion: & rursus פְּנֵי שֶׁמֶן Epistola 121. ad Damasum, vel quinque vel armatos. Et alia forte nonnulla. Sed quid si hæc ipsa fidem testantur eorum qui vocales apposuerunt? Nā hodie ea ipsa duo vocabula sic leguntur, quomodo Hieronymus probat, nempe vt non significant aut assumptionem, aut quinque; sed virginem, & armatos. Præterea quid de punctis quæritur? Quum etiam nunc extet eadem Biblia sine punctis? An hæc saltem concidunt esse authenticæ? At ne sic quidem approbarit Latina editio. Non est, inquam, Latina editio conformis Bibliis Hebraicis, quæ sunt absque vocalibus. Quod vel ex Hieronymo discas, cuius tempore negant vocales additas fuisse.

XII. In codicibus autem Latinis quid dicam? Arguam-ne Cani socrati, aut increpem potius peruersitatem? Esse autem Latinorum codicis apud omnes consentientem fidem? Imo nunquam iustius Hieronymus contestus est tot esse exemplaria, quot codices. Nā Iohannes Harlemius, præfatione in varias lectiones Latinorum Bibliorum, testatur se vñsum esse quindecim manuscriptis codicibus, præter eos quibus vñsum erat Hentenius. Et Franciscus Lucas librum edidit non paruum hoc eodem arguento, cuius initio profitetur habuisse impressa exemplaria semper octo aut novem, scripta tiginta duo aut tria, vt minimum sèpè plura; & quidem præter ea quibus ante vñsum est Parisienses & Hentenius. Itaque hanc varietatem dissimulare, quid aliud est, quam negare Solem ipsum meridie lucere?

XIII. Imo ne hoc quidem exciperet, quod subindicit Canus, antiquas illas discrepancies non potuisse tolli, nisi ad exemplaria Hebraica & Græca referrentur, has vero posse. Nam contra, tum Franciscus Lucas, tum ipse Harlemius, vt plurimū eo confugerunt. Exempli gratia, Exod. 15. *Ingressus est enim equus Pharaon cū curribus, & equitibus eius in mare. Sincera est (inquit Lucas) aliorum codicum lectio, equus Pharaon: ita enim Hebraice est, ita Græca, נָשׁ מִזְרָחָה. וְאַתָּה פָּגֹג, quanquam nihil est mutatum in Bibliis Sixti. Et Iudicum 15. cū alijs ligna legerent, alij lina: Verisimile omnino est (inquit) non ligna, sed lina scribendum esse: nam & Hebraei codices, & Graci, atq; Chaldaei, ita habent. Harmelij autem hæc sunt verba. Cum varias vulgata Latina editiones lectiones inuenimus, quanā earū ad texum Hebraeum, Chaldaeum, & Græcum in veteri instrumento, aut ad Syrum & Græcum in novo, propius accedat, indicare voluimus: tum quod hoc omnibus sacrarum literarum studioſis longe gratissimum fore putaremus: tum quod turbatis riuiulis ad fontes recurrentem esse excellentes doctores, atq; Ecclesia Catholica & imma, semper iudicauerint. Quibus verbis iste agnoscit et hodie Latina editionis riuiulos esse turbatos: longe discedens à Cani supina negligentia. Sed diuinabat opinor Canus Sextum quintum hoc fibi sua pontificia autoritate dignum opus vendicaturum, vt post hac habemus Biblia eius nomine insignita: in quibus, quia non poterant omnes modi facile solvi, saltē eos nouus Alexander seceret. Scilicet, hoc modo (sic fata volunt) optime consulens Christianitati, an potius importune ἡγεμόνας? Nā alioqui Concilium Tridentinum, neq; editionis eius exemplaria errorum experta esse iudicauerat (vt obseruauit Franciscus Lucas in Epistola dedicatoria) neq; etiam certum aliquod editionis exemplar sequentia: dum omnibus proposuerat: tantum editionem ipsam authenticam definiebat: hoc est, aerem verberauerat, & Hippocentauros Tragelaphosque venas dos proposuerat.*

XIV. Quid? quod non tantum eiusdem editionis codices varij conferendi sunt, sed etiam variae editiones inter se comparandæ? Ita sensit Hieronymus Epistola ad Suniam & Fretelam: recurrentem esse ad Græca exem-

Exemplaria, si Noni Testamenti varianti Latini codices, sed ad Hebreos, in Veteri inter Graecos & Latinos diversitas est. Quod autem sensit, ipse fecit, cum alibi, tum eadem ipsa Epistola ex profecto. Conquerebantur enim Sunia & Fratela, quod in Psalterio Graeca Latinaque exemplaria non conuident, his ita respondet, ut semper quod in Hebreo erat pronunciet tenendum. Graeca exemplaria corrigit subinde, aliquid etiam Latina. Graeca correctionis haec sunt exempla. De octavo Psalm. Quoniam video celos tuos. Et dicitis, quod tuos in Graeco non habeatur. Verum est, sed in Hebreo legitur Samecha Σαμέχ. Rursus, in 17. Psalm. Et dedisti mihi protectionem salutis tuae pro quo in Graeco vos legisse dicitis, εἰδὼς μεν τὸν γάτον μου την μέλαν σόν, id est. Et dedisti mihi protectionem salutis tuae. Sed in Hebreo Iesacha Ἰεσάχ, salutis tuae significat. Latina vero emendationis ista. In 17. Psalm. Liberator meus de gentibus iracundis. Pro quo in Graeco vos inuenisse dicitis, οὐαὶ γάτῳ καὶ τῷ γάτῳ προδωτῷ διότι, liberator meus ab inimicis meis fortibus, sive potentibus. Et quia semel veritati studemus, si quid vel transferentis fascinatione, vel scribentium uitio depravatum est, simpliciter constieri, & emendare debemus. In Hebreo nihil aliud habetur nisi hoc. Liberator meus ab inimicis meis. Septuaginta autem, iuraverunt, addiderunt. Et pro gentibus, tam in Hebreo, quam in canticis interpretibus inimici positi sunt, & miror quomodo, pro inimicis gentes mutatae sint. Rursus. De vice primo. Tu autem Domino, ne elongaveris auxilium tuum à me. Dicitur inuenisse vos, meum, quod & verum est, & ita corrigendum. Neque enim si quia scriptorum est errore mutatum sicutia debemus contentionem defendere. Sic Hieronymus, & verbo & exemplo.

X V. Porro hæc Græca Latinæq; editionis diuersitas nunquā maior fuit, quam est hodie. Nam & in Psalmis, qui Latine habentur non ex Hebreo, sed ex Græco, cædem vt plurimum supersunt diuersitates, quas ea Epistola collegit Hieronymus, pauca enim sunt emendatae, & in reliquis libris longe major est discrepantia. Exempli gratia, Iobi cap. 17. Latine, *Spiritus meus attenueabitur, dies mei breuiabuntur, & solum mihi superest sepulchrum.* Non peccauis, & in amaritudinib; moratur oculus meus. Libera me, & pone me iuxta te, & cuiusvis manus pugnet contra me. Pro his Græca editio sic habet: ὁ λίγος μακρινὸς φεγγίνεται, οὐδέμια τηλεῖται τοῦ γάχνων. Λέσσος οὐαὶ καὶ ιστός, Εἰ τοιούτων, ἡ περιφερεῖσθαι τὸν ψαυτὸν διὰ τῆς ἀπόστολος, περιέστη τὸν τύχειον, μεσοποθήτων. Deus bone! quis eundem locum putet? Non sunt enim verborum aut syllabarum leuisculæ immutationes, quas in Psalmis notabant Sunia & Fretela, Hieronymus autem diligenter excutiebat, sed est integræ sensus peruersio, & qualis dicitur, nevverū, discrepantia. Latine Græca sic redimus. *Pereo, vento agitatus, sepulcro mihi opus est, nec ullum mihi contingit. Supplico decubens, & quid facturus? Furari sunt mea alieni: Quis ille est? alligetur manu mea. Proverb. 5. Fili m* attende ad sapientiam meam, & prudentiam mea inclina aurem tuam: *Vt custodias cogitationes, & disciplinam labia tua conseruent. Faunes enim destillans labia meretricis, & mitidiis oleo guttur eius. Υἱὲ, εἴπει σοφίας τούτης, γούρις ἐλαφίς τούτης. Ηὐτός εἰ τούτος, οὐ φυλακῆς ιπποτας αὐτούς, οὐδέ τοι γενέσις κατέλαβεν εὐτελεόμορφον μητρικήν φωλιά γεννάντα. μετά τοῦ δοκεῖται τὸν κελιόν γεννάντας πόρνην, & τοὺς τερεψαῖς λαπεῖς τοῦ φεγγούς.* Fili, attende sapientiam meam, & intende aurem tuam ad verba mea: *vt custodias bonam cogitationem, sensum autem laborium meorum tibi mando, ne attende peruersa multeri, mel enim distillat à labiis mulieris meretricis, que ad tempus imungit tuum guttur. Genesios vigesimo: Hanc misericordiam facies. τινί τινί τινί διηγεούσιν παῖδες τοῦ οὐρανοῦ. Pollumus infinita colligere, & multa Steuchus obseruavit in Pentatecho. Atq; hæc quidem difficultates, eo maiores scrupulos necessè estingerere, quo seuerius Papistæ contendunt editionem Græcam esse diuinam & authenticam.*

XVI. Prior igitur exceptio erat in utilis. Altera autem quid? Pro�us non soluit, sed eludit argumentum. Imo non eludit, sed misere tergiuferatur. Quid enim? Ceteri ait temporib. licet nobis recurrere ad fontes Hebreos & Graecos. Enim uero exspectabamus, fortasse ut hanc nobis siue Pontifices, siue pontificia concilia libertatem eriperent, quae illorum est multis aliis in rebus spectata temeritas & audacia. Aut nobis ab iis hoc maximum agnoscendum, contentaque voce praedicandum beneficium est? Nimirum ut latrones solent, velle sibi viram deberi, quam non auferunt. Sed enim quid fieri potest dilutius? Aut quid magni praestant, si id in fontibus tolerant, quod in quibuslibet versionib. probant? Nam Indicis librorum prohibitorum haec verba sunt extertia regula. Librorum Veteris Testamenti versiones, virus tantum doctis Episcopis, iudicio Episcopi concedi poterunt, modo huiusmodi versionib. tanquam elucidationibus vulgatae editionis, ad intelligendam Sacram Scripturam, non autem tanquam sacro textu videntur. En yobis Bellarmino pietatem! Quantulum enim absit, ut dicat Mosen esse Hieronymi Interpretem?

XVII. *Enim vero præter eas omnes vtilitates siue à Bellarmino, siue à Cano enumeratas, una est quā neuter ausus est nominare: Nimirum Correctio.*
Atq; hēc quidem non eorum tantum *φύλακες τοῦ*, quæ sunt à librariorū incuria, sed etiam ab Interpretis ipsius siue ignorantia, siue socordia, siue festinatione. Nam sic & verbo, & exemplo Hieronymus docuit, sic etiam alij. Hęc autē vtilitas cum dissimulatur, quę p̄cipua pars est argumenti, nihil agitur.

XVIII. Ad hanc multum interest, quomodo eas vtilitates colligamus; authentice, an ex conjectura. Si ex conjectura tantum, eadem haberi possunt ex quibusuis editionibus. Nam & Augustinus hanc rationem indicauit, cum loqueretur de magno numero versionum Latinatum, lib. 2. de Doctrina Christiana. Quares (inquit cap. 12.) plus adiuuit intelligentia, quam impediret, si modo legentes non sint negligentes. Nam nonnullas obscuriores sententias plurium codicum sepe manifestauit inspectio.

XIX. Si vero authenticæ, id ex solo fonte dicimus haberi posse, ut Augustinus codem capite confitetur. Illud, inquit, *Esaie Prophetæ*, *Nisi credideritis non intelligetis, alius interpretatus est*, *Nisi credideritis, non permanebitis*. *Quis horum vera secutus fit, nisi exemplaria linguis praecedentis legantur, incertum est.* Nam quod de diuersis interpretibus dictum est, quidni nos de diuersis codicibus, aliisq; circumstantiis? Debent autem ea omnia, quæ in authenticū tex-tum recipiuntur, esse non incerta, aut fidei non satis exploratæ, alioquin ne authenticæ quidem futura. Hoc autem non posse habere nisi ex fontib. facilius apparebit, si singula Bellarmini tempora petcurramus. Nam Cani utili-tates nihil est necesse.

XX. Prima igitur est, cum aliquis videtur irrepsisse librariorum error, & haec quidem latissime patet, cum tanta sit eorum errorum seges, ut suo loco videbimus. Sed primum, horum olfactiōdorū quis modus? Fatorū aliquando ex circumstantiis, aliquando ex codicūm collatione. Sed semper, nego.

Nam exempli gratia, Ecclesiast. 45. obseruauit Bellarminus legi, *Dedit illi contra ad precepta*. Hic vero nemo est, qui ex textus vllis circumstantiis possit agnoscere, legendum esse *cram*, non *cor ad*: Ergo deprehensus est ex variis codicibus. Esto, sed, as semper hæc suppetit ratio? Mimine vero: Nam et si Harleminus, qui vñus est multo paucioribus, id deprehenderit, tamen Franciscus Lucas, cui multo plures fuerunt ad manum, non potuit sūspicari. Et sane, quotusquisq; est cui tanta copia codicum præsto esse possit? Quia inquam hæc ratio ad sequentem articulum pertinet. Sed ut adsit, tamen non esse certam hoc exemplo agnosce. Deuter. 29. in his verbis, *Sulphure & Solis ardore comburens*, perperam est *Solis pro salis*: nam Hebraice *לְמַיִם* Græce autem *λαδ*, & hanc mendam ex viuis literulae lapsu neq; Harleminus, neq; Lucas deprehenderunt, sed Whitakerus & Steuchius, consultis fontibus. Quod igitur hic remedium? Itane authenticæ erit Latina editio, eaque constantissime *Solis legat*, nullo viariante codice (nisi prodiisset his pauculis annis Sixti editio, qua mendam sustulit,) & aliquis ols faciet, aut sibi mutandum persuadeat, nisi plus fidei tribuat fonti Hebraicæ? Id vero fieri nō posse, sciunt omnes Critici, quo-rum hac in re iudicium appello. Itaque errorem Sixtus corrigit, non vñlius exemplatis autoritate, suo exemplo docuit, quantum sit origini defendum.

X XI. Secunda, quando Latini codices variant. At primo possunt non variare, ut tamen sit medium, hoc iam apparuit uno exemplo, cui alia addi posse quis dubitet? Secundo, quid si ipse author vertendo errauit? Nam tum fauimus eius versionis codices oportet consentire, aut esse falsos. Exempli gratia: Genes. 3. Hieronymus verrit, *Aspectus, delectabilis*, & consentiunt omnes codices, tamen non recte. Dicendum enim fuit, ut Graece, ὁ γανός κατερούσι, vel potius, ut Pagninus, *Concupisibilis ad intelligendum*, vel Leo Iudæ, *iuncta ad erudiendum*, vel Iunius *desiderabilis ad habendum intelligētiam*. Nisi igitur Hebraici fontes sint authentici, quæ spes erit emendationis? Tertio, cum variant exemplaria, solent omnes præferre maiorem numerum minorum, & merito, nisi quidam sint authentici, vel propter antiquitatem, vel aliam ob causam; quomodo Sixtus suis rebus optime consuluisse putavit: Sed alioqui, ut dixi, præualet maior numerus. At hic numerus sæpiusime erroribus fauet: Ut Genes. 3. *Ipsa conteret caput tuum*: tam vulgata est lectio, ut ex omnibus codicibus suis, duos tantum Lucas habuerit, in quibus legeret *Ipsa*: in reliquis omnibus *ipsa*: quibus addam quinque, quæ ille non habuit: unum manuscriptum membranaceum verutissimum, quatuor typis excusa; tria Venetiis anno millesimo quadringentesimo septuagesimo nono: & nonagesimo secundo, & nonagesimo quarto; quartum Lugduni anno decimi sexti seculi quinquagesimo sexto. Et tamen non dubitauit Steuchus emendare ex fontibus, *Ipsum conteret tibi caput*. Huc facit exemplum à Bellarmino indicatum ex s. c. Iosue. *Intrauit, ut ostenderet eis terram fluentem latte & melle*: vbi quodam codices ait addere negationem, ut non ostenderet: at hi tam pauci sunt codices, ut neque Harleianus, neque Lucas ullum viderint: & tamen fateruntur Bellarminus hanc veriorem esse lectionem: atque adeo eam Sixtus restituit. Quod semini sane persuadebit inquam, nisi cui certum erit in Hebreo exprimi veram Spiritus Sancti sententiam, quæ amplectenda sit omnino, neglecto Latinorum codicum consensu.

XXII. Tertia est, quando in Latina ambiguum est aliquid, aut in verbis aut in sententia; & illustrat exemplo, Gen. 3. *Maledicta terra in opere tuo: potest intelligi de opere tuo futuro, ut sit dum coles eam: & de praeterito, id est, de peccato Adæ, propter quod terra maledicta est: sed hoc verius esse docet Hebraicus contextus* בַּעֲבוּדְךָ propter te: *Luca 2. In terra pax hominibus bona voluntatis: Intelligi potest, vel hominib. in quibus est bona voluntas: vel pax bona voluntatis: & hoc rectius, quia Græc est εἰς τοὺς τις δόδοιν.* At hæc exempla. Interpretus errores sunt potius, quam sermonis ambiguities: sed id alio pertinet. Porro hic agitur de sensu inuestigando, quem constet esse Spiritus Sancti. Et quidem tanto diligentius, cautiusq; quanto certius est Scripturam sanctam non in verbis consistere, sed in verborum sententia, non in cortice, sed in medulla: adeo vt qui ab ea sententia aberret, prorsus amittat verbum Dei, sequaturque verbum hominis. Itaq;, vt certo teneam à duplice sensu alterum esse vere diuinum, oportet sine dubio id mihi persuaderi *εἰς εὐ-
νάστας*, alioquin ancipi futuro, vt in priore exemplo: si Latina conferam cùm versione Pagnini, idem mihi quidè se sensus offeret, qui ex Hebreo: sed quid, inquam, si Pagninus errauit? Neque enim ille authenticus est: & habet dis-
sentientes Latinam & Græcam editionem. Quid non eo potius eam, quo se præcipitem dedit Steuchus, vt in Hebraico errorem notaret? Nimirum vt so-
lent *εἰς εὐ-εὐ-*, non horologia, sed solem accusare.

XXIII. Quarta, ad intelligandam vocabulorum energiam. Ut Exodi. 1. *H*ec *d*iscavit illi domos: ex Hebreo scimus significari secunditatem liberorum; copiam: non autem architecti alicuius opificium. Psalmo 139. *I*mperfectionem viderunt oculi tui: ex Hebreo patet esse embryonem: item: *M*irabilis facta est scientia tua ex me: id est, mirabiliorem esse scientiam Dei, quam ut possit eam homo capere: Sicut 3. ad Ephesios: *S*cire etiam supereminenter scientia caritatem Christi. Græce διεγέμονος γνώστως, omni cognitione superiorum, ut vertit Beza. At hæc utilitas incidit in præcedentem: sunt enim hæc exempla amphibola: & alias agitur de vero sensu inuestigando: itaque eadem consideranda veniunt quæ prius.

C A P. VII

An editiones Hebraica & Graeca sint miscila

I. A fuerunt argumenta nostra: sequuntur illa quæ ab Aduersariis colliguntur, maioribus certe animis, quam viribus, Stapletono, & Bellarmino satis perfunctorie: sed Cano ardenter, locorum Theologicorum lib. 2. c. 13. Driedo nonnulla etiam ipse excerpit, quæ postea soluit, satis candido: tom. 1. lib. 2. c. 1.

III. Esto igitur hoc primum. Si Veteris Testamenti Hebraica editio, & Græca Noui, esset authentica, ad easque recurrendum eset, tum plures Scripturæ particulae nobis subtraherentur, que in Græcis aut Hebreis huius temporis exemplaribus non leguntur. At hoc est absurdum: ergo & illud. Argumentum est Melchioris Cani. Et probat consequentiam, ipso facto: Quia historia puerorum, & Susannæ apud Danielem: mulieris ad ultera apud Ioannem: non sunt in iis fontibus: Marcique extrema Coronis.

Imo neque illud egregium de Trinitate Testimonium; *Tres sunt qui testimoniū dant in celo Pater, Verbum, & Spiritus Sanctus*, cap. 5. prioris Epistol. Ioannis. Neque octo versus Psalm. 14. qui citantur à Paulo cap. 3. ad Romanos. Item, ad Hebreos 1. citatur, *Adorent eum omnes Angeli Dei*, quod in Hebreo nusquam inuenitur. Item Lyc. 3. *Videbit omnis caro salutare Dei*.

III. Respondco, negari consequentiam, hac maxime ratione, quod implicet contradictionem. Nam si soli fontes sunt authentici, ut probauimus, cum nullae sunt Scripturae partes, quae in iis non inueniantur, & quae non inueniuntur, profecto non sicut Scripturae partes legitime, sed suppositi quida partus, quos humana temeritas ausa est Spiritui sancto (ut ita dicam) supponere, aliquando ex credulitate nimia, sed excusanda, aliquando vero ex scelerata audacia. Sed siue credulitas sit, siue audacia, tamen neutra aut toleranda aut dissimilanda, imo, quoties reuin ei potest, corrigenda.

IV. Iam de exemplis sigillatim. Historiam Susanna euicimus esse apocrypham, ideoque rejiciendam ex Canone, eque cum Belis & Diaconis fabula, quam minor à Cano pretermissem. Nisi forte somnicio sibi erat, ut appararet in historia quam nominauit, puerotum: Nam hanc in fontibus esse non sunt omnes, qui Hebraice norunt, quod nondum Canus erat adeptus, inde credo, factus audacior, ut fieri solet, suscipiatus enim est, quia eorum puerorum Canticum non est Canonicum, ideo totam una historiam reiici, quod non est ita.

V. Mulieris adulterae historiam, quae describitur 8. Ioannis cap. scimus olim à nonnullis expunctam, nec haberi in Syriaca editione, aut in Paraphrasi Nonni. Sed non inueniri tamen in fonte Graeco negamus. Imo Theodorus Beza, testatur è septendecim suis exemplaribus antiquis, vnicum ea caruisse. Impressionum autem codicum, quotcunque hodie extant, nullus quod quidem sciam, cum locum vacuum haberet. Augustinus lib. 2. de adulterinis coniugii cap. 7. asserit, peruersa fraude fuisse à quibusdam hereticis reiectam, eo quod videretur hominibus polliceri peccandi impunitatem. Sed hoc nihil ad nos, quibus sufficit fontes esse integros.

VI. De postrema parte id est, ultimo capite secundum Marcum eadem ratio est. Discimus ex Hieronymo olim in omnibus pene Graecis libris eam partem desiderari. At nos hodie scimus omnes profus eam habere, imo etiam editionem Syriacam. Et sane temere à nonnullis explosam recte asseruit Beza. Quis enim credat ab Euangelista, præcipuum partem omissem histria Euangelicae, resurrectionem, in qua Jam Saluatoris?

VII. De Vaticano ex Ioannis Epistola priore, cap. 5. constat multos olim dubitasse. Adversus eos, si placet, prolixus Canus disputeret, aut etiam aduersus hodiernos Anabaptistas & Seruianos. Contra vero Graeca exemplaria, quo iure? Nam in iis omnibus reperi testes sunt, Beza, Franciscus Lucas, & Sixtus Senensis, cuius Sixti haec verba, lib. 7. hæc 9. *Respondemus ea verba apud Catholicos in dubitate semper veritatis fuisse, & in omnibus Gracis exemplarib. ab ipsis Apostolorum temporibus lecta*.

VIII. Supersunt octo versus, quos Psalm. 14. fatemur non haberi Hebraice, & tamen esse Canonicos, utpote à Paulo citatos cap. 3. Epist. ad Romanos. Sed huic obiectioni satisficeremus pridem Hieronymus, præfatione in 17. librum Commentariorum in Esaiam. Nempe, verum est Apostolum variantes à Scriptura locos collegisse in unum, scilicet primum & secundum versum ex Psalm. 6. tertium ex 140. quartum ex 11. quintum, sextum & septimum ex Esaiæ 59. octauum ex Psal. 36.

IX. Sed instant dupliciter. Primo non esse satisfactum ab Hieronymo hac solutione, idque Ecclesiam demonstrasse, quæ usque ad hoc temporis illos octo versus retinuerit in eo Psalmo. Secundo proferunt nonnulli codicem quendam Hebraicum ex Anglia, in quo totidem legantur hi versus, proinde ex aliis expunctos videri.

X. Bellarmine respondit ad utrumque: Ad primum, ideo retentos fuisse, quia sunt Scripturae partes quædam, nec sine scandalo populi poterant auferri. Sed neutra causa legitima est, et si enim sunt Scripturae partes, tamen alieno loco proponuntur. At non tantum singula sententiae sunt diuinæ, sed etiam totus contextus authenticus. Nec vi modo mutandus. Non potuisse autem auferri absque scandalo falsum est. Cur enim minus quam totum Veteris ante Hieronymum editionis corpus? Minus, quam multa tandem in suis Breuieris & Missalibus Pontificis immutarunt ex decreto Concilij Tridentini? Enim uero, id plebs valde animaduertit, scilicet, quæ tam scit Latinæ, quam Hebraice. Sed hoc verum est, ita seruat eos versus, quemadmodum multi errores Typographorum, imo etiam ipsius interpretis, nempe ex incredibili prælatorum locordia. Nobis autem, quod iij peccabunt, pro lege non debet obici.

XI. Ad secundum. Hos versus in codice Anglicano manifeste esse additiones, neque enim aut verba aut phrasin satis esse Hebraicam. Nam & כְּבָשֵׂת, Habraic non dici: Et non solere Hebreos verbum ad finem collare, ut in horum versus quarto, לְמַלְאָכִים אֱלֹהִים פָּרָשָׁא. De voce non contradico, sed de phrasib, non videtur Bellarmine satis considerate loquutus. Posunt enim proferri exempla, nec pauca. Ut ex ipso Psalm. 14. קָרְבָּן וְתָרוֹת, Deum non inuocarunt. Psal. 10. עַיְנָו לְחַלְבָּה צָפָנוּ: Oculi eius in pauperem respicunt.

XII. Sed verum est codicem esse nullius momenti, Anglicani illius Psalterij. Laritam ei detrahit Arias Montanus, quantumvis multis laudibus prædicatus est à Lindano in libro de Optimo genere interpretandi Scripturas, à quo valde ob hanc causam impugnabatur Hebraicorum fontium sinceritas, afferente interea hunc codicem fuisse Augustini Archiepiscopi, eius nimurum, quem Anglorum Apostolum vocant. Sed comperit Arias neque antiquiorem esse annis octoginta aut centum, neque descriptum ab aliquo cui fuerit Hebraica lingua cognita, adeo corrupte, ut vix illum verbum integratatem suam retinere videretur, denique rem esse omnino puerilem. Ita Arias initio variarum lectionum Hebraici contextus, in Apparatu Bibliorum regiorum. Quod quum legebam, veniebat in memoriam Laurentius Valla, qui se aliquid simile compreñere testatur in oratione de Falsa donatione Constantini. Roma, inquit, ex autoritate Papæ ostenditur codex Biblia, tanquam reliqua Sanctorum, luminaribus semper accessis, quem dicunt scriptum chirographo Hieronymi. Quares argumentum? Quia multum (ut inquit Virgilius) est pīcti vestis & aurii. Resque magis Hieronymi manu indicat scriptum non esse. Illum ego diligenter inspectum, compreñere scriptum esse inesse regis, ut opinor, Roberii, chirographo hominis imperiti: Nec dissimile est sine

dubio, quod aliquando audiui, ad Sanctam Lupicinam in Burgundia affectuari codicem Apocalypses, quem faciunt ipsius Ioannis in anu exaratum, adduntque fabula, deficiente atramento, calamus saliu imbutum, literas reddidisse colore ceruleo. Sic solent Papistis esse ωραῖς αὐτοῖς.

XIII. Quod attinet ad locum è primo ad Hebreos: Si quicquam habet vitium contra textum Hebraicum, habebit & que contra textum Latinum vulgariter editionis, in qua & que desideratur, etiam in Editione Sixti V. Sed nullum est periculum. Nam locus inuenitur Psalm. 97. adeo ut ipse Salmero agnoscat Tom. 15. disputat. 7. in Epistol. ad Hebreos, communiter dici solente inde Paulum sumptisse.

XIV. Tamen huic contradicit ille idem Salmero sententia, quia locus Psalmi sic habet, *Adorate eum omnes Angeli eius*: Paulus vero pro *Adorate*, dixit, *Adorent, & pro, Angeli eius: Angeli Dei*. Imo vero Hebraice est, *Omnes Dī*. Sed hæc nihil obstant. Sciunt enim qui diligenter versati sunt in Pauli scriptis, solere non raro Apostolum non ωραῖς recitare locos, aut syllabas singulas numerare, ut non sit mira mutatio *Adorate*, in *Adorent, & eius*, in *Dei*, quum sensus omnino sit idem. De Angelis autem facile negotium. Nam Paulus non dedignatur uti versione Septuaginta, qui בְּגָזֶל וְעַמְּקָמֶת. Minorassi eum paulum ab Angelis. Itaque nihil est necesse inferiri versiculum unum cap. 32. Deuteronomij. Et confundunt potius, siue à Septuaginta Interpretibus, siue à scribis temerariis, non bono consilio huc illatum. Nam nec bene fluit contextus. Cum enim antecedentia & sequentia furorem vindictæ diuinæ representent, intempestiuæ est ad latitatem exhortatio.

XV. Idem iudicium de Luc. 3. Nam locus is ad verbum nusquam repetitur in editione Latina. Ergo vel ipsa Latina non est authentica, vel Hebraica non est corrupta. Sed potius verum est, Lucam duos locos ex codem Prophetam in unum congregasse. Nam hæc verba legas capite quinquagesimo secundo.

C A P . VIII.

An ex Hebraicis Graecisque fontibus contentiones oriuntur.

I. *S*ex Hebraicis & Graecis fontibus magnæ oriuntur contentiones, ergo non est ad eos semper recurrentum. At verum prius. Ergo & posteriorius. Argumentum est Sixti Senensis Bibliothecæ lib. 8. hæc 13. Probat antecedens, quia contendunt utque in suo errore pertinax, aliter atque aliter Graecam vel Hebraeam vocem vertendam esse contendet, præcipue vero, si vox ambigua fuerit, ut sunt apud Hebreos pene innumeræ, etiam in sacris codicibus adeo incertæ, ambiguæ, atq; adeo varie à summis & clarissimis Interpretibus explicatae, ut quamvis eruditus sis & linguarum peritus, nescias tamen qua parte deficetas, ac dubius semper esse cogaris, nisi te authoritas Ecclesiæ commoueat.

II. Exempli gratia, Genes. 36. cap. *Ipsæ est Ana, qui inuenit בְּגָזֶל וְעַמְּקָמֶת in deserto cum pascere asinos Zeboe patris sui*. De huius loci interpretatione (testis Hieronymo in questionib. Hebraicis) tot sunt sententiae, quot interpretates. Quidam legunt בְּגָזֶל Jamim, Maria, voluntque ipsum Anam, dum pascere asinos in deserto, aquarum congregations reperiunt, scilicet stagnum cuius in deserto difficilis sit inuentio. Nonnulli non stagnum, sed aquas calidas, inducti linguae Punicæ vicinia, & in his vulgaris interpres Latinus. Alij legunt בְּגָזֶל & interpretantur nonnulli onagros, alijs mulos. Graci interpretes vocem retinuerunt Hebraicam. Aquila & Symmachus plurali numero ῥιπεῖς; Septuaginta & Theodotion singulari, τοιαπεῖν.

III. Respondeo, negari consequentiam, alias nulla omnino esse posset editio Bibliorum authentica, id est, ad quam recurrentum esset. Nulla est enim lingua, quæ non præbeat contentiosis multam prolixie rixandi materiam. Quotusquisque enim nescit multa & Graecæ & Latine dici ambigua? Et quidem ita, ut nisi aliunde lucem inferas, prosus solui non possint? Ceteri Donatistæ olim non recurrent ad fontes, & tamen de loco illo Cantici Cantorum, *Indica mihi, quem diligit anima mea, ubi pascas, ubi cubes in meridi*, negotium faciebat Catholicus, afferentes ad se pertinere, quia Africæ sit ad meridiem, indeque significari, Christum deserto reliquo orbe vniuerso, ad Africam se recepisse, ibique collegisse Ecclesiam. Quid Heluidius? quam perinaciter ludebat in primogenito Mariae, & fratribus Christi, ut negaret perpetuam virginitatem.

IV. Quid dicam de hoc versu Psalm. 68. in editione Latina? Rex virtutum dilecti, dilecti, & speciei domus diuidere spolia? Quidam ita intelligent, ut Pater sit rex virtutum filij, qui diuisit spolia, scilicet homines à fauibus Diaboli eruptos, Ecclesia sua, quam speciosam reddidit. Sic Augustinus, innuens etiam intelligi possit filium esse regem suarum virtutum. Augustinus Remigius est imitatus, & Lombardus. Lyranus longe aliter. Reges potentes factos esse Christo dilectos, & spoliis suis, id est, pretiosis donariis Ecclesiam ornauisse. Rursum Jacobus Perez de Valentia, aliter, hoc verbu copulato cum præcedente, ut sit: Dominus Iesus Christus Rex, id est, rector virtutum, id est, gratiarum & bonorum dilecti patris sui dabit verbum euangelizantibus virtute multa, & dabit diuidere spolia specie domus dilecti, id est, omnia dona virtutum & gratiarum, quæ sunt ornamenta & pulchritudo domus Dei. Carthusianus, Reges fortis facti sunt dilecti, id est, amici dilecti, id est, Iesu Christi, qui est Dei Patris dilectus & electus, diuidere spolia, id est, secundum diuersos gradus & status distinguere homines, quos ipse de ore inimici redemit, atque de more eripuit, dando ipsis diuersa munera gratiarum, Ayguanus in reliquis Carthusiano consentit, tantum illud diuidere spolia refert ad Constantiun, & Carolum Magnum, à quibus magna dona collata sunt in Ecclesiam.

V. Sexcenta eiusmodi proferre possum, eaq; multo maioris momenti, quam illud sit ex Genesis 36. Pater igitur argumenti infirmitas, cuius haec legitima forma esse potest: Nulla editio ambigua, est authentica: at editio Hebraica est ambigua, ergo non est authentica. Maior perspicue est falsa, ipso. Rursum etiam Papistarum confessione, qui cum negare non possint in Laus sua, multa, singulis (vtrita dicam) paginis, ambiguæ & obscura deprehendi, item eam pro authentica obtrudunt, ut suo loco videbimus.

LIBER VNDECIMVS, CAP. IX

三

VII. Nec est, quod mihi aliquis obiiciat autoritatem Ecclesie, ad quam
fei recipient, qui ambiguitates solutas velint. Nam primo ea pertinet ad re-
sum potius, quam verborum interpretationem. Nos autem hic de verbis
agimus; postea suoque loco de rebus acturi. Secundo, nulla autoritas Eccle-
sie has omnes soluit ambiguitates, ut patet ex propositis exemplis, ostendat
enim decretum aliquod, quo sanctum sit, quemam potior sit interpretatio,
Augustini: ne an Lyranian Iacobi Perez: an Carthusiani? Imo neque veta
Ecclesia Papistica, quæ sibi omnia vendicat, ut certos Codices, ita certa com-
mentaria declarauit in qua esse authentica. Deniq; quidni Hebraici con-
tus ambigua, hæc mihi soluet autoritas, & que ac Latini? Certe, si Latina edi-
tio quamvis multis locis ambigua, est tamen authentica, quia explicatur ab
Ecclesia: eadem ob causam erunt etiam Hebrei fontes authentici, quia
si qui sunt in eo anticipates sensus, illi omnes mihi possunt ab eadem Ecclesia
exponi.

VII. Rursus, quero quid sibi Sixtus velit. Hoc est censcat-ne aliquando fuisse Hebraicos fontes authenticos, an vero nunquam. Si nunquam, tum ille profecto ipsa se absurditate ridiculum præbebit. Eritque hæc magnifica veritatis victoria, cum aduersarium coget, in eos se laqueos induere. Est enim luculentissima iæzus methodus $\chi\gamma\epsilon\tau\epsilon\eta\epsilon\tau\alpha\tau\eta\eta$. Sed hoc Sixtus non diceret, vir, et si Papista, tamen doctus. Fontes autem Hebrei aduersarios nullos vñquam passi sunt, non imperitos.

VIII. Ergo alterum fatebitur, nimirum aliquando fuisse authenticos. Tum ego rufus quæram, quomodo statut de ambiguitate, sit-ne fontibus naturalis, an vero accidentaria. Nam si sit accidentaria, vident omnes, nullum esse ipsorum fontium vitium, sed eorum qui fontibus abutuuntur, quibus nimirum, non est adeo in promptu eius linguae cognitio, ut nihil illis sit obscurum. Quod si est, tum omnes facile vident, iniquum esse, ut nullo suo merito, sed tantum hominum imperitia diuini libri sua autoritate excidet. Et idem accidere posset versionibus tum Græcæ tum Latinæ. Neutra enim hodie tam est vulgaris, ut omnibus Christianis sit facile cognita, quæ vix etiam à paucis exercetur.

XI. Sin est ambiguitas naturalis, eodem reuoluimur, quo prius. Nem-pe falsam esse consequiam. Nam ita semper fuisse ambiguum necesse est. Quod si igitur aliquando fuerit authentica, scilicet ~~veritas~~, ergo non potest ambiguitas legitima causa esse, ut non sit authentica. Et sane concedit Bellarmi-nus de Verbo Dei, lib. 2. cap. 10. argument. 3. saltem Hebreis authenticam fuisse Hebraicam editionem, ut Graecis Graecam, Latinis Latinam. At vero hic ipse locus à Sixto citatus ex Genesi, ipsis Hebreis fuit difficilis. Testatur Hieronymus in quæstionibus in Genesin. *Multa, inquit, & varia apud He
breos de hoc capitulo disputantur, apud Gracos quippe & nostros super hoc silen-
tium est.*

X. In quibus verbis illud specialiter obseruandum, non tantum apud Latinos, magnum fuisse de hoc loco silentium, quibus saltē cognitum erat, quid essent aquæ calidæ, quas legebant in sua editione, sed etiam apud Græcos, qui vnde scire poterant, quid esset *ιαπείρη*? Quid autem præstat, dubitate, an proſus nihil intelligere? Et tamen erat Græcis sua editio authentica, si Bellarmino & aliis credimus. Mirum vero, si tanta obscuritas non obstet authoritati Græcorum Codicium, & *αὐτοφεύλαια* Hebræos de suo solio deturbet. Certe nemo est sanus, qui non malit dubia esse quæ legit, quam omnino incognita.

XI. Quid? quod ad ambigua explicanda confitentur Bellarminus & Canus, plurimum valere ipsos fontes? Et sane ita est, constatque certissima experientia, locorum pene sine numero. Olim Ariani Catholicis multum negotium faciebat de hoc Proverbiorum loco ex. 8. ea. *Kvęęs iżn nęs uż xłodź ai rośi is iżżxa wiż sol. Dominus condidit me initium viarum suarum in opera sua.* Vnde probabant filium Dei, esse creaturam, & sūdarent multum Patrem in hoc soluendo nodo. Athanasius referebat ad humanitatem. Hilarius in libro de Synodis, dixit, *quia Dei filius non corporalis partituidinis est genitus exemplo, sed ex perfectō Deo perfectus Deus natus est, idcirco ait creatam se esse sapientia.* Epiphanius negauit agi de sapientia quæ sit Dei filius. Alij aliter. Sed Hebraicus contextus facile nodum soluit, qui habet *Domini possedit me.* Sic etiam quotidianus Papistarum retundimus audaciam consideratis fontibus, quos hanc ob causam tanto prosequuntur odio. Itaque hoc argumentum nullum est.

C A P. IX

An qui hærent fontibus, iij sequantur Rabbinorum placita.

I. **V**icunque Hebraicis exemplaribus adhærescunt, ij coguntur sequi Rabbinorum expositiones, & non Catholicorum. At Christiani non sequuntur Rabbinorum expositiones, sed Catholicorum. Ergo Christiani non adhærescunt Hebraicis exemplaribus. Argumentum est Canii, & probari maiorem, quia Catholici, vel Septuaginta Interpretum, vel Latinam editionem exposueri. Minorem autem, quia indignum est, vt nunc denuo ab Hebraicis nostrâ fidei oracula petantur.

II. Respondeo dupliciter intelligi Scripturarum expositionem, nempe vel rerum vel verborum. De expositione verborum negatur minor. Nam Hieronymus non est dedignatus se Iudeo committere, vt Hebraicam & Chaldaicam linguam ab eo disceret, & quidem magno pretio, neque illum ob eam causam quisquam vituperavit vñquam. Et sane non video, quid in eo sit periculi, magis quam cum ab Ethniciis quotidie linguam discimus tum Græcam, tum Latinam.

III. Et tamen negari etiam maior potest. Non enim ea sunt nostra tempora, vt nemo Christianorum Hebraice sciat, quemadmodum Hieronymi seculo. Quin potius magnus est numerus eorum virorum quibus cognita fuerunt omnia cius idiomaticis mysteria, vt ausint certare cum peritissimi Iudaeorum. Vatablum certe & Mercerum Lutetiae docentes, ipsi Iudei sunt admirati. Quid Pagninum dicam & Munsterum, & Quin Guarboicum, & Cleardum? Quid Ceualerium, & Cornelium Bertramus, & Arianum Montanum, & Genebrardum, & Iunium, & magnum Scaligerum, & reliquos? Ex iis iam tuto postimus, absque vlo Iudaismi periculo petere quicquid necesse est ad exactam linguam sanctæ cognitionem.

IV. Iam si Canus se loqui dicat de rerum expositione, negatur maior Cum enim ad Hebraicum contextum configimus, non a Rabbinis quicquam petimus, sed a Prophetis, super quorum fundamento Paulus dixit fideles stabili, quibus etiam Petrus admonuit, eos qui attendunt, bene facere. Quia autem neget facilius mentem percipi Prophetarum, si j. nos suo ore alio- quantur, quam per interpretes?

V. Ad probationem respondeo, primo non disci mystetia fidei tantum ex commentariis veterum, sed etiam; & quidem potissimum è textu, vnde illos ipsos commentariorum autores didicisse oportuit. Itaq; datur tertium membrum, vt discamus vel à Rabbinis, vel à Commentariis, vel à textu. Ergo etiam si non discam à Commentariis, non ideo necesse est à Rabbinis.

V I. Quamvis non Commentaria quidem erunt iniutilia. **Quia** eti Gra-
ci, Latinique Patres Hebraice nescierunt, tamen Christiani fuerunt, ideoq;
Theologi: Hebraice autem scire ad Grammaticam spectat. Illud vero etiam
fine Grammatica comparari potest. Sie plerunque videmus ex Patrib. plurimi-
mos deceptos à prava versione, optimum è singulis locis seu sum eruere, eti
recedentem à mente Prophetæ. Augustinus prætatione in Psalm. 33. cum pra
manibus haberet vitiosissimam verlionem cap. 21. prioris libri Samuelis, &
legeret, *Et forebatur manibus suis, pro בְּרוּם יְהוָה לְלִוְתָן*, Graece νηρεῖσθαι τοῖς
χρέοις, curvè, configuit ad Eucharistia mysterium, in quo se suis manib. quo-
dammmodo Christus portabat. Omnino pie, quia erat Theologus; sed *ανερ-*
δίων, quia lingue sanctæ ignarus.

VII. Huic argumento vicinum est hoc alterum eiusdem, à Stapletono approbatum & usurpatum agente de auctoritate Latinæ editionis. Sane, inquit, dum proutdam Dei dispensationem aduertimus, facile videmus, quemadmodum cum fidei rectitudine conexa semper fuerit Scriptura veritas. Et cum illa solita sit emigrare. Donec enim apud Iudeos solos firmitas persistit recte & fidei, apud eos quoque solos Scripturarum soliditatem cognoscimus lauisse. Postea vero quam veritas à Iudeis repulsa, a gentibus suscepta est, digna Ecclesia gentium est habita, que proprio suo idiomate, id est, Greco, quod & vulgatissimum erat inter eos qui ex gentibus crediderant, Scripturam Noni Testamenti acciperet. Porro autem, cum ad Latinos deuoluta iam fidei veritas coepit, Gracis maxima ex parte, ab Ecclesia corpore disiunctis, certe dignam aliquam Scriptura stabilitatem Latinos accepisse consequens fuit. Formabitur hoc modo: Si Scriptura Hebraicæ sunt authenticæ: ergo apud Iudeos est Scripturarum soliditas. At posterius absurdum, ergo & prius. Probatur aslumptum, quia cum fidei rectitudine conexa semper fuit Scriptura veritas, ut patet experientia.

VIII. Respondeo, quod dicitur apud Iudeos esse Scripturarum stabilitas, intelligi vel apud solos Iudeos, vel apud eos quidem, eti non solos. Primo modo, negatur consequentia, quia textus Hebraicus non est apud solos Iudeos, sed etiam apud Christianos, qui illum multis editionibus suum fecerunt, ut Origenes per Tetrapla, Hexapla, & Octapla, deinde Complutenses, nouissime Antuerpienses, & alij.

IX. Posteriori autem, rursus distinguo. quomodo sit Scripturarum soliditas apud Iudeos, an tantum quantum ad textum, an vero etiam quantum ad fidem. Si quantum ad fidem, ut significetur Iudeos vere & sincere amplecti Scripturam, rursus nego consequentiam: Nam Paulus contra dicit, poster. ad Corinth. 3. Occalluerant mentes illorum. Nam usque ad diem hodiernum in lectione Veteris Testamenti manet non reteatum velamen illud, quod per Christum tollitur. Sed ad hunc usque diem, quim legitur Moses, velamen cordis eorum impositum est. Quis non inde videt haberi posse Biblia authentica, ut tamen non habeatur fides?

X. Sin autem, quantum ad textum, nego assumptum. Reuera enim nihil est absurdum, apud Iudeos fidei hostes, extare authenticum contextum Bibliorum. Paulus certe asserit, ὃν οὐκ εἰσιν θεοὶ τοῦτοι οὐδὲ εἰς credita esse eloquia Dei. Quia nos credimus (inquit Anselmus) veras esse Scripturas, quas illi tradiderunt nobis, & à nulla alia gente libros diuinae autoritatis receperimus. Dicendo Iudeos vocat capsarios Scripturarum nostrarum.

XI. Falsum est itaque, quod de prouida Dei dispensatione Canus se iat obseruasse, delusus à suo Titelmano, nempe Scripturarum veritatem cum fidei rectitudine, solitam emigrare. Nam contra Driedo de ipsis Iudeis loquitur, *Ipsi inimici fidei nostra, habentes Scripturas nobiscum communes, dum non intelligunt earum veritatem, etiam inuiti testimonium perhibent verati, eosdem codices habendo & seruando.*

XII. Et sane quero, quando fidei rectitudinem amiserint Iudei. Far-

XII. Atque quicunque, quando fuerit recruditatem amiserit Iudei. Fateuntur, opinor, statim post Christum crucifixum, imo vero, tum cum Christum crucifixerunt, se se his diris exsecrantes, *Sanguis eius sit super nos, & super filios nostros*, Matth. 27. At longe post eum diem tempore, id est, ad annos ut minimum, quadringentos, Iudei quantumlibet infideles, habuerunt Codices authenticos. Nam Hieronymus eos fontibus comparat, & quidem plusquam, nos trique aduersarij fatentur eo tempore nondum esse corruptos.

XIII. Sed in Ecclesia Graeca magna est inconsiderantia Cani. Necesse est enim ut fateatur, vel per annos minimum mille Latitudinem Ecclesiam cauuisse illa Scripturae stabilitate, vel multo ante id tempus Graecos resessisse et ab Ecclesia. Atqui vtrumque falsum est. Nam apud Latinos Latine exstant libri Sancti longe ante Hieronymum, vel saltem ab ipso Hieronymo, et longe post Hieronymum in Graecia perservantur. Eiusdem f

XIV. Quid:quod hæc non bene comparantur? Nam ut concedamus à Græcis discessuisse fidei veritatem: tamen in ipli iudicibus Papistis Græca translatio est diuinæ, eamq; hodie illi ea laude ornant. Quid ergo causæ ad serre possunt, quominus dicamus, diuinos esse codices Hebreos, quantum liber dæi, quorum ealingua erat, discesserint à fidè?

X V. Quid rursus si negem nos Hebræos , & Græcos codices habere ab
Hebreis & Græcis infidelibus ? Sed ab Hebreis potius , & Græcis fidelibus ?
Nemo enim dubitat, multos è Iudeis credidisse in Christum. Apostoli om-
nes erant Iudei: Paulus etiam Phariseus. Quis credat horum nemini vlos fu-
te Hebreos codices ? Quid ne vlli quidem ex tot millibus , qui prædicante
etro crediderunt? Ut taceam, Ecclesia, que Hierosolymis perdurauit ad an-
os plurimos. De Græcis autem res est manifestior , quam ut sit prolixius ex-
plicanda. Si ergo apud infideles fatear non remansisse Scripture solidi-

hen multi restant fideles, à

8

C A P. X.

De Varietate codicum Gracorum.

I. *V*æcunque editio codices haber multis locis valios, ea non est authentica. At editio Græca noui Testamenti Codices habet multis locis variis. Ergo editio Græca Noui Testamenti non est authentica. Est Cani, sed fusius explicatur apud Driedonem.

II. Probatur minor, tum ipso hodierno experimento, *Magna est enim*
(inquit Cantus) dissensio Gracorum codicum, qui nunc habentur in manibus,
tum veterum testimonis. Hieronymus in s. ad Galatas, Sed apud Gracos ex-
emplaria sunt diversa. Longeq; ante eum Origenes, tract. 8. in Matth. testatus
sed dissensio Veteris Testamenti potuisse conciliare, facta iudicio est
editionibus: at non sic in Novo sine periculo.

III. Respondeo, negari maiorem. Alioquin, vix illa fuisset inquam editio authentica, aut si aliquando aliqua, certe paucis annis. Nunc sane iam diu nulla fuisset. Nam & Hebraicos codices non omnes semper concordasse, certum est ex Massoriticis notis. Et Graecorum Latinorumque infinitam esselectionum varietatem, res ipsa iam pridem clamat. Sic Psalm. 71. iam olim alij frumentum legebant, alij firmamentum. Job 19. alij certe, alij celeste, id est scalprum. Psalm. 119. quidam, Conuerti pedes meos in testimonia tua, quidam, auerti. Matt. 6. quidam superfustantiale, quidam, quotidianum. Cap. 10. quidam habent Mortuos suscitare, quidam vero non habent.

quidam habent Mortuos iuritatem, quidam vero non habent.
IV. Si igitur maiorem omnino volunt esse veram atque vniuersalem, iam
de gradu deiiciunt Latinam suam editionem, videant isti quid agant; nam
quia à Titelmano, Cano, & Stapletono audire meminerint connexam sem-
per fuisse cum fidei rectitudine Scripturæ veritatem, eodem iure corcludent
a Romanis aufugisse fidei rectitudinem, vna cum Scripturarum veritate, at-
que illi à Judæis Scripturarum veritatem, vna cum fidei rectitudine. Nisi for-
te succurrat bonus ille Pontifex Sixtus V. fausto tandem sidere natus, qui è
serinio illo sui pectoris omnium iurium capacissimo codicem eructauit au-
thenticum, cui reliquos omnes cedere sit necesse.

V. Sit autem non obstante illa codicum Latinorum diuersitate, suam editionem statuunt esse authenticam, eademq; opera maiorem infirmant argumenti, viderint qua fronte quo iure sint in fontes iniurij. Saltem sciant nobis abunde suppeditari quod respondeamus.

V. I. Maxime, cum sit magnum discrimen variarum lectionum. Nam et si negati non possit, inducetas esse à causa non bona, scilicet vel negligentia, vel imperitia, vel audacia describentium, tamen cum diligentius omnia considerauit, non est quicquam tanti momenti, ut periculorum aliquid inferat Ecclesiam. Quod ut manifestum faciam, varias lectiones reuoco ad tria capita: Nam dictiones vel permutantur vicinæ, vel alienæ substituuntur, vel adduntur nonnullæ.

VIL. Vicinarum dictiōnum dōis sunt genera, vel enim *παρωνυμι*s sunt, vel *οντωνυμι*. Illas appello quarum vox ipsa & sonus est similis, has vero, quarum, et si vox sit alia, tamen sensus est idem. Priorum exempla. Matth. 8. quidam legunt *εἰμὶ λόγος*, quidam *εἰπε λόγος*, decimo *πάροδον* vel *παρόδη*. Marc. 9. *γέρων* εἰπε *καὶ οὐκέτι ηὔστην*, alijs habent *οὐστην*. Et 12. nonnulli, εἰδούς *οὐκ ηλέκτητος* εἰπε *αποκλειστόν*, alijs *ιδόν*. Luc. 1. *εγώ τὸ θρόνον τοῦ αὐτοῦ*, alijs τὸ *θρόνον μετόπου*. Et 2. *ιπέρβαντον* εἰπε *καὶ οὐκέτι εἰ*, alijs *ιπέρβαντον*. Hæc fortasse paulo audaciora: Marc. 1. *κωμοπόλεις*, alijs *κωμόπολεις*. Actor. 5. *κατατελεῖσθαι*, alijs *κατατελεῖσθαι*. Athæc tam exigua sunt, ut neminem credam eam ob causam velle Nouum Testamentum esse fallatum.

VIII. Alterius generis hæc sunt. Matth. 10. ἀξόνοι ὁ ἐργάτης τὸ πεφίσης: alij
τὸ μετόποντος: Et 12. ἅμα τοιούτοις: alij ἅμα τοιούτοις: Cap. 15. ἐκεῖνος τοιούτοις: alij
τοιούτοις: Et 18. τοιούτοις: alij τοιούτοις: Marc. 12. τοιούτοις λόγῳ.
quidam παραδίσων. Luc. 2. τοιούτοις εὐλογούσις: quidam τοιούτοις εὐλογεῖσθαι:
Et rursus tuis περιστολούσιοις λύτρωσιν τοιούτοις: alij τοιούτοις λογοθέα. Cap. 3.
τοιούτοις: vel περιστολούσιοις Ποντικοί: Et 16. alij βάτες εἰσισ: alij καρδιές:
Et 17. πολιτείας: alij λατερά μετόποντος. Actor. 1. τοιούτοις μετόποντος: quidam τοιούτοις
τοιούτοις φάνη. Hæc vero et eiusmodi alia pleraque sensum nullo modo va-
riant, itaque ne hic quidem gradus obest sinceritati Euangeliorum, imo ne
codicum quidem. Et sane superstitionisssimum eum futurum oportet, qui
hæc minutula non minus insectabitur, quam maxima crimina. Quasi vero
singulæ literæ magnum quid ad fidem conferant, quæ non est in cortice ver-
borum sita, sed in medulla sententiae. Huc refero & illud Matth. 1. ἀλιγώ-
φάτες, quod in aliis est ἀλιγώφατε: Et illud ex 14. ἀλιγώφατε αὐτῷ, quod alij mu-
tant in ἀλιγώφατε τοιούτοις μετόποντος.

I X. Ita paulo sunt maioris momenti, cum pro aliis vocib. aliae substituta sunt diuersum significantes, cuiusmodi tamen paucissima exempla deprehendi. *Luc. 8. 20* τὸν πνεῦμαν τοῦ Ιησοῦ, alij codices habent δόντον ἐπικαίων, quod hoc translatum videtur ē *7. cap. Rursus II.* Φαεστόνος ιδίων θεωρίαν, σον τῷ περιπτονέοντι, alij legunt Φαεστόνος οὐκ εἰστο Αἰγαλεονόδους εἰς εἰστο λέγειν, Αἴγα πάντα περιπτονέοντα. Ettamen antinomia nulla est. Nam illud φαινεται, recte explicatur per οὐκ εἰστο Αἰγαλεονόδους εἰς εἰστο λέγειν. *Cap. 23.* εἰπεπιμέλειος τοῖς αἰτοῖς αὐτοῦ, alij habent αἰτοπιμέλειος αὐτοῦ τοῖς αἰτοῖς. Primi significant à Pilato ad Herodē missos Christi accusatores, cum ipso Christo, posteriores vero ab Herode ad Pilatum Christum esse remissum non condemnatum. Vtrumque autem verum, imo etiam ad mentem Pilati.

X. Supersunt additiones duum generum. Nam vel adduntur voces quædam, vel sententiae integræ. Priorum exempla, quorum multo maxima est copia. *Math. 13.*, vedit *Ioan.* τὸ πεῖρα καὶ Καίον ὅτε ἀπέστην, quidam addunt ὡς Τίχειον. Et *9.* quare cum Publicanis iudeis ὁ διδάσκων ὑμᾶς, alij addunt ē πίνει. Et *13.* ἢ λέγεται πεῖρα, alij adiiciunt ὡς πίεται. Etruscius τῷ βασιλεῖ τοὺς πατέρες, alij τῷ βασιλεῖ τῷ σεραῖ τῷ πατέρᾳ. *Marc. 1.* τὸ πεῖρα αὐτὸν ἐκβίβει, alij τὸ πεῖρα ἄγον, rursus fuit illuc in deserto ἡμέρα πεπεργόντι, addunt τὸν τε πεῖραν πεπεργόντα. *Eti. 11.* οἱ πεῖροι εντεροι, addunt Τίλας. *Luc. 1.* καὶ γλώσσα αὐτοῦ, addunt δηρέπων. Tertio, τὸ πιέσθετο, addunt τὸν πιέσθετον. Ad *Rom. 16.* ἢ αὔγετε, addunt ἀλλαφοι. Et *8.* οὐδὲ ἀπεπιστοντις ὑμές, addunt Χοασοι. *Eti. 10.* Αἴδην τὸ λύτει, addunt τὸ γεράφη. Et *14.* οὐδὲ καθύψει παῖς γρίν, alij adiiciunt ἵππους, λαρκαῖς ἵππους καὶ λεπτοντοις. Enimvero, ne hæc quidem magna sunt falsitatis crimina. Nam eiusmodi sunt magnam partem eæ vox, ut si non exprimantur, tamen sint intelligenda.

XI. Alterum genus additionum, adhuc duplex est. Aliquando enim quæ-

dam additæ sunt sententiae ex aliis Scripturæ locis; quod sèpius occurrunt Euangelii, ut Matth. 10. εἰσερχόμενοι δὲ τοῖς σικαλίοντας αὐτὸν εἶπεν: Non nulli codices addunt λέγοντες, λέγω τοῖς σικαλίοντας, quæ verba translata sunt εἰς cap. Luc. Rursum Matthi. 24. Δέοντα δὲ θεον τῷ μυλῶνι, μηδεπαρακαλεῖσθαι, εἰ μη ἀφίεται; quidam addunt ex Luk. 17. δέοντα πάντις εἰς μύλον, δέοντα πάντας εἰς μύλον, εἰ μη ἀφίεται. Marc. 14. αρχετύπον, addunt ex Matth. 26. εἰ μη διέποιτο οὐδεποτε. Luc. 9. εἰς τὸν μέσον διατάξας additum ex Matth. 3. & 17. εἰ μη ἀφίεται. Sic alia nonnulla, quæ nemo periculosa esse contendet. Sunt enim nata ex laudabili quorundam diligentia; qui Euangeliorum contextabant harmonias, ut olim Tatianus, non ita pfectim Caluitius, Gérardus Mercator & alij.

XII. Aliud additionum genus multo omnium severissime erat castigandum, quod ortum habete non potuit, nisi ex scelerata quorundam audacia, qui sibi in sacratissimo Dei verbo quidlibet permittebant. Sic Luc. 6. quidam addunt, τὸν αὐτὸν ἡμέρας θεωρούσιν; πατέρα ιραζόμενον τῷ σκέπαστῷ εἰπεῖν αὐτῷ Ἰησοῦν, εἰ μήσι οἴδας τι ποιεῖς, μαντείος εἶ. εἰ δὲ μὴ οἴδας ἴμμαντος καὶ οὐ ποιεῖς τοιόνδε. In Actis paulo sèpius, ut cap. 14. 15. 16. Ethicæ quidem addita, menta fateor in scipiosis nihil habere impium, sed impudentiam tamèn produnt non tolerandam. Nihil autem nobis nocent: nam reperiuntur tantum in manu scriptis, nisque paucis & obscuris.

XIII. Et generaliter hæc codicum diuersitas, originali non potest editio, præiudicare. Sic Bellarminus, obiectionem aduersus editionem Latinam, ex 3. Geneseos, soluens responderet, non esse contra vulgatam editionem, si conuincatur debere legi *ipse*, vel *ipsum* conteret, non autem *ipsa*, quia codices habent virumq; Et sane ipsa ratio cogit, ut codices distinguamus ab editione. Hæc enim profecta est ab uno principio, illi autem quotidie fuerit autoritate priuata, vel potius cuiuslibet voluntate, itaq; non bene concluditur à singulis codicibus aduersus primariam editionem.

C A P. XI.

An Editio Hebraica sit corrupta à Iudeis.

I. **N**Vlla editio corrupta est authentica. At editio Hebraica Veteris Testam-
menti, & Græca Noui est corrupta. Ergo non est authentica. Argumentum Cani lib. 2. cap. 13. Bellarminii cap. 2. & 7. lib. 2. de Verbo Dei, & Stapletoni in Relectione controu. 5. quæst. 3. art. 1. & 2. Mariani Victorij in annot. ad Hieronymi 145. Epistol. quæ est ad Damasum de Hosanna. Gordon Hunthlæi Epitomes de Verbo Dei cap. 8. Nec omissum à Driedone cap. 1. lib. 2. de Scriptura sacra.

II. Probatur minor seorsim de vtroque Testamento, & quidem dicitur: Vero, magno conamine, primum testimonis Scripturæ, deinde autoritatem reverendorum Patrum, tertio Rabbinorum professione, quarto quorundam locorum obseruatione. Testimonia sunt Scripturæ apud Salmeronem prolegomeno. Hieremias 8. Quomodo dicitis, Sapientes nos sumus, & lex Domini in vobis est: Vere mendacium operatus est stylus mendax Scribarum. Hæc Spiritus, predicens malignitatē, quæ textus Scripturæ virtutarios præudebat. Rursus Iohannes 23. Et pervertitis verba Dei viventis. Iam inter veteres, Iustinus liber contra Tryphonem, multa loca ab Hebreis consulto falsata recenseret, qualis est ille Psalmus 96. Dominus regnauit à ligno, vnde illi abstulerunt à ligno, ne crucis Christi mysterium Christiani contra eos extollerent. Eusebius lib. histor. 4. cap. 18. Origenis homil. 12. in Hieremiam. Chrysostomus Homilia 5. in Matthæum. Hieronymi Epistol. 89. & in 5. caput Michæ, & in 3. ad Galat.

II. Rabbinorum professionem late prosequitur Porchetus in Victoria aduersus Iudeos cap. 15. & Galatinus libro primo cap. 8. à quibus reliqui mutuati sunt quicquid habent. Accusat igitur Iudeos Porchetus, quod multa mutauerint per Tikkun Sopherim, id est, correctionem Scribarum, alias voces aliis permutantes, & mysteria quædam inclyra, consonaque dei Christianæ de libris abradentes, ac longe aliud quiddam reponentes, Malachia 1. *Expirare fecisti eum, pro me.* Threnorum 3. *Tabisces super me anima mea, pro eo quod scriptum erat super te anima tua.* Genesios 18. *Abraham stabat coram Domino.* Alias legebatur, *Dominus stabat coram Abraham.* Numer. 11. *Non videam malum meum, pro eo quod erat malum tuum.* Job. 1. *Et ero super te, pro super me.* Et 32. *Impie agent cum Iob: ante erat, cum Deo.* Ezechiel. 8. *Ipsi erunt mittentes factorem ad násum suum: pro, ad násum meum.* Osee 4. *Gloriam suam in ignominiam mutando, pro gloriam meam:* Et similiter Hierem. 2. *mutauit gloriam suam pro gloriam meam.*

Hierem. 2. mutauit gloriam suam, pro gloriam meam.
IV. Respondeo negari minorem. Nam, si corrupta fuit Scriptura Veteris Testamenti, tum id oportet factum, vel à Christianis, vel à Iudeis. At neutrum verum est. Non enim à Christianis, quia id Judæi conquerentur, quod tamen ne fando quidem auditum est vñquam, deinde mutata essent ea maxime quibus Judæi abuti solent aduersus fidem Christianam, quod tam en non est factum. Mitto dicere, quanta hinc resulteret in totam Ecclesiam infamia.

V. Si vero Scripturas Judæi corruperunt, tum id necesse est factum vel ante Christum, vel post Christum. At neutrum. Ergo Iudæi Scripturas non corruperunt. Non ante Christum, quia primo id crimen Christus, nunquam reprehendit, nunquam etiam Apostoli, quibus cum Iudeis, & quidem amississimis negotium erat. Non tacuerint autem, si scirent, nec nescirent, si verum fuisset. Secundo, Christus & Apostoli Scripturas Veteris Testamenti serio commendant Ioan. 5. *Scrutamini Scripturas.* Matth. 23. In Cathdra Mosis sedent Scribe & Pharise: quacunque dixerint, feruete & facite. Paulus poster. ad Timoth. 3. *Tu à puerò sacras literas nostri;* que te possint sapientem reddere in salute. Petrus poster. 1. *Habetis firmiorem propheticum sermonem;* cui bene facitis attendentes.

VII. Addo Iudeorum incredibilem erga sacros libros religionem, quam Philo testatur apud Eusebium de Præparatione Euangelica lib. 8. cap. 2. editionis Latinæ. *πειραντούσιν διδάχανθόταν, τὸ μὲν ἀπελθεῖσι τοῖχοι λέγεται ποτε πλειστοὶ οὐκὶ διδάχαι ἔτη, μὴ πῆμα γέ αὐτοῖς μέτοι τῶν τοῦ αὐτοῦ γεράματα καὶ σπονδαί, αὐλαὶ καὶ μητρόπολεις εἰ τοῦτο διδάχην παραμένει θεωτίαν, νῦν τοῖς εἰσιν εὔηται εἰσιν ταῦτα λέγεται. Toit iam elapsis annis, id est, plus quam duobus milibus, quamvis non sit exacta computatio, ne verbum quidem Iudeis moueretur, sorum quo Moses scripsit, et millies dotius alacriter mori, quā sibi aliiquid perficiat.*

LIBER DVODECIMVS, CAP. XI.

217

deri contra leges, moresve à Mose traditos. Quin etiam narrant quendam magistrum à discipulo, cui nomen erat Iob, occisum eo quod Deuter. 25. legislaret בָּר memoriam, pro נְכָזֶב masculo.

VII. Nam si possum Christum, ergo vel ante Hieronymi tempora, vel deinceps. At neutrum est verum. Non enim ante, quia purgant Iudeos & Origenes & Hieronymus, quod obseruatunt Driedo, & Bellarminus ante me, ille 8. libro in Esaiam, hic vero in eiusdem Prophetæ caput 6. At his exacte notum erat vetus Testamentum, & quidem Hebraice, immo alter verrit Latine, ex iis codicibus qui tum temporis erant in omnium manibus, & quidem, ut magis miretur, vlys magistro Iudeo infidelis, nec paruo pretio.

VIII. Sed ne deinceps quidem, quod multis rationibus probatur. Primo Augustinus vixit paulo post Hieronymum, qui tamen Iudeos purgat, libro de Ciuitate Dei cap. 13. Secundo, quia longe lateque diuulgata erant exemplaria, & Christianis ipsis communicata, ut nulla arte corrumpi possent omnia. Tertio, quia, teste Hieronymo, & Augustino, ipsis Iudei laudabant Hieronymi translationem, eiq; fidelitatis testimonium dabant. Quarto, quia paulo post Hieronymum confecta est Massora, quam utilissimum thesaurum Arias appellat. In ea omnes annotata sunt variae lectiones Hebraici contextus summa fide ac diligentia. Quinto, quia nullus hodie locus proferri potest, quem non ostendamus sic hodie legi, quomodo olim ab Hieronymo, qua de re paulo post.

IX. Denique, si corruerint Iudei Scripturas, id profecto fecissent in odium Christi, ac proinde eos omnes locos immutassent, è quibus luculentas eruimus fidei nostræ demonstrationes. At id tantum abest ut sit factum ut potius longe illustrius faueat fidei nostræ Hebraicæ contextus, quam Latina aut Græca versio. Nam & aliquos locos Hieronymus obseruauit citatos in Nouo Testamento, qui non reperiebantur apud Septuaginta. Et Andradius non veretur asserere, si quis Iudæorum voluerit perulantiam coercere, perfidiam coarguere, dementiam reprimere, multo apertiora, atque illustriora ex Hebreis, quam ex Latinis Græcisq; voluminibus argumenta deducatur. Atque adeo Ioannes Isaacus, is qui contra Lindanum diligenter Hebraici contextus sinceritatem tuebatur, professus est, se Prophetarum, ac maxime Esaiæ, continua meditatione ad fidem fuisse perductum.

X. Quod si neq; ante Christum , neque post Christum Iudæi falsarunt textum Hebraicum , certe nunquam falsarunt . Proinde Guido Fabritius , prefatione in Nouum Testamentum Bibliorum Antwerpensium , diserte asserit Sacra Biblia tanta cum integritate ad nostra usque tempora peruenisse , ut nec à Iudeorum peruersitate , nec à græcanica Philosophorum leuitate , nec à veterum Romanorum superstitione , aut denique à Barbaris yllis nationibus fuerint unquam corrupta , aut violata .

XI. Nunc respondeo ad argumenta in contrariam partem. Vterque Hieronimi locus detorquetur. Prior iactantiam redarguit eorum, qui legis titulo superbiebant. Itaque sensus est, ipsos scribas, quum se doctores legis scribebent, fidei mentiri. Quanquam Lyranus refert ad falsam & extortam legis interpretationem. In altero idem illud *perueritatis*, interpretatur pro in alium sensum vocabulum detorquere, ludendo ambiguitate. Sed in vtroque loco praeципue obseruandum agi contra eos siue scribas siue doctores, qui longe ante Christum fuere. At hos constat Scripturam non corrupisse, ut antea diximus.

XII. Autoritatem Patrum nihil habent difficile. Justinum recte Bellarminus obseruauit agere de falsatione non textus Hebraici, sed Septuaginta Interpretum. Verba sunt diserta. πολλὰς γενφας πίλαις αὐτοῖς λέπει τὸν εἰρηγόνα τὸν γεγραμμένον τὸν διάβολον γεγραμμένον τὸν πεσεντίζον, multis locis funditus abstulerunt ex interpretationibus seniorum qui fuerunt tempore Ptolemai. Nec Eusebius de suo quicquam profert, sed tantum citat Iustinum.

XIII. De Origene simile iudicium, imo etiam certius. Non tantum enim Græcos codices reprehendit, sed etiam errorem reprehendit ex Hebraicis. Duo sunt loci eiusdem homiliae, prior ad eum locum, *Et reddam primum duplices iniquitates.* Conqueritur in Græcis exemplaribus non legi vocem primum. Quod ait primum, inquit, *sive non intelligentes quidam quod scriptum est, absulerunt, sive Septuaginta interpres, sicut &c cetera, secundum dispensationem suam auferre voluerunt, Dominus viderit.* Quis non videt Græca exemplaria designari? Sed & vox ea legitur in Hebreo. Alter locus est ad vers. 1. cap. 17. *Deinde alia sequitur Prophetia, quam nescio quare apud Septuagintam non inuenientes, in ceteris editionibus, qua cum Hebreo consentiunt sermone, reperimus.* Et paulo post. *Quoniam difficile est aliquem se malum confiteri, ideo Iudei qui exemplaria nonnulla falsarunt, etiam in hoc loco pro peccato Iuda, peccatum eorum posuerunt.* In prioribus verbis satis aperte Hebraicam defendit veritatem, in utrisque autem eum errorem reprehendit, quem & nos hodie facile deprehenderemus, quia textus Hebraicus, is ipse, inquam, quo vitimur hodie, sic habet, ut legendum Origenes contendebat.

XV. Vnus superest Hieronymus, qui commentarii's in Micham, & ad Galatas, sine dubio non nihil fugillat Hebraicorum codicum integritatem: sed dubitabundus, non autem qui cquam asserens. In Micham. Nec in Hebreo, nec apud alium inuenitur interpretem, & siue de veterib. libris etiason sit malitia Iudaorum, ne Christus de tribu Iuda oris videtur, siue à Septuaginta additum, nequaquam liquido cognosentes certum quid nouimus. Ad Galatas, Incertum habemus utrum Septuaginta interpretes addiderint, omnis homo, & in omnibus, an in veteri Hebreo ita fuerit, & postea à Iudais deletum sit. Sed ha' hominis incerti dubitationes, non debet huiusmodi preferendi.

dubitatio T. E.

tiones, maxime cum aliis locis eos rideat, qui putant translationes esse ipsos
textu purores. Tertius autem locus ex Epist. 89. aperte pro nobis pugnat. Ego
(inquit) non tam vetera ab olere conatus sum, quam ea testimonia quae à Iudeis
pratermissa sunt, vel corrupta, proferre in medium, ut scirent mystri, quid Hebrei-
ca veritas contineret. Perspicuum significari Septuaginta Interpretes, apud
quos sepe queritur non legi quodam locos, qui continentur in textu Hebrei-
co. Proinde, si quid erroris denotat, Interpretes illos accusat omnino, non au-
tem Hebraicam editionem, cui & veritatis nonen statim quasi ~~hæc~~ tribuit,
& ex ea se proficitur voluisse eos locos suis communicare. Atq; hæc fuit
constans eius viri sententia.

XVI. Sequitur Tikkum Sopherim. Eius fidem Bellarminus eleuat. Nec proslus immerito, cum de ea emendatione nihil sciamus nisi ex Thalmud, libro fabulosissimo, cui certe qui plus tribuunt, quam factis libris, iij non fatus videntur emuncta naris, imo potius non satis sinceræ fidei. Et si facta est ante Christum, mirum est tantum de ea silentium esse & in Nouo Testamento, & apud veteres omnes Origenem, Epiphaniūm, Hieronymūm.

XVII. Multo magis vero factum esse in praeiudicium Christianæ fidei. Nam eius autores, vel Prophetas fuisse oportet, vel Iesum ignorasse, quandoquidem ante aduentum suum Christum, nisi doctorem Spiritu sancto, cognosci non posuerit. At si fuerunt Prophetæ, quis credat corrupisse verbum Dei? Si nescierunt Christum, qua arte locos illos potuerunt eligere, quibus possent eius mysteria confirmari?

XVIII. Sin autem fuerunt post Christum, qui factum est, ut non modo Hieronymus, sed etiam Septuaginta Interpretes, & Itala Editio, & Jonathan Chaldaeus Paraphrastes, qui ante Christum vixerunt, eas corruptiones non tantum preuidierint, sed etiam diuinariunt illisq; visi sint? Nam omnes locos, qui annotantur, in eundem sensum inuenias, cum in Graeca, tum in Latina editione, ut iam Bellarminus obseruauit, atque etiam in Paraphrasu Chaldaica. In Malachia legunt Graeci εἰς τὸν οὐρανὸν αὐτὸν: Latini, ex sufflastis illud. Chaldaice וְשָׁנְקָרְתָּה תְּהִ. Et suffocasti illud. Threnor. 3. וְעַתָּה אַחֲרֵי כֵן תְּבַזְבַּז μֶלֶךְ. Tabescet in me anima mea. Chaldaice עלי נפשך עלי. Et curnabitur super me anima mea. Ezech. 8. nihil habent Septuaginta quo magis significetur nasus meus, quam nasus eorum: Sed Chaldaice, לְאַפְּדֹתִין Latinæ, in naribus suas, Osee 4. תְּשַׁׁדְּךְ אֶת רַאשֵּׁיךְ וְעַל־נַ�עֲמָנִים. Latine: Gloriam eorum in ignominiam commutab. בְּכֻלָּתָה קְדוּמָה, gloriam suam cum ignominia commutarunt. Iere. 2. וְעַבְדֵּתָם כְּאֶת־בְּשָׂרֵיכְךָ וְעַבְדֵּתָם. Populus meus mutauit gloriam suam. Chaldaeus paraphrastice שָׁבְכוּ מִזְרָחָם וְעַמְּךָ אָנָּתָךְ מִתְּבַזְבַּז עַל־יְהוָה קָרְבָּן וְעַמְּךָ אָנָּתָךְ מִתְּבַזְבַּז. Et populus meus deseruit cultum meum, propter quem ego induco super eos gloriam. Nec diffido alios itidem locos similiter celitos, si extaret integrum Jonathani opus, in totum corpus Vt. Testamenti.

XIX. Sed tamen demus aliquid tale factum esse, quod etiam Junius non inficiatur, refertq; ad Synodus illam magnam , tempore Eliae, cum dicuntur libri sacri restituiri, quod si est , tum nullum est Judaeorum crimen , nulla textus falsatio , sed necessaria codicium cortegio autore spiritu sancto . Demus id,inquam . Non video tamen cur tanti clamores tollantur in Judaeos . Nam primum , quicquid inde scimus , habemus ab ipsis , qui eos loco in libris suis diligenter obseruarunt . Hoc tunc vero est indicium mala fidei? Discant id Papistæ saltē à seipsis , qui indices expurgatorios , quantum poterant, occultabant, ne fraudem quisquam posset olfacere . Cum igitur illi bona fide professi sint , & quid mutarint , & quomodo mutarint , quis non videt nulla malitia peccasse?

X X. Secundo, iij loci eiusmodi sunt, vt eti ad Christum accōm odari posse non difficeat, maxime si tales exstant, quales primo suisse supponuntur, tamen obscuri sint, cedantq; hac parte alius multis, quorum multo clarissima est assertio. Quis autem verisimile credar, eos, viros astutos, iis vulnusculis mederi voluisse, quæ (vt verbis utar Hieronymi) acu forata erant, imo puncta, illa autem vulnera, quæ lancea & phalaricæ mole percussa sunt, neglexisse?

Cap. XII.

De locis, quos P. apistæ obseruant corruptos in textu Hebraeo

I. **E**nuntiantur autem sigillatim corrupti non pauci loci, tum ab aliis, tum à Gordono longe plutes, & animosiss, quali in id vñ intento studium, dignum profecto Jesuitico ingenio. Pertractabo omnes nullo neglecto.

II. *Primus locus, Esa. 9. Latina editio: vocabitur nomen eius. Septuaginta, Ε καλεῖ τοῦ οὐρανοῦ κατέβασθαι εἰς τὸ πάσιον, καὶ ἀποκαλεῖται Χαλδαῖον παραφραστὴν τὸ Κράτος, At mutatis tantum punctis Iudei ex passione fecerunt actuum: Ιωσήπος Ιακώβου. Et vocabit nomen eius, ut videlicet omnia illa præclara epitheta afferantur à Christo; & tribuantur Deo patri; Christo vero relinquant tantum, quod sit, princeps pacis. Ita hunc locum legentes, Admirabilis, Consiliarius, Deus, fortis, Pater futuri seculi, vocabit nomen eius, scil. Messias principem pacis. Porro Calinus hanc Iudaicorum depravationem agnoscit non uno loco.*

III. Respondeo, depravationem aliam esse interpretationis, aliam literæ. Interpretationis depravationem siue hoc loco, siue alius multis non nostrum est excusare, nedum tueri, præcipue Judæorum, quib. cum nobis Christianis nihil est per Dei gratiam commune. Sed literæ depravatio, et si prætextu plausible torqueatur in Judæos, tamen hæret tota Scripturæ sacre, cuius autoritas si pessundetur, nulla porro futura est, cui satis tuto nostram salutem committere possumus. Itaque hac parte oportebit nos Judæis patrocinari, non aduersus Christianos, absit, sed aduersus Papistas, qui per Judæorum latus petunt fundatum Prophetarum. quod cum fundamento Apostolorum totum sustentat Ecclesiæ ædificium.

IV. Ergo huius loci nego esse literam depravatā. Nego Caluinū id agnoscere, aut quicquā dicere, mutandum in textu Hebræo. Nam ille profectō in Iudæis solam reprehendit constructionis alterationem. Verba ex Cōmentariis, *Absurdum est, quod Iudei volunt hoc verbum ΝΓΥ iungendum esse cum substantiō* & *quod est in medio clausula, ut sit sensus, Deus fortis, admirabilis, cōfiliarius vocabit nomen eius Patrē aeternitatis, principem pacis.* Similiter Institut. lib. i. c. 13. §. 9. Oblatrant hic quoq; Iudei, & sc̄ lectionem invertunt, *hoe est nomē, quoā vocabit eum Deus fortis, pater futuri seculi, ut hoc dūt axat filio reliquum faciant, principem vocari pacis.* Ceterum de villa textus ipsius falsatione, ne te-nuissima quidem suspicio venit ei in mentem.

T3

v-Di

V. Dicam amplius, ne omnes quidem Iudeos huius *מִלְאָכָלָה* eos esse. Galatinus 3. cap. 19. de Arcanis, solum Rabbi Selomonem accusat. Rabbi Selomo, inquit, nomina hac non de Messia sed de Rege Ezechia exponit. Sic enim est: Et vocavit nomen eius scilicet Ezechia Deus sanctus & benedictus, qui est admirabilis consiliarius, Deus fortis, pater sempiternus, principem pacis. Et vero ita legas in eius commentariis. *הַכְּבָד שָׁוֹתָא מִלְאָכָלָה וְאֶל גָּבוֹר* *עֲצָה*: Et additionem *וְאֶבֶן עַד קְרָא שָׁמוֹ שְׁלֹמֵם וְיִקְרָא טָמֵן*: *Quia pax & veritas futura esset in diebus eius*. Non potest ergo excusari Selomo. Sed est-ne omnium Iudeorum commune crimen? Imo audi Abben Esram. *הַשְׁמָה הַשְׁמָה חִילֵר יְשָׁוֹמֵם בְּעוֹמֵיכִי כִּלְא אֶלְהָ שְׁמָות הַלִּיל פָּלוֹ יְעַזְּצָלְגָּה בְּעַד שְׁמָרְבָּדְגָּה*: *Sunt, qui dicant oec., admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater seculi, iung. nomina Dei: Et nomen pueri sit princeps pacis, sed mihi videtur potius, omnia ista sint nomina pueri: Et quanquam interpretetur de Ezechia, tamen hoc nobis sufficit, ad vindicandam literae integritatem, & Iudeorum, si quæ sit, innocentiam.*

VI. Sed fallitur Caluinus, inquit Gordonus; *Quamobrem, ô bone? Quia nimur neget hanc depravationem ortam ex male positis punctis. Ettamen inquam, hoc non agebatur, ruq; testem adducebas textus falsati. Quare tamen nullum est?* Nunquam inquit, potuisse sententia haec perverti transpositione verborum, nisi prius fuisse mutata puncta passiva in activa. Ain' tu? Confidenter id quidem. Atqui ego contra doceo. Nam Chaldaeus ille Paraphrastes, qui passiva, si non legit, saltem interpretatus est, corruptit hunc ipsum locum interpretando, & nomina illa non retulit ad puerum. Vertit enim ita: *מִשְׁיחָא דְשְׁלָמָה יְסָגְעָלָנָה וְאֶתְכָּרִישׁ שְׁמָהָמָן קְרָם מִלְאָכָלָה עֲצָה אֶלְגָּה*: *Quæ verba perperam sunt redditæ in editione Antuerpiensi. Sonant autem ita, Et vocabitur nomen eius ab Admirabili in consiliis Deo, vir confirmatus in secula, Messias cuius pax multiplicatur super nos in diebus eius. Nam Galatinus nugatur, qui *מן* interpretatur absolute, Vocabatur nomen eius ex parte, vel de ante, cum sit frequentissimum pro prepositione significante causam à qua. Hosce 1. בְּן קְרָם יְהֹוָה פָּתָגָם נְבָאָד. Verbum Propheticæ à facie Domini. Et vero in Abdia sic exprimitur. מִתְּאַת יְהֹוָה* quod manifeste est, à Deo.

VII. Ettamen confidenter Gordonus. Si legamus *vocabitur*, inquit, nulla futura est ambiguitas. Fortasse, inquam. Verum hoc non queritur, sed utrum mutatione sit facta, id est, utrum, cum Hebraice esset *vocabitur*, suppositum sit, *vocabitur*. Nec sequitur, si ambiguitas sit aliqua, ergo, aliquā mutationem esse factam, nisi tam simus à bona mente alieni, ut nihil in Scripturis concedamus ambiguous esse, nisi mutatum, nisi depravatum.

VIII. Ceterum iisdem omnino seruatis punctis actiuvi verbii, idem sensus efficitur, & quidem cōmodissime, imo etiam vistissime, quem Latinus interpres exprellit passiue. Sciuimus enim Hebraice docti, & impersonaliter plerūque sumi verba tertiae persona, nullo expresso rei agentis nomine, & Emphaticum inesse in singulari, ut sit, *Vnusquisque vocabit eum*. Id Caluinus obseruabat, notans vnum Prophetam indefinito verbo, ut cum vulgo dicimus, *On appelleira*. Itaq; solent Septuaginta, solent Latina editio id phraseos genus passiue interpretari Ezech. 23. *וְבָרָא אֶתְחָן בְּחַכּוֹם*: *Et confodiet eas gladius suis*. Chaldaice, *confidunt*. *Græca καὶ τοιαύτων*. Latine, *Confidentur*. Mich. 2. *מִשְׁׁאַלְמָנָה*: *Sumetur super vos parabola*. Prou. id est, in imagine Dei feci hominem. Potest quoq; esse tanquam impersonale, quam verborum qualitatem non per passiua, ut nos, sed per actiua Hebrae exprimunt, ut illud, *אֵלֶּה non inueniebatur similis, ubi est מִתְּאַת* inuenit. Perieris in Genes. 15. & illud, *Reputatum est illi ad iustitiam*. Mos est Hebraorum non unquam preteritum actiuum ponere pro passiuo, ut Micheas primo. De mercede meretricis cōgregauit. Sed Latinus inter, res intelligens illud præteritum actiuum cōgregauit, habere vim passiui, ita verit. Quæ de mercede meretricis congregata sunt. Similia vide apud Riberam in 2. Micheas. Satin' hæc contestata sunt? Addo exempla ex ipso Elia. Capite 22. Et reuelabitur operimentum Iuda נְגָדֵל, & reuelabitur. Et 26. Ponetur in ea murus & antemurale: *בְּרִישׁוֹת* ponet. Et 27. Ne forte visitetur cōtra eam. *וְפָקַדְתָּ* visitet. Deniq; huius ipsius verbi, quod nunc in manibus, en tibi simile prouersus, Iudic. 1. *וְקָרָא אֶת־שֵׁם הָעָרָיו*: *Pagninus ad verbum. Vocavitque nomen ciuitatis Horma*. At Latina editio, *Vocatumque est nomen verbis: Græca, καὶ τοιαύτων*.

IX. Deniq; hic vñs adeo facilis est, ut Galatinus, diserte opponens Christianorum interpretationem interpretationi Selomonis, scriperit: *Nos nihil in verbis Prophetæ addentes, nihilq; ibi mutantes (hoc nota) ut ipse facit, qui ut sensum Prophetæ pervertat, multa ibi addit, multaq; mutat, infantem hanc nobis natum, ac nobis datum, secundum priscorum Thalmudistarum glossas Messiam esse dicimus. Hæc Galatinus cap. 19, terius de Arcanis, prolixæ agens de hoc loco contrâ Iudeos, nec tamen vñlam mutationem accusans. Et lane hoc quicquid suspicionis est, non putem aliunde esse, quam à mera Hebraisini ignorantia.*

X. Secundum locum Bellarminus notauit huic primo similem Jerem. 23. *הַזְּשָׁמָנוּ אֲשֶׁר יְהֹוָה צִדְקָנוּ*: *Et hoc nomen eius quod vocabit, Dominus iustitia nostra*. At vulgata editio, *Hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus iustus noster*. Hinc efficaciter probatur, inquit Gordonus, Messias esse verus Deus. Iudei, ut eludent, mutato vñco punto in ultima litera Vau, nempe Schurek in Cholem, ex verbo pluralis numeri fecerunt verbum singularis numeri cum affixo, totum sensum immutantes. *Hoc est nomen illius qui vocabit eum* *בְּרִישׁוֹת* *iustitia nostra*. Caluinus agnoscit hanc est deprauationem.

XI. Atqui hoc de Caluino manifestum mendacium. Verba lege. *Iudei qui videntur alii modestiores, nec audient canina impudentia corrumpere totum contextum, eludent hoc nomen Christi, etiamsi in ipsum proprie competit*. Dicunt igitur nomen Christo imponi, quia minister sit iustitia Dei. Sic in commentariis, ne aliter in Institutione. Vbi rursus accusatur corruptio interpretationis, non adulteratio literæ.

XII. Et vide vero accusatorum imperitiam. Corruptionem at certit à sola mutatione vnius punctul. At qui fieri nequit. Constat enim retinendum esse pronomen, quod nec Latinus interpres omisit, reddens, *hem*, nec Septuaginta, *οὐτὲ*, nec Paraphrasis Chaldaea. *וְאֶלְגָּה*. Hoc posito, dico fieri non posuisse, ut nihil mutaretur præter vnum punctul, quia dicendam fuerat, *וְאֶלְגָּה* vel certe *קְרָא אֶלְגָּה* quæ mutatio longius abit.

XIII. Sed Latinus Interpres habet *Vocabunt*. Et Chaldaea paraphrasis קְרָא. Ita est, inquam. Sed Septuaginta habent singulariter *τὸν μὲν αὐτὸν ἀλλὰ οὐ τὸν Κύριος λεγόντες*: pene dixeris in gratiam Iudeorum. Nam manifeste construitur *καὶ λέγεται καὶ λέγεται*. Et nomen illud proprium Dei inde distractum cum sequente confunditur, ut fiat vnum *λεγόντες* pro duobus *Iehoua Sedet*. Atqui si facta corruptio esset ex vocalium additione, qui potuit cognita esse Interpretibus Septuaginta, ali quo seculis ante eam denatis?

XIV. Ceterum nego Latinum Interpretem, qui dixit *Vocabunt*, legisse pluraliter in textu Hebreo. Non enim necessaria consequentia, & do exemplum in contrarium. Primi Regum 23. *בְּשָׁתְּךָ אֶת־דָּרְכֶךָ*, ad verbum: *Et laeu* *curru*. Dicim' corruptum? Magno scilicet Iudeorum emolumento. Ettamen Septuaginta, *εἰς τὸν πεντηκοστὸν τὸν αὐτὸν τὸν τρίτον τὸν ἀρχαῖον*. Et laeu *curru* Latina editio. Et laeu *curru* eius. Amos quarto. *בְּנֹתְךָ אֶת־תְּכַסְתָּךְ*: *בְּנֹת מִמְלָכָה צָאן*. Graece per plurale actuum, *φαρμακεύειν*: at Latine, *Abscedet de osili pecus*. Est vero eadem phrasis, quæ in precedenteloco: Et potuit promiscue verti *Vocabunt*, & vocabitur.

XV. Sed Iudei, inquit, voluerunt cludere. Mutando literam? Hoc falsum. Neque adeo verum sic exponere, ut dicant *Iehouam ipsum sic vocatum*. Nam primo absurdè faceret. Quis enim sensus *Jehoua* vocabit nomen eius, Iultitria nostram? Ne Chorœbus quidem tam absurdè cogitaret. Deinde res ipsa contra est. Nam Kimchi interpretatur ad hunc modum *הַשְׁׁמָה בְּזָהָב יְהֹוָה צִדְקָנוּ*: *Appellabit eum Israel: appellabitur Messias hoc nomine, Iehoua iustitia nostra*. Quid potuit quisquam Christianus, quod ad literam attinet, amplius? Sed interpretando torquet, ut monuerat Caluinus. Dictum eo nomine *יאדך לְפָנֵינוּ יְהֹוָה נִזְמָנָה* *properea quod in diebus eius iustitia Iehoua erit nobis, quia nonquam recedet*. Et addit exempla, cum Moses altare vocavit, *Iehoua exaltatio mea*, & Iacob, *Deus Deus Israelis*. Erronea sane esto interpretatio, prout refutat Caluinus, sed litera tamen manet integra, eadem constructione quæ Christiani vñntur.

XVI. Tertium locum Gordonus adscripsit ex 33. Hieremias. Vulgata editio habet. *Hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus iustus noster*. Vbi nomen *יהוָה* tribuitur Christo. Et sic Septuaginta, sic Chaldaeus. At Iudei puncta mutarunt, & literas aliquot. Olim scribatur eodem modo, quo c. 23. id est, in exemplo præcedenti. Sed nunc, *Et iste, qui vocabit eam* (videlicet Hierusalem) *Deus iustitia nostra*.

XVII. Ergone huic homini semel persuasum, vñcunq; differant versiones ab Hebreo contextu, hunc esse corruptum? Etiad ab initio lectum, quod in versionibus Monstrum iudicij, cui nullum simile haec tenus inuenit. Nec mirum, non enim iamdiu sunt Iesuitæ. Scilicet Judæi corruerunt. Nam quid enim magis vrgebat hic locus, quam qui proxime considerati sunt? Ecce non eadem in interpretando illis artes in promptu erant? Sed Iesuita vñtentus calumniæ, vñi curæ, ut Judæos, imo non tam Judæos quam Scripturam, & suspicionibus oneret, nihil admisurus est, quod ei fit sanando. At nos pro certo habemus nunquam aliter fuisse scriptum Hebraice, & Interpretes fibi plus æquo permisisse.

XVIII. Nam quid enim interest? aut quid absurdè? Primum nego verendum, *Iste qui vocabit*. Sed potius *Istud, siue, hoc est quo vocabit*. Nulla enim circumstantia est, quæ illud ferat. Secundo, quid absurdè est, si *eam dicas*? Nam constructio facilis: Quia proxime præcedit Iuda, & Hierusalem, quo referatur. In diebus illis seruabitur Iuda, & Hierusalem habitabit secure, & *hoc est, quod vocabunt eam, Iehoua iustitia nostra*. In proximo exemplo ratio erat alia: quia habet *In diebus eius*: ut postea facilis relatio esset, *Et hoc nomen eius, quo vocabunt eum*. At hic aliter. *בְּיָמָים זָהָב* *in diebus illis*. Meminisset salté Huntlaus lū orum periculacis, qui négant *Hanc Petram* referendum ad remotius, vt ne hoc loco, pronomen *תְּ* traiceret longe importunus.

XIX. Sed Ecclesia, inquit, eti vocetur corpus Christi, & aliquando Christus, nunquam tamen vocatur verus Deus, vel iustitia nostra. Imo improbe discerpuntur, quæ Deus connexuit. Nō enim vel verus Deus, vel iustitia nostra, sed verus Deus iustitia nostra, quod longe est aliud. Quia autem ratione Ecclesia Christus dicitur, eadem dici potest, imo dici debet, *Deus iustitia nostra*. Quia Christus vere est Deus, iustitia nostra. Sed non est Ecclesia corpus Christi, nisi ratione humanitatis, non autem diuinitatis: Ambiguum. Nam si rationem dicas, id per quod, concedo, vere enim propter afflumptam humanitatem membra sumus Christi, sed si intelligas id cui negatur: nam eti propter humanitatem tantum, tamen vere vñti sumus Deo, non enim differenda sunt naturæ. Egregie Caluinus ad hunc locum. Capite 23. hoc nomen Christo datum fuit, & proprie etiam competit in ipsum solum, nunc autem transfertur ad Ecclesiam, nempe quicquid proprium est capiti, commune fit omnibus membris.

X. Ettamen referunto sane ad remotius. Nempe ad illud oportet *תְּ* *גָּמָם, germen iustitia*. Dico rursus nihil mutandum, & Hebraicam elegantiam esse, vt id germen iustitia, etiam si masculini generis, referatur postea per pronomen femininum *לה* (qui Latinis *soliccimus* esset) propter additum statim iustitiae nomen feminini generis. Quod ne cui mirum sit, do exempla. Primi Regum 17. *וְצִפְתָּח תְּ* *בְּנָתְךָ*: *arcus fortium confitactorum pro confitactus*. Et hanc notat esse consuetudinem eius lingue Kimchi in illum priorem locum. Sic ergo relativum *לה* referri poterat fieri importuni clamoribus accusantium textum Hebraicum, eruntq; Interpretes functi officio, Hebraisini negligentes.

XI. Porro, vt Iudeorum videores hoc loco fidem nō esse Punicam, David Kimchi interpretatur ad hunc modum. *אֲמֻסָּה הַזְּדָבָשׂ בְּרוּךְ הוּא צִדְקָנוּ לְיוֹשָׁבָתָה*: *Deus Sanctus bene-dictus vocabit Hierusalem Iehoua, iustitia nostra, quasi dicat eius cines dictior, Iehoua iustitia nostra*. Quæ cōstructio lōge alia est ab ea quæ singit Gordohus.

XXII. Quæ-

X X I I. Quartus locus à Gordono est ex 62. Esaiæ. Vulgata editio habet, *Ecce Saluarius tuus venit*. Sic Septuaginta Interpretates. Sic Chaldaeus Paraphrastes. Quin & S. Hieronymus testatur suo tempore in Hebreo textū lectum, *Iesu*, id est, *Servator*. Sed iam mutatis punctis Judæi legunt, *Ecce salu-
tor tua venit*, quam salutem referunt ad Deum Patrem, non ad Christum. Imo non defunt ex Judæis, qui contendant legendum esse *Saluarius tuus*, quo-
rum verba refert Galatinus cap. 1. de Arcanis 6. Calvinus autem legit, *Salua-
tor tuus*.

X C I I I . En tibi iterum , Vulgata editio , & Septuaginta , & Paraphrastes Ergo textus corruptus . Erat semper posthac , ut ne mihi sit necesse sepius admonere . Atqui virtutissima conclusio est , ut dixi , non enim ex fide versionum estimanda fides textus , sed contra . Tum autem nego aliter legisse , sed tantum aliter esse interpretatos . Nam exempli gratia , in hoc ipso loco Paraphrastes habet ' מִתְהָלֵל , reuelatur . An , quia non legit בַּנְיָה venit ? Imo legit בַּנְיָה & redidit ' מִתְהָלֵל , nimirum , quia idem sensus . Septuaginta dixerunt וְדֹבֶר יְהוָה eadem libertate . Scilicet tam proxima sunt vocabula Salus tua , & Saluator tuus , quam proxima sunt *venit* , & *reuelatur* , & *adest* . Itaq; non erat Jesuitis legitima accusandi causa , nisi quamvis occasionem rabies adiuaret .

XIV. Enimvero quod notat Hieronymum testiri suo tempore lectum Iesu, impostura est. Hoc ille tantum, *Ecce Saluator tuus venit*, qui in Hebreis dicitur Iesus. Quæ verba non significant ita lectum, sed tantum designari eum cui nomen sit Iesus, nempe à Saluando. Nam Iesus, γιωργος nomen est proprium. Non ignorabat autem Hieronymus, non ferre Syntaxin Hebream, dicatur Iesus tuus.

X X V. Quosdam Galatinus nominavit, qui Saluatūm dicerent. Quodam, inquis? Atqui vnicum ille: Rabbi Barachiam. Quid vnum, vt omnes accusentur? Quanquam Saluatus, magis est in versione Galatini, quam in verbis Barchiae: nam verba Hebreæ sic recitantur, vt nunc habeamus, nempe **Ἰησοῦς**, quod nulla ratio mutare potest in *Saluatum*. Viderit Galatinus quantum memerit fidei. Quod reliqui salutem hanc referant ad Deum Patrem non ad Christum, id vitium est interpretationis, non autem illa literæ corrumpit. Interpretatio autem æque Saluatorem torquere potest: nam quid est quominus dicant, Ecce Saluator tuus venit, nempe Deus Pater? Adeo gratis Iudeos odit, imo Scripturam lancinat Jesuita.

XVI. Quintus locus ex Psalm. 22. Vulgata editio habet, *Foderunt manus meas, et pedes meos. At Hebraice, Sicut leo manus mea, et pedes mei.* Nam καρ' αρον mutatum est in 'כָּרְבָּן' corruptela adeo est manifesta, ut nemo ferme sit ex Christianis qui non agnouerit.

XVII. Hic vero duriores esse fateor Iudaorum partes, quorum fraudem sevère Caluinus accusat, ut quorum vnicum studium sit Iesum crucifixum spoliare suis insignibus, ne Christus & Redemptor appearat. Sed Judicet tamen excusavit Genebrardus sic annotans. *Locus quidem est corruptus, sed auctoritas, fortuito & casu, quasi perse, & sponte propter nimiam affinitatem duarum literarum Iod & Vau, quae adhuc olim erat maior in manuscriptis, dum inter se duntaxat parua longitudine differunt.* Alioqui Iudei locum non corripereunt de industria, sed varie lecti & scripti, alterā sive lectionem, sive Scripturam, id est, nostram agnoscunt, & interpretantur, alteram vero, id est, deteriorem, unde quae suam ipsorum persicidiam prætegat, sequuntur. Nam quod nostram sequantur, appareat ē magna Massora. Deinde & glossa Hebreia ad illud capitū vice simi terij Numerorum, *בָּנָה*, sicut leo, quae notat in exemplaribus correctis hic scribi Caura, non Cari. Vide reliqua: nam locus est prelixus. Hoc vero si est, quid habent Iesuitæ quod conquerantur?

XXVIII. Huntlaus instar, primo, et si in pluris; exemplaribus habent Caaru, tamen omnes legere Caari. Deinde hanc geminam lectionem non esse adeo antiquam, sed multis seculis post Christum aduentum. Viderit, inquam Genebrardus, cuius tamen nomini longe amplius deferendum, quam Huntæo, vix diffitebuntur docti, utpote Hebraice doctissimo. Sed nos Judæorum culpas nullas praestare satagimus.

XXIX. Quid ergo? Nempe Scripturarum potius integritatem defendimus, quam inique accusari à Iesuitis non patimur. Hoc autem loco inquisi-

ime accusari, quis non viderit, quando non tantum Judæi, saltem nonnulli (i-
so teste Huntlæo virulentissimo accusatore) scribat Caaru, sed etiam omnes
Christiani legant ad eum modum? Quid tu mihi Judæorum lectio nem obi-
cis? Aut quæ Scripturæ culpa est, si in suis Synagogis Verba blasphemant?
Inquietissimum mihi argumentum. Omnes Christiani hoc loco legunt *Carus*.
Ergo hic locus non est corruptus.

X X X. Sextus locus ex Psalm. 19. *In omnem terram exiuit sonus eorum*, a
nd Septuaginta, & Latinam editionem, imo apud Paulum ad Romanos.
At Judaei corrupte legunt, *In omnem terram exiuit linea eorum*. Qui error in-
de ortus est quod ex **תְּבָרֶךְ** factum est **תְּבָרֶךְ** mutata una litera.

X X I . Respondeo, non esse falsum locum, imo nego aliter legisse Interpretes Septuaginta, sed duntaxat interpretatos esse non ad literam, sed ad sensum. Quomodo alias, Psalm. 8. cum apud Septuaginta, tum apud Paulum ad Hebr. 2. ἡλέθιας αὐτοῦ θεραπεύειν παράγεις. Minus si eum paulo minus ab Angelis. Nec tamen quisquam concludit corruptum esse locum apud Iudeos, qui legunt, בְּאַלְהִים, quo Deus significatur potius. Et alias sive.

X XXII. Sensus autem facile percipitur, tum ex antecedentibus, tum ex consequentibus. Nam ita locus habet, *Non est sermo, neque sunt verba, ubi non audiatur vox eorum.* In omnem terram exiit linea eorum, & in extre-
num orbis eloquia eorum. Recte annotauit Mollerus. Explicatio est superioris
membris. Ostendit enim, quomodo cœli apud omnes populos sine discrimine concio-
mentur. Certe Lorinus. Fieri potest, inquit, ut ad sensum respiciendo, et si legerint
Septuaginta ⌂, maluerint reddere sonum, ut docent Eugubinus, & Genebray-
lus, præterea Titelmannus, Bredembachius, &c., quem postea legi, Maluenda.
Nempe, inquam, hi sunt mihi omnes testes contra Bellarminum, qui contra:
illegissent Kauiam, nunquam veri sicut φορτων, id est, sonus eorum, nisi

X X X I I I . Ceterum tam manifesta est textus circumstantia, ut Iudei
si, quorum nomini inuidiam facere conatur Gordonus, viderint קומ non
surpari proprie pro linea. Abben Ezra exponit per מכתב Scripturam, que
מכתכם קירא בכל מקומ. ויבנו מה טעמו כל המשכילים בכל מקומות הארץ ורבותם
לוד Scriptura eorum legitur in omni loco & docti sensum eius intelligent in om-

וְאַתֶּתֶם וְאַיִלָּמָת בְּאָרֶץ
Linea cælorum; qui extensæ sunt super faciem totius terræ, propterea in extremo orbe verba eorum, quia omnes loquuntur de misericordiis quæ vident.

X X X I V. Septimus locus ex Psalm. 95. Septuaginta Interpretes, Vulga-
ta editib; sed & Paulus ad Hebr. 3. habent; *Semper errantem corde.* At in Hebreo
contextu, *Populus errantium corde.* Nempe; quia ex Dalet facta est litera;
Mem, & **Y** semper, mutatum in **D**y populum. *Causa corrumpendiis ne Pa-*
tres Iudaorum viderentur semper errasse.

X X X V. Eleganter, inquam, diuinant Iesuita; quod nusquam viderunt
Alioquin unde habet Gordonus extenuatum apud Iudeos aliquando pecca-
tum eorum qui perierunt in deserto? Nam de his sermo est in eo Psalmo, non
vniuersim, & indefinite de toto Israele ab initio ad finem. Sed enim in re ipsa,
cuiusmodi acumen est? Legi vult לְבָבְךָ. Fidem vestram, Hebrei, quod
nam hoc genus orationis est? Aut ubi simile exemplum? Nisi forte dicas, Vf
que ad errantes corde: nam ea significatio est eius particulae. Imo, inquit, Ty
semper. Dato testes, & vicerit. Huius, inquam, phras eos. Scimus enim, inter-
dum veri seculum, aliquando æternitatem. Sed Semper, omnino dico care-
re exemplo.

X X X V I Itaque nego locum corruptum, sed duntaxat liberius conuersum. Nam reuera, quod populum Propheta dicit errantem corde, satis apparet dictum, non propter actum vnum, & transeuntem, sed propter habitum. Vnde illud, *Quadragesima annis litigia qui cum generatione hac. Kimchi, אמד ב' כל ארבעים שנוי היה בקתה עמהם* *Dixit, Totis quadraginta annis suis in contentione cum eis.*

XXXVII. Octauis locus, Iudicum decimo nono. Iam Hebraice habetur in omnibus codicibus, quod vxor illius Leuitæ fornicata fuerit contra illum, vel apud illum. Constat autem non ita vertendum esse, sed quod illa irata contempserit illum, vel discesserit ab illo, seu reliquerit eum. Nam Septuaginta verterunt iuxta Romanam editionem, καὶ ἐπέστη τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ. Et recessit ab eo. Iuxta editionem Antuerpiensem, καὶ ἦρχεν ἡμέραν. Et irata est ei; Vulgata habet, Et reliquit eum. Josephus Antiquitatum lib. 5. cap. 6. nihil omnino de fornicatione scribit, sed duntaxat de dissensione ob allam causam inter eos orta. Chaldeus similiter de fornicatione nihil, sed duntaxat, quod illa spreuit, aut contempset maritum. Error est ex mutatione vnius literæ in similimam. Nam כְּנָזֶב est fornicata: וְנַזֵּב recedere, contemnere.

XXXVIII. Tanti scilicet erat viuis ~~ad 100 ad 200~~ fama, ut vellicaretur
Scripturæ autoritas. Quis sperasset, tam nilalli futuram codicum factorum re-
uerentiam apud quenquam Christianum, ut omne genus testium aduersus
eum admittetur? Ettamen hi testes quid habent virium? Negantne illam
concupinam, sic enim appellatur, esse fornicatam? Minime vero, sed iras di-
cunt, & demum recessionem. Ego vero, si lesuitarum ingenium bene norim,
sacramento ausim contendere, si nos priores occupassemus accusare vel Latinam
editionem vel Græcam, mille illis artes futuras in promptu ad excusandum
peccatum. Enimvero, quid si Interpretes iras dixerint, quæ solent esse ex
fornicatione? Nam Iosephum iras dicere ob aliam causam ortas, mēdaciūm
est, inquit, ἀπόδει τῷ μαρτίῳ, οὐ γάλλος αὐτὸν ἔτι πάντες, ἀτίχη τῷ πατέρᾳ
εἰσιν οὐχ οὐγεῖται πατέρα διότοις. Cum impense amaret mulierem, vicit forma, non
est expertus ab ea reciprocum affectum. En tibi, non amabat illa virum, & mi-
rum cuiquam est, esse fornicatam?

XXXIX. Enimvero non negem procluem esse lapsum praet litterarum vicinitate. Sed haec coniectura si quid haber ponderis, cur non in Septuaginta conicias: *πορεύην*, corruptum ex *πορεύην*? Nam etsi phrasis durior in *πορεύην* ait *αὐτός*, vnde crediderim occasionem mutandi, tamen non aliena ab Interpretibus, qui nimis saepe vertunt *καὶ πούς*. At Hebraice, etsi vicinæ sunt litteræ, non itidem vicina vocabula, vocabulorum ve constructio. Itaq; nego legitimam orationem esse *על עלי ותונח עלי*. Nego venire inquam hoc verbum in hoc genus constructionis. Imo semper actiue sumi, & actiue construi: Vt Psalmus 88. *חונח נפשי*, abominatus es, auersatus es, reieciisti animam meam. Threnor. *לעך ותונח ארביו מובחו*. 2. *אַל עֲלֵיכָ וְתִוְנַח עַל אֶרְבֵּיךְ מִבְּחֹו*. Et *זונת מעל אלהיך*. 9. *זִנְיָת מַעַל אֱלֹהֶיךָ*. Et scortata es aduersus nomen tuum: Osee 16. *בְּזִנְיָת מַעַל אֱלֹהֶיךָ*. Quoniam scortata es contra Deum tuum.

X L. Nonus locus ex 2. Samtel. 5. Desunt illa duo verba, quæ habentur in Latina versione, *Proposuerat primum*, nimirū Daud: ut confitat ex 1. Paralip. 11. vbi habetur *integra sententia*. id agnoscunt Geneuenses in Vatablo corrupto: Et Biblia Geneuenfia in annotationibus, & Rabbini teste Pagnino in Thesauro ad radicem ¹⁷⁷⁷.

XLI. Imo nihil deest. Trestes sunt iidem, qui alias Gordono frequenter laudati Paraphrastes Chaldaeus, & Septuaginta. Ille sic reddit ad verbum, *Et dixit David in illo, Omnis qui occiderit lebuzum, & incepit subigere munitionem speculatorum, & culpatos abiicit anima David.* Iti autem paulo libetius, *etiam David cum iniquitate criminis, nisi tu regis, non possit agere, et non reges cum iniquitate, & Iesus Christus, non tu regis? Iesus per omnes reges, & ubique David: Satin' id Iesuitis?* Nam si eratum esset, longe ante Christum fuisse.

XLI. Et falsum est vllum defectu hoc loco cognitum esse ab yllis quos addit testibus. Vatablus dixit, *Omittitur primum, ut in Genesi, pena eius qui ceciderit Cain. Subaudienda sunt verba, que primi Paralipomenon leguntur. Annotatione Genevensis.* *Loquitio est imperfecta, non enim designat, quid fuerit promissum.* Rabbini autem, teste illo ipso Pagtno, *Non exposuit quid faceret illi, sed Scriptura inquit, quod faceret illum ducem;* quamvis Scriptura sit abbreviata, *sed in libro Paralipomenon exposuit.* Quid ad Gordonum? Omitti primum dixit Vatablus. At non dixit falsatum esse locum, sed id significauit quod Geneuenses, per loquitionem imperfectam, quod Rabbini, per Scripturam abbreviatam. Nimirum quam Græci, Διονυσίου, dicunt, cum non perficitur sensus orationis, sed inchoatur. Sicut Martyr dixit esse abruptam loquitionem & Ecclipticam. Atque adeo comparant cum alio loco ex Genes. 4. *Qui ceciderit Cain.* Verba haec sunt Kimchi, וְאָמַר כִּי מֵכֶר וְלֹא אָמַר. מְפֻרָשׁ מִהָּעֵשָׂה הוּא וּמְמוּרוֹ בְּהַזָּג קַיְן וּבְדָבָר. Et dixit, *Quicunq[ue] percussit, nec dixit quid ei facturus esset.* Simile illud, *Quicunq[ue] occidit Cain.* Sed in Chronicis est aliud.

XLIII. Etenim illud Genes. 4, paulo aliter exponunt Rabbinorum nonnulli, quam nos, teste Lyriano, Exponit communiter sic intelligendo, anod op-

cis or ipsius Cain debeat septuplum puniri. Et paulo post, cum hanc expositionem ita tuit, Propter quod aliter exponunt Hebrei dicentes, quod ista punio septupla non refertur (sic enim lego: nam male omisita est negatio) ad mortem Cain. Sic exponendo literam. Omnis qui occiderit Cain. Ibi est puncus, & finis sententiae: & subintelligitur, grauius punietur: sed modus punishmentis non exprimitur. Et talis modus loquendi in pluribus locis est in sacra Scriptura secundum literam Hebraicam; ut patet per exempla supradicta de verbis Cain ad Abel. Quin hunc ipsum locum, quem nunc habemus prae manibus, in iis exemplis defectuarum loquitionum Lyranus numerabat, Dixit Cain ad Abeli fratrem suum. Quid autem sibi dixerit, non exprimitur in Hebraico textu. Nam illud quod subditur in translatione nostra, Egressiamur foras, non est de textu: Vide dicunt Hebrei quod Cain dixit Abel fratri suo verba iniuriosa, querens occasiones occidendi eum, licet non sint expressa in textu illa verba. Et simile habetur, Serundi Regum quinto; ubi translatione nostra habet, Proposuerat enim David illa die premium ei qui percussisset Iesum. Et non exprimitur ibi aliquid de premio, nec in particulari, nec in generali. Nonne dirum esse oportet ingenium Iesuiticum? multaque ratiocinata in Scripturas sacras?

XLIV. Locus decimus poster. Paralipomenon 21. Iosaphat vocatur rex Israel, cum tantum fuerit Rex Iuda, ut habent Septuaginta, & Vulgata editio. Idem error cap. 28. cum Achas Rex Iuda, dicitur Rex Israel.

XLV. Nos vero his locis aliquantum recedi ab vsu communis concedimus. Nam post Salomonem sectum esse regnum, ut aliud esset Iudea, aliud Israels, scimus. Sed corruptum contextum, nos sane religiosiores sumus, quam ut audeamus: d. cere. Et cur non vero, illo loco neglectum porius vnum illum vulgatum: Nam regnum Iuda ipsum pars olim fuerat regni Iudaicorum. Et verterque, cum Iosaphat, cum Achas, legitimus successor Davidis, imo Solomoni, qui ipsi reges fuerant Israels: ipsi igitur iure debebatur regnum Israels. Non tam absit Iudea a Iuda, quam coruus non rediens in arcum, a corvo redeuntem, in Latina editione. Et in Esterae additamentis, quanto distat spacio vir Macedo ab Aggeo. Et inuenit tamen Iesuitica subtilitas, quomodo Macedonem eundem interpretaretur & Aggeum. An ex iis sunt, quos Plutarchus aiebat nota in star carum avium, quae in tenebris acutum vident, in luce cæcutiuntur. Nos sane, textum corruptum non dicimus, multo que magis potuisse eos reges Israels dicere, quam hodie se nonnulli dicunt reges Iudei. Et Interpretes tamen non procul abesse ab officio, qui synecdochē phrasē propriā mutarint. Denique Hosea 5. Attribuite, Domus Israel. In ea verba sic cōmentatur Kimchi: בְּיִהוָשֵׁאֵל כ' הַם עֲקָרְבִּת יְשָׂרָאֵל קָרָא שֶׁבֶת יְהוָדָה Et vocavit tribum Iuda, dominum Israel, quia sunt fundamentum domus Israel.

XLVI. Undecimus locus. Secundi Paralipomenon 26. transpositis duabus literis, Ain & Mem, mutati sunt Ammonitae in מְעוֹנִים, vocem omnibus plane incognitam: Septuaginta Interpretates, & Vulgata editio habent Ammonitas, & recte, ut patet ex sequenti versu.

XLVII. Atqui Septuaginta non habent Ammonitas, neque ex eo versu, neque sequenti, sed μινες, nisi fallit editio Antuerpiensis. Sed cur mutatum? Quia, inquit, Mehonim, quid sit nemo nouit. Quid tum? Quia in locis propriis mirum sit nonnulli hodie esse non cognitum. Et non in codem ipso verso habeas Gurbaal; itidem locum incognitum: nec designatum, nisi generali nomine Arabum, quod cur non referatur ad hos Mahonitas? Nisi verior forte sit conjectura Iun. i. qui Arabes dixit habitantes in Gurbaal, & indigenas: quod ille quidem viderit.

XLVIII. Sed, inquit, ex verso sequenti appetit legendum Ammonitas. Ast ego nego. Nam eti Ammonitae nominentur: tamen quis docet idem repeti nomen? Et non potius tres populos nominari: אַמּוֹנִים, Judæa, ut notat Junius Philistinus ab Occidente, Arabas à Meridie, Ammonitas ab Ortu: ex quibus ad Arabas pertinuerint tum Gurbaalites, tum Mahonitas? Nihil hic admodum difficile est: aut cur quisquam aduersus Scripturam debachetur.

XLIX. Locus duodecimus. Josue 21. totus versus 36. in quo numerantur quatuor ciuitates refugii, quae erant in tribu Ruben, deest in omnibus antiquis Bibliis Hebraicis & Chaldaicis, ut in Bibliis Hebraicis Venetiæ editis cum commentariis Abben Ezra: & testis est Kimchi in Josue: & constat ex magno Mâstor Judæorum: Et notant Tostatus, Masius, Arias Montanus, Lucas Brugenensis. Christiani propria autoritate addiderunt hunc versum ex Septuaginta Interpretibus, & Vulgata editione, atque etiam ex 1. Paralipomenon 6.

L. Nihil sincere Gordonus agit. Deest (inquit) in omnibus antiquis Bibliis. Atqui hoc falsum scire potuit ab illo ipso suo teste Luca Brugenhi, à quo credo habuisse, quicquid hic blaterauit. Nam is, Notas Kimchius (inquit) se in antiquis exemplaribus, nisi quibusdam, non invenisse. Curi hanc exceptionem Gordonus amovit? Et omnino omnia exemplaria excludit? Atqui ea nobis sufficit. Nam, ut veritas te in omnes facies, id dumtaxat concludas, quosdam codices Hebraeos esse mutilus: adde si velis maiorem partem. At non omnes tamen. Sufficeret vnu non corruptus: sed ille plures vnu dixit. Hosigitur, quo iure Gordonus potuit arguere? Atqui horum nos habemus apographa. Nam omnes Bibliorum Hebraicorum editiones, quas hodie manibus terminus, hunc habent versum: Venetae, & Antuerpienses, & Roberti Stephani, & Munsteri, & Genevenses, & Hartmanicae. Vnde ergo tam alti clamores?

L. Christiani addiderunt. Falsum, inquam. Nam quomodo addiderunt codicibus illis, quos Kimchi vidit, & quidem non recentes? Et qui Christiani addiderunt: aut quando? Priuatane an publica autoritate? Si priuata, ergo nullius ponderis. Si publica: quanam ista? In quo concilio? Etsaltem, ut Paracietans per loquar, quo decernente Papa? Tum autem, vnde? An ex Chronicis? Vnde ergo Chaldaea paraphrasis, quae nulla Chronicorum? An ex versionibus Latina & Graeca? Vnde ergo tanta discrepantia harum versionum ab Hebreis vocibus? Esse enim magnam & idem Lucas testis est; & res ipsa clamat. Hebrei habent, De tribu Ruben, Betser & suburbana eius, & Iahasa & suburbana eius. Cedemot & suburbana eius: Mephaad, & suburbana eius: ciuitates quatuor. At Latina, De tribu Ruben ultra ciuitates refugij Bosor in solitudine Misor, & Iaser: & Iason & Mephaad, ciuitates quatuor cum suburbanis suis. Erille scilicet desumptus est ab isto? A Graeca autem editione non potuit, in qua nullus est.

LII. Tam autem vide nequitiam. Corruptus est textus Hebreus: quia in plerisque exemplaribus non reperitur. Quid ergo (inquam) Latinus? Con-

sentiuntne omnes codices? Imo Lucas, Magna hoc loco exemplarum, nec tantum Latinorum diuersitas. Quadam hunc versum omnino non legunt. Et nonnulli los enumerat eiusmodi: nonnullos qui habent; sed manifeste additū ad marginem. Scilicet deuenient in manus nostras corum apographa, qui certiores: Hebreorum vero non ponuntur. Et Latinis incorruptis fides habenda. Hebreis autem abroganda omnibus ex aequo. Tam longe absunt Papiæ a prosopolepsia. Gratias agimus, æterne Pater, quod nobis laurorem dederis; & maiorem erga Scripturas tuas reuerentiam.

LIII. Decimustertius locus ex Psalm. 37: vbi versus, In iusti punientur, qui habent apud Interpretes Septuaginta, & in Editione vulgata, desideratur: quem fuisse olim in Hebreo conflat: quia, cum alterij versus sequantur ordinem Alphabeti, deest sola litera Ain. At iusti sunt διονυσος, ut lob 19. Itidem Psalm. 145. deest versus, Fidelis Dominus in omnibus verbis suis, & sanctus in omnibus operibus suis. Nam eius Psalmi versus incipiunt singuli a finalibus literis Alphabeti: deest autem sola Nun, ad quam pertinet παναγια.

LIV. Etiam ludit insultans Scripturæ. Nam quid est ludere, si hoc non est? Proh Dei atque hominum fidem! tam nihil pudet Iesuitas! ut aduersus sarcasanam Scripturæ autoritatem, nulla tam leua sint argumenta; vt non sint pro demonstrationibus? Certe Genebrardus quanti id sit, indicavit, Aliqui coniuncti (inquit) dimidium hunc versum à Iudeis detracitum. Et post, Sed iam respondimus, Septuaginta addidisse sops de suo, quæ ad sententiam perficienda desiderari existimabant: ut hoc loco, quo aperitor esset antithesis, ista interierunt, quæ videbant à Danide prætermissa per ενθουσιον, quod nollet contaminare ordinem literarum, mentione ιωνιον σημαντικον in iustorum, prætorum. Et in Psalmum alterum; Prophetam non scripsisse: sed Septuaginta versum putauerim prophetice statuisse, ut pleraque alia: de quibus proinde recte Hieronymus. Septuaginta addiderunt aliqua, vel ob decoris gratiam, vel ob spiritus Sancti autoritatem. Quanto impudentior Gordoni audacia; quam religiosior Genebrardi modestia.

LV. At imperfectus est ordo literarum. Valeat (inquam) hæc conjectura, apud eos, qui calumniari malunt, quam adorare plenitudinem Scripturæ. Sed piæ mentes non ignorant, quanta libertate hoc quicquid est artificij Spiritus Sanctus adhibuerit. Psalm. 25. singulos versus singulis elementis ordine notauit. Et tamen præterquam quod duo נ & י copulauit unum versum: omisit etiam נ: Et supra numerum addidit ad extremum literam נ. Psalm. 34. נ est omisita. Et rursus ad finein superaddita נ. Psalm. 111. singulis versibus binæ literæ continentur: nisi quod tres נ צ פ, in unum sunt coniecta: & tres rursus נ, ש, ר, in ultimum. Similiter in centesimo duodecimo. Cur nemo defecit clamat? Cur nemo corruptionem accusat?

LVI. Decimus quartus locus Genes. 49 in præclara illa prophetia patriarchæ Iacob de Christo, Vulgata editio habet. Donec veniat qui mittendus est. Hebreicè שָׁלֹמֶן. Id Iudei fecerunt שָׁלֹמֶן addito Iod, & mutando in נ.

LVII. Quinam Iudei, inquam? Non post Christum. Nam neque Septuaginta habent, neque paraphrasis Chaldaea. Illi verterunt, Donec veniant, qua reposita sunt ei, siue, ut alij legunt, Donec veniat cui reposuit: est: quod notauit ipse Gordonus. Atqui utraque hæc versio proprius accedit ad hoc quod nunc legimus, quam ad alterum: mutatis tantum vocalibus: nimur, ut pro Siloh, legerint Sello. Nec ablutus Chaldaica paraphrasis, Donec veniat Messias, cuius est regnum. Itaque temere dictum, olim fuisse scriptum שָׁלֹמֶן. Ego contra dico nullo argumento non tantum probari, sed ne comici quidem. Etvero quæ fuisse occasio mutandi? aut quid expressius habet שָׁלֹמֶן quam οὐδὲ Ιωάννης? Illud mitendum significat, fateor: sed solus fuit mitendus Messias? Annō omnes Prophetæ? An erat, (inquit) vnu ex propriis nominibus Messias? Falsum, inquam. Modestius Pererius ad hunc locum, saepè hoc vocabulo eum insigniri: sed proprium esse nomen haec eius audiuerat. Esaiæ 8. legis Aquas Siloe; Et Ioannis 9. sed esse iis locis nomen Messias proprium, ne Augustino quidem crederem; si dicteret Augustinus: sed nullo modo Huntlaeo, quum non dixit Augustinus. Nam interpretari de Christo, non nego: sed tanquam tropicum. & quomodo typorum nomina rebus significatis applicantur.

LVIII. Verum enim uero vide mihi quantum vir distet à viro. Infirmando prophetiæ de Christo corruptionem factam deierat Gordonus. At contra Porchetus Victoria contra Hebreos parte 1. c. 2. Primitus dicendum est, quod ubinos habemus, Non auferetur sceptrum de Iudea, & dux de femoribus eius, donec veniat qui mittendus est, & ipse erit expectatio gentium: aliter se habet Hebreica veritas. Ifsa namq; translatione nostra magis est iuxta sententiam, quæ literalis. Quapropter Iudei in hac parte viam latam habent fugiendi, & negandæ veritatis facie veritatis habentes. Sic enim puto legendum, non habentem, ut in meo codice. Similiter Galatinus de Arcanis li. 4. c. 4. Post recitationem locum obiicit Hocstratus. Hoc verba longe fecit, quam nostra editio habeat, adduxisti. Respondet Galatinus, Ita prorsus est, ut sis. Sed multo melius pro nostra fide Hebreica veritas habet. Ifsa namque nostra expostio magis iuxta sensum est, quam literalis. Vnde Iudei nostri temporis latam habent viam fugiendi, negandæ veritatis.

LIX. Et vero pleriq; Rabbinî exponunt de Messia. Porchetus & Galatinus laudant Berechit Rabba, & Eka Rabbi, id est commentarios antiquos in Genesim & Threnos. Rabbi Selomo Iarchi in hunc versum disserit, דְּמַשְׁיחַ שְׁמָל וּבְשָׁלוֹן וּבְנְדוּגָה אֲקָלָמָעַ כִּי בָ שְׁלֹמֶן. Donec veniat Silo, rex Messias cuius regnum pacificum. Et sic interpretatus est Onkelus: David Kimchi non alienus in radice שְׁלֹמֶן. Sic ille, מְשֻׁבֵּת יְהוָה מְשֻׁבֵּת וְהַנְּבִיאָה. Propheta est de Danide, qui fuit ex tribu Iudea, vel de Messia. Accedit autoritas Paraphrastis, de qua Porchetus, Quod autem eiusmodi translatio præmissorum (Sicut dicit, non illam vulgatae editionis) atque in parte expostio sit fidelis, ostenditur per Targum, id est, per translationem Chaldaicam à quodam profelyto sapiente, nomine Enkalos. (Onkelos dicunt hodie) de toto Pentateucho longe ante aduentum Salvatoris factam. Quia inter Iudeos tantam autoritatem obtinet, quod à nullo eorum sibi presumitur contradicere.

LX. Atqui hæc vox Hebreicæ nihil significat, inquit Salmero, Prolegomeno 4. aut occultæ est & ignotæ significationis. Posterior, inquam, forte versum: sed prius non potest: nam refutatur ab omnibus, qui in eius laborum etymologia, quam vide apud Porchetum, Galatinumq; locis notatis, & apud Pagninum in Thesauro, ad radicem שְׁלֹמֶן: & apud Mercerum Commentarij

Mentariis in Genesin Quid tum autem, si difficile vocabulum est? Quasi in tota Scriptura nullum aliud? Aut si quod aliud, continuo corruptum.

LXI. Decimus quintus locus, iudicium 18. in vulgata editione dicitur Gersou filius Moysi. Idem habent Septuaginta in libris correctioribus, teste Theodoreto. Et tamen in Hebraeo textu dicitur Gersón filius Manasses.

LXII. Ethanc corruptionem in iis numerat, quas ex industria factas

dicitur Iudeis. Mirum cacoethes. In eo Iudeos acculare, cuius nihil ille sci-
re potuit, nisi ab iisdem indicatum: Et quidem non semel indicatum, sed per-
petua nota designatum, ut ne quenquam præteriret. Nam quorum est inuen-
tum quæso, Nun, illud suspensum? Nempe enim id quo Mosis nomen dif-
fert à Manassis, ita scribunt, ut sit extra ordinem aliquantulum. Quorum, in-
quam, inuentum est? Christianorum an Iudeorum? Et his tu mal. in fidem
imputes, à quibus es admonitus, si quid non dicam erroris, sed si quid, ve-
ambigui esse poterat?

LXXXIII. Viderit cacoethes. At nobis non tam proclive in suspicione ingenium. Nullam putamus corruptionem, quia corruptionis nullam causam videmus. Septuaginta legunt, Manasseum, non Moloch, *Ιανδεων ιδον μεσσιν ιδει*. *Μαλακον ιδει*. Legit & Chaldaeus Paraphrastes. בר גרשׁבָּר מְנַשֶּׁה. Quid quaritur amplius? Nam quod de correctis exemplaribus Septuaginta, profertur ex Theodoreto, viderit Gordonus ubi legerit. Certe questione in eum locum nihil est tale, nisi Gentianus subduxerit.

LXIV. Decimus sextus locus, Elaiæ 53. Vulgata habet, *Propter scelus populi mei percussi eum.* Ita Septuaginta. Ita Chaldaeus. Ita Caluinus. Ita Genevensis. Jain in omnibus Hebraicis libris addita est Mem litera: Et pro ל factum מוֹל . At secundum hanc lectionem populus israel, & non Christus dicitur percussus propter nostra peccata.

L X V . Bona verba , Gordone . Sed enim tu non tantum es calumniosus accusator , sed etiam interpres malitiosus . Tuum audi Galatinum cap . 14 . octau- ui , Quoniam abscissus est , id est , abscedetur de terra viventium , propter scelus populi mei , & uulcus eorum , uelquod erat eis , quod pro uulcere peccati originalis accipitur . Quin tu ipse fateris ab Hieronymo Catholice exponi . Cur ergo necesse est inferri Israelem percutsum propter nostra peccata ? Cæterum Hieronymus Hebraice legit . 127 . ut nos hodie . Vnde ergo profecta corruptio .

LXVI. Nec fides vulgatae editioni:nam illa longe abit à codice Hebreos. non in hoc tantum pronomine, sed in multis aliis partibus. Nam & pro **עֲנָנוּ** reponit **percussi**, **תְּמִימָה**. Et paulo post, *Dabit impios pro sepultura & diuitem pro morte sua, cum debuerit, Et poneat cum impatis sepulchrum suum.* Et cum diauite (subaudi erit) *in morte sua*. In quibus, cur non exclamauit Huntlaus, corrup- torem! Quid, quod ne Septuaginta quidem consonant Latinis: Nam **רַקְמֵי** *daivis* & *no* longiuscule recedit ab eo, quod est, *percussi* eum.

LXVII. Decimus septimus locus Zachariæ 9. In vulgata, *Ecce rex tuus* veniet tibi, *Iustus & Saluator*. Et ita Septuaginta, ita Chaldaeus. Sed Hebraice, *Iustus & Saluator*, mutatis punctis, & vna aut altera litera: Hieronymus testatur suo tempore in Hebreo fuisse Jesus, id est, Saluator.

LXVIII. Magnum iterum de Hieronymo mendacium. Verba recole, Iustus & ipse Salvator, id est, Iesus, sicut Angelus interpretatus est loquens ad Virginem: Et vocabitur Iesus, quia ipse salutem faciet populum suum à peccatis suis. Legisse Jesum, ubi dixit? Nusquam profecto ille gentium. Sed neque mutantur in Hebreis quicquam. Septuaginta libere, suo more, itidem ut Chaldaeus, reddiderunt: Et eos sequuta est editio Latina. Galatinus cap. 23. tertii, Non inepte hoc in loco Septuaginta interpretes sensum magis, quam verba secuti, Ιησος ον σωτηρ (In Antuerpiensi editione legimus σωτηρ) translulerunt, quos autor noster & editionis imitatus, Iustus & Salvator, recte traduxit. 1

L X I X . Ceterum , quid tam indigni est Christum dici seruatum : Certe Paulus ad Hebreos 5 . In diebus carnis sue , deprecationes & supplicationes apud eum qui poterat ipsum seruare a morte , cum clamore valido & lacrymis obtulisset , & exauditus esset ex metu . En tibi diserte , Jesum deprecantem eum a quo poterat seruari . En tibi sic deprecante Jesum , exauditum . Et neges seruatum ? Quid ergo absurdi si in Propheta legamus praedictum , quod in Euangeliō legimus impletum ? Et quidem vide statim additum , Et consecratus factus est autor salutis eterna omnibus qui ipsi asculant . Nempe ut Zachariam interpretabatur Caluinus , Quatenus missus est a Patre , ut colligeret electum populum , ita etiam vocatur incolumis , quoniam instructus est potentia ad seruandum . Et paulo post , Ergo quantum ad Grammaticam spectat , facile patiar Christum vocari instum & seruatum passum , sed quantum ad rem ipsam , iustus est respectu suorum , seruatis etiam , qui salutem secum assert perditis .

L XX. Sed negabunt Judæi, quia non ominus qui saluator, potest alius salutem afferre, præsertim toti mundo. Quid tu mihi Judæos oblicis? Quasi nihil in Scripturis sit verum, nisi cui nihil possint nugatores Judæi obincere: Verum tamen Judæis vicitur instabat Caluinus, neq; tantam nequitiam tam facile inultam patietur, quam Jesuitæ etiam exultantem. Vrgebit enim dici eundem regem & saluatorem. Et magnum id Caluino argumentum, *Videmus*, inquit, *controversiam omnem tolli*, si referantur *duæ istæ voces ad regni statum*, & *suntum effet eas restringere ad personam unius hominis*, cum hic agatur de regia persona, *imo de publico statu Ecclesiæ*, & de salute totius corporis. Neq; certe humanitus loquendo dicemus regem esse saluum & integrum, si expulsus sit à suo imperio, si deinde ab hostibus vexentur subditi, vel pereant in totum. Si ergo rex orbatus omni dignitate videat suos subditos misere premi, non dicitur esse incolamus. Sic Caluinus aduersarios Judæos vrgebat. Sed Jesuitis animi nulli pro veritate, tantum pertinacia immensa contra maiestatem Scripturae.

L X XI. Duodecimūs locus ex eod. cap. Zacharie. In Vulgata & Septuaginta, *Tu in sanguine testamenti tui emisisti vinculos tuos de lacu in quo nō est aqua*. Judæi adiecta litera Jod. & mutatis punctis, detorquent sententiam ad Synagogam, quasi eam, & non Christum hominem Deus alloqueretur.

LXXII. Mitte Synagogam, die Ecclesiam, & quid crit incommodi, ad hanc Dei sermonem dirigi? Et quidem cum emphasi Hebrais familiarisi, Et iam tu in sanguine foederis tui, educam vinculos tuos de lacu. Cuius sensus est, Et quod ad te attinet, ego educam vinculos tuos. Et Jobi 3. הַהֵּם קְחֹזֶה אֶפְלָה הַלְּוָה, Nox illa occupat eam c. 1. v. 10. Esaï. c. 8. הַרְמִזָּה, Dominus exercituum, eum sanctificate. Et 45. וְפָעַלְךָ אֵין דִּסְלָה. Et opus tuum, non sunt manus ei. Ecclesiast. 2. Sapiens, oculi eius in

LXXIII. Sed enim Testamentum Nouum, Christi sanguine sanctitum, quicquid appellatur Testamentum Christi, nusquam Testamentum Ecclesie. De-

**Natur Testa
Tome I**

Testamento, inquam, durius. Sed in Hebreo ἡ τέλος, nihil incommodi. Non tauti Caluinus, *Dicit, in sanguine fœderis tui. Non videtur hoc competere in Ecclesiam, neq; enim aliis quarebus fuit auctor fœderis, quam Deus ipse. Sed in tua est, ut scimus, relatio inter Deum & populum, ubi de fœdere agitur. Fœdus est Dei, quoniam ab ipso manata, fœdus est Ecclesia, quoniam in gratiam Ecclesia percutitur, & quasi deponitur in eius sinu.* Itaq; negamus fœdus nouum, nulquam dici fœdus Ecclesiae. Nam ex cipienda saltem hic locus, ubi intelligendum fœdus pactum cum Ecclesia. Nec vero durum fuit Interpretib; Septuaginta cum Leuit. 26. dicentes, *αὐτοὶ οἱ σπέρματα τῷ Αἴγυρῳ τοῦ Ιακώβ, καὶ οἱ λαγόνει τοῦ Ιακώβ, καὶ οἱ λαγόνει τοῦ Ισαάκ. Αὐτοὶ οἱ μητέρες τοῦ Ιακώβ, καὶ οἱ μητέρες τοῦ Ισαάκ. Καὶ οἱ σφέδες οἱ μητέρες τοῦ Ισαάκ.* Et recordabor fœderis Iacob, & fœderis Iсааk, & fœderis Abraham recordabor. Quanquam, quid ego ad Septuaginta confugio: Deut. 4. Non obliuiscetur pacti Patrum tuorum. Psal. 19. Eueristi testamentum seruistū, id est, interpretē Bellarmino, *Dicit Deum euerisse testamentum seruistū, id est, retractasse pactum initum cum seruo suo David.*

L X X I V . Sed id testamentum non sanguine Ecclesiæ, sed sanguine Christi sancitum est. Omnino, inquam. Verum ubi nominatus est sanguis Ecclesiæ? Certe si fœdus Ecclesiæ significat id quod sancitum est cum Ecclesia, ergo sanguis fœderis Ecclesiæ significabit sanguinem fœderis sancti cum Ecclesia. Id autem nullo pacto esse potest sanguis Ecclesiæ. Sed Caluinus contendit intelligendum, non de sanguine Christi, sed de sanguine animalium. Mendacium, inquam. Nam de sanguine animalium haud aliter quam de typoloquitur illius vnius sacrificij, quo sumus reconciliati. Verba diserta, Quidam ad circumcisionem hoc torquent, sed insulſe, quia non dubium est Prophetam respicere ad sacrificia. Perinde est igitur ac si diceret, Quorsum immolatis quotidianæ victimæ in templo? Si putatis hoc modo coli Deum, certe nimis crassa est vel delira superstitione. Ergo mentes reuocate ad ipsum fidem, vel ad cœlestè exemplar, quoniam Deus semel pollicitus est se vobis fore propitium, dum expiabit vno sacrificio peccata vestra. In hunc etiam finem offertis sacrificia, & sanguis ille secum trahit expiationem. Nunc si sacrificia vestra negat, frustra instituit Deus, neque iam vos servat, certe effectus tandem in lucem prodibit.

LXXV. Atque hi fuere hactenus omnes loci, quos enumeratione sua dignatus est Gordonus. Nam si b*is* residuos esse alios multos significauit. Credo miseratione quadam fuisse commotum. Nam si serio furori indulsus est, nihil proprius factum, quam ut Scripturam ad inferos amandasset confessorem fortinac nania. At nobis tamen labor nondum inuenit finem suum. Nam Salmero suas nunc partes agit.

LXXVI. Vnde uice simus ergo locus. Ad Hebreos primo. Et cum iterum introducit primogenitum in orbem terrae, dicit, *Et adorent eum omnes Angeli Dei.* At hic locus in Hebreo, utriusque modo, non inuenitur, sed apud Septuaginta in Cantico Mosis, Deuter. 32. *Si quidam sicut etiam in aliis regnorum mundi uocari possunt, non in aliis regnum uocari possunt.* Latamini calici simul cum eo, *Et adorent eum omnes Angeli Dei.*

LXXVII. Non inuenitur in Hebreo. At qui diserta verba sunt Psal. 97. *Adorare eum omnes, Angelos eius.* Quia illi

Adorate eum omnes Angeli eius. Quid, malum, non est in Hebreo Psalmus iste? Est quidem ad verbum, *omnes dij*, sed praedictum est בְּנֵי נְשָׁמָה sumi pro angelis, in altero loco ibidem citato ex Psalm. 8. vt autoritatem taceam Septuaginta, tum vulgata versionis.

LXXI X. Sed unde ergo citatur? Ex Deuteronomij secundo, inquit. Ego vero fateor, nihil hoc loco legi in eam formam Hebraice. Sed quid tum? Corruptus est locus. Quin tu ergo corruptam fateris vulgatam editionem? Tuam illam editionem, inquam, quam te necesse est habere authenticam? Etenim ne haec quidem quicquam haber huiusmodi. Et Eugubinus non agnouit versum legitimum, *Toia hac sententia in codicibus Septuaginta depravata legitur, & videtur que hoc loco apud eos leguntur, esse aliunde transposita.* o-
pe ayn si επονι τη μετωπη, επι προσωπων αυτης την οργην Θεον, hoc est, exultate cali sanguis ei est (videtur legisse και αυτης) Adorent cum omnes angelii Dei. Et forte is locus est qui citatur in Epistola ad Hebreos capite primo. Huius igitur sententiae nihil in contextu Hebraico sit mentio, ideo neque in nobis. Aliunde est huc transposita.

LXXX. Viceimus locus ex Psalm. 96. Nam conqueritur Justinus Martyr, à versu illo, *Dicite gentibus quia Dominus regnauit*, eralum esse à ligno. Quod ex eis probat, quia Septuaginta interpres hæc haberent duo versus: Cum ergo prius fuisset *vix*, mutatum est in *q̄*, illud *lignum*, hoc certe, & de priore versu translatum in sequentem.

LXXXI. **Nugæ**: Justinus de corruptione Hebraici textus ne cogitauit quidem, sed vt obseruatum capite præcedenti, de ihsuus textus Græci editionis Septuaginta. Nam istoc vtebantur Iudei Hellenistæ, cuiusmodi ij qui Epheli, vbi Tryphon agebat Archisynagogum. Itaq; quicquid deinceps concit Salmero, inter somnia Iesuina comptandum. Enim uero si hæc corruptio est, tum sequitur omnes Bibliorum editiones e' corruptas. Nam haec verba, ex ligno, non extant, vel in Græco, vel in Latino textu, nequid Hebrei.

LXXXII. Viceimus primus locus Esa. 28. In aliis linguis, & labiis alias
quaque populo huic, & nec sic exaudient me, dicit Dominus, & sic citatur 14.
prioris ad Corinthios. Corruerunt Iudei permutteratis vicinis literis Zain, &
Gimel, legunt enim בְּלָעִי pro בְּלָעֵי, hoc sonat barbaros, illud subsannia-
ores.

LXXXIII. Nihil vanius. Nam בְּלָעִי שָׁפֵר id ipsum est, quod Septua-
ginta verterunt אַלְעָגָה מִן זֶה יְמִינָה Arias enim vertit, Propter irruptionem la-
borum, quod ipsum est proprie quod significatur per עַל Et Chaldeus Para-
phrastes consentit, In mutatione loquela, & in lingua subsannationis. Quid si
diversitas, quae ex verbis Pauli colligitur, habenda est pro corruptione, nulla
am editio restat non corrupta: nam ne Vulgata quidem reunuit Pauli ver-
ba, habens, In loquela labij, & lingua altera. Sed Paulus videlicet suo more à
verbis libera respondet, ut in aliis linguis.

exaudient me: quod Hebraice est, Et noluerunt audire. Nihil enim obstat, quoniam, φωνή της χειλίου, intelligamus barbariem, id est, alienam linguā atque adeo ut Iustinianus dixit, quam Iudei irrident. Quanquam idem Iustinianus, Prater consuetudinem, inquit, sequitur hoc loco Apostolus Hebreos fons, non autem interpretationem Septuaginta.

LXXXIV. Duocesimus locus, Lucæ 3. producitur ex Prophetæ, Videbit omnis caro salutare Dei. Quod certe in Hebreo non est: sed in Graeco Septuaginta Interpretum ὁ θεός τοῦ πατρὸς τὸν οὐρανὸν ἔστι. Esaiæ 40. Ergo hoc de libris Hebreis erasum fuit. Et pro, Salutare Dei, additum aduersum, quod pariter significat.

LXXXV. Quid ergo fieri editioni Latinae? Illi, inquam, editioni tam sanctæ, tam authenticæ, tam, ut ita dicam, Tridentinæ? Nam hæc salutare nullum habet. Habet potius, Videbit omnis caro pariter. Habet, inquam, aduersum illud, quod perfidi Iudei dicuntur substituisse, eraso salutari. Videant Iesuitæ ne sibi cœdantibias. Sed si scirent Iesuitæ, quid sit inter bonos bene agier, libertate Apostoli nunquam abuterentur in accusationem Scripturæ. Verum tamen cur non potuit citari c. 52. Parauit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentium: & videbunt omnes fines terra salutare Dei nostri. Nam eti omnis caro non sit, tamen aequipollent omnes fines terræ. Nec quicquam prohibet, quominus duo similes versus sint in unum conflati.

LXXXVI. Tertius & vicesimus locus: Hieremiæ 11. Mittamus lignum in panem eius, & eradamus eum de terra viventium. Quod Iustinus Martyr dialogo in Tryphonem testatur à Iudeis malitiose fusile sublatum. Et cum in quibusdam vetustis exemplaribus Hebraicis esse inuentum, postea fuit restitutum.

LXXXVII. Falsum, ut paulo ante. Nam Iustinus loquitur de codicibus Græcis, non autem Hebreis. Ettamen si de Hebreis, quid hoc aduersum ea quæ nunc habemus exemplaria? Nam in omnibus eadem illa verba leguntur Hebraice. Cur non dicamus integra & authentica? Adeo tenaces iniuriantur, Iesuitæ? Adeo hostes codicum sacrorum; ut Iudeorum olim καρκανίτες, non possint traducere, non accusatis sacris codicibus?

LXXXVIII. Vicesimus quartus locus, ex eodem Iustino. Ex Hieremias similiter dictis ista rescurunt, Recordatus est Dominus Deus mortuorum suorum ex Israele, qui obdormierunt in terra aggeris: in tumulis scilicet & sepulcris, & descendit ad eos, ut euangelizaret, & Ieso ei significaret nuntio salutare suum. Et ibidem queritur ex verbis Esdræ de lege & constitutione Paschæ, ablatum hunc locum, Et dixit Esdras populo, Hoc pascha Salvator noster, & perfugium nostrum. Ac si in animum induxeritis, & in cor vestrum ascenderit, quod humiliaturi eum simus in ligno & postea speraturi in eum, non defolabitur locus iste in omnem tempus, dicit Deus virutum. Sin in eum non credideritis, nec audieritis annunciationem eius, deridiculum eritis gentibus. Item Lactantius, lib. 4. c. 18. profert alium locum ex I. Regum 9. Sed & Salomon filius eius, qui Hierosolymam condidit eam ipsam peritatem esse in ultionem crucis prophetauit. Quod si auerterimini a me, dicit Dominus, & non custodieritis veritatem meam, reyciam Israël à terra quam dedi illis, & domum hanc, quam adiiscui illis in nomine meo, proieciam illam omnibus: & Israël in perditionem & in opprobrium populo & domus hæc erit dejecta: & omnis qui transibit per illam, admirabitur, & dicet, Propter quam rem fecit Dominus terra huic, & domui huic hac mala? Et dicent: Qui a reliquerunt Dominum Deum suum, & persequuti sunt regem suum, dilectissimum Deo & cruciauerunt illū in humilitate magna, propter hoc importauit illus Deus mala hac.

LXXXIX. Illud est quod dicebam scilicet, Iesuitis constitutissimum esse nullum omnino testem aduersum Scripturam non admittere tanquam locupletissimum. Quicquid quisquam dixerit, id non iam testimonium est, sed oraculum. En pietatem! Sed ad rem. Quid hi testes ergo testantur? Hostine locos eratos fusile ex codicibus Hebreis? aut omnino fusile aliquando in iis? Ne poterant quidem. Nam Iustum non appetat; aut Lactantium, vñquam sciuissim Hebraice. Potuerunt ergo de suis codicibus audiri, id est, vel Græcis, vel Latinis: & non ultra. Denique, si quid in iis est momenti: ergo rursus concludendum nullam Scripturam esse authenticam. Etenim non tantum Hebraice, sed ne Græce quidem aut Latine, quicquam habetur iorum. Itaque nobis facilius longe nequitiam detestari Jesuitarum, quam sinistræ suspiciois quicquam concipere aduersum Scripturam.

XC. Vicesimus quintus locus. Zachariæ 12. Aspicient ad me, quem confixerunt, εἰς τὸν οὐρανὸν εἰπεῖσθαι. Judei corruptunt, dicentes, Aspicient in quem compunxerunt: ne videatur dici Deus ipse punctus, & Mellias Deus esse.

XCI. Atqui primo, Joannes Euangelista etiam sic legit c. 19. ὁ Θεός τούτος εἶχεν τὸν οὐρανόν. Hancine tam grauem concipi accusationem, ut in Joannem Euangelistam recideret? Minime, inquit. Sed Euangelista citavit sensum, non verba. Esto, inquam: Sed tu igitur semel concede nobis: sed & simul docero tuos, si quando alii verbis idem sensus citerunt, nullum indicium esse corruptionis. Quod si obtinemus, quotiani vobis loci pereunt, o Sophistæ, ex hac tam prolixa calumnia? Deinde, si idem sensus est eorum verborum, qui in Propheta, quid habes quo calumnieris Iudeis eadem usurpatibus verba?

XCII. Secundo: falsum est sic legere Judæos. Nam & textus Hebraicus constanter retinet ἡμεῖς αὐτῷ. Et Commentatores Abben Ezra, & Selomo idem legunt, eti interpretando valde detorqueant. Denique, quid si omnes Judæi corrumperent? An nostri codices propterea essent corrupti? At de his disputatione est. Nam Judæorum nequitia quid ad nos?

XCIII. Vicesimus sextus locus. Amos 2. Super tribus sceleribus Israël, & super quatuor non convertam eum: pro eo quod vendiderit pro argento Iustum, & pauperem pro calceamentis. Quidam noui Judei inuerterunt hunc locum legendō יְהוָה יְהוָה יְהוָה יְהוָה iusto.

XCIV. Atqui omnes codices legunt יְהוָה יְהוָה. Paraphrasles pluraliter יְהוָה innocentes. Soli Septuaginta male παντες mendicos. Sed noui Judei. Quinam, malum, illi? Aut quorsum hue? Non enim Salmeroni instituta erat declamatio in Judeos & Judeos nouos, quorum perfidia nequit pro meritis exagitari: sed erat propositum ostendere, Veritatem, sive lectionem Hebream, non esse sine plenisque virtutis & corruptionibus, ut non sit per omnia illi temere fides habenda. Nisi forte ex iis sint Jesuitæ, qui, quam non possint itam exonerare in heros, eandem in canes effundunt. Ceterum Judei Rabbini conseruant integrum lectionem. Selomo Jarchi explicat יְהוָה יְהוָה יְהוָה Eum, qui erat insens in iudicio David Kimchi: קָדוֹשׁ יְהוָה יְהוָה יְהוָה: qui est iustus in causa sua. Nec aliter Abben Ezra. Quid amplius querit Salmero?

XCV. Vicesimus septimus. Deuter. c. 21. Maledictus omnis qui pendet in li-

gno. Citatur ad Galatas 3. Maledictus à Deo omnis qui pendet in ligno. Hieonymus afferit Hebreos codices vivatos: & probat illud à Deo additum, ex eo quod cum multi in Scripturis dicantur maledicti, non quam tamen à Deo maledicti dicuntur. Idem eodem ad Galatas capite, cum citatur illud ex Deuteronomio. Maledictus omnis homo, qui non permaneserit in omnibus, quæ scripta sunt in libro legis, ut facias ea: negat Hebraice esse, Omnis, & in omnibus.

XCVI. Sunt ne igitur Hieronymi suspicione, pro demonstrationibus? Nam Hieronymus nihil certo afferit. In priore loco. Ex quo mihi videntur, ant Veteres Hebraeorum libri aliter habuisse, quam nunc habent, aut Apostolum, ut iam dixi, sensum Scripturarum posuisse, non verba aut quod magis est estimandum, post passionem Christi, & in Hebreis & in nostris codicibus ab aliquo Dei nomen appositum, ut infamiam nobis inueneret, qui in Christum maledictum à Deo credimus. In altero. Ex quo intelligimus, Apostolum, ut in ceteris sensum magis testimonij posuisse, quam verba: & incertum habemus, virum Septuaginta interpres addiderint, Omnis homo, & in omnibus: an in Veteri Hebreo ita fuerit, & postea à Iudeis deletum sit. In hanc me autem suspicionem illa res stimulat, quod verbum, Omnis, & in omnibus, quasi sensu suo necessarium ad probandum illud, quod quicunque ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt, Apostolus vir Hebraice peritus, & in lege doctissimus, nunquam protulisset, nisi in Hebreis volumibus haberetur. Tum addi se ita reperiisse in Samaritanorum volumibus. Videu Hieronymum coniecturis videntem; & coniecturas argumentis fulcentem? Inclinasse quidem videtur in duorem partem, sed nos non est a qua: quandoquidem in humanis etiam soleme habetur inclinandum in moliori. Tum maxime, quia si que veritas inest in accusatione, nulla nobis Scriptura superfit, non corrupta. Nam & Latina versio, in posteriore loco, sequitur textum Hebreum, & in Epistola ad Galatas omnes codices cum Græci, cum Latini, retinent Maledictum à Deo: quod etiam est in Hebraico contextu. Quid enim aliud est אלהי־הַלְּתָה קָלְלָה. Maledictio Dei suspensus?

XCVII. Quanquam verisimum illud, à Paulo sensum potius affectatum quam verba. Nam & pendens in ligno, facile repetitur ex primis verbis. Non permanebit cadaver in ligno: quæ à Paulo non recitata necessitate hanc fecerunt. Et omnis, & in omnibus, sufficiebant ab ipso loquutionis genio. Nemo est enim qui ignorare possit, omnes maledictionis sententias in eo capite esse vniuersales.

XCVIII. Marianus Victorius notatione in Hieronymi Epistolam 145. 28. locum designauit ex Psalm. 118. sic scriptum אֵין דָרְשָׁנָה נִבְּנָה נִבְּנָה הַצְּלִיחָה נִבְּנָה ast olim aliter. Nam Hieronymus, Scindum, inquit, quod in hoc loco ter dicitur Anna, & primum quidem ac secundum eisdem literis scribitur, Aleph, Nun, He, tertium vero, Heth, Nun, He. Et paulo post. Si ex Aleph scribitur Anna, significari obsecro: si autem ex Heth, esse coniunctionem, sive interiorationem, quæ apud Græcos ponitur γεττασικά, cuius interpretationem Lactantius sermo non exprimit.

XCIX. Imo Hieronymus quid sibi tum voluerit, nemo Hebraicen imperitus, diuinauit. Nam primo Anna, per Aleph, Nun, He, vbi est? aut quis vñquam legit apud Hebreos? Constanter enim omnes loci derinent & etiam tertio loco. Secundo חַנְנָה, id est; Anna per Heth, quid est? aut vbi χεττανα? Itaque ne ipse quidem ullum exemplum indicavit: nā neq; potuit. Poruit tamen sono decipi: Nam הַצְּלִיחָה נִבְּנָה, eti duæ sunt voces, tamen uno spiritu leguntur, ut solent Encliticæ. Itaque Latinis literis potuit exprimi Heslianna, Quare non verum, fusile quicquam mutatum, aut esse mutandum, Scientem omnes Hebrei χεττανα illam particularē esse נִבְּנָה: quæ concilia fit נִבְּנָה.

C. Vnde tricesimum locum idem Marianus indicauit eodem loco, & repetit notationibus in secundum contra Pelagianos. Esaiæ 18. quod Hebraice dicitur אֲלֹהִים־הַצְּלִיחָה בְּכָל־עַמּוֹ Septuaginta legebant, בְּכָל־גָּמָן, hoc est, Biblinu Epistolas. Ex qua re, inquit, considerari potest, quanti facienda sit Septuaginta interpretatione.

CI. An quia nihil facienda Hieronymi interpretatione? Nam hæc habent vasis papyri, ex ea lectione, quam non probat Hebraice doctissimus, scilicet, Victorius. Sed hominis eruditionem mirare. Quid בְּכָל significat Biblinus, an Epistolas? Nam si Epistolas, quæ analogia? quo vsu? Sin autem Byblinas, ut videatur designare tum foni allusio, tum ordo vocum. Ergo נִבְּנָה significabit Epistolas. Rursus, quæ analogia? quo vsu? Tum autem Syntaxis cogeret exponi, non byblinas Epistolas, sed, si proprie, sive Amerini Episcopi, byblios epistolarum. Cæterum nihil dubito haud aliter lectum à Septuaginta, ac nos habemus hodie: sed putasse, vasa illa, byblina (id est, instrumenta, ad morem Hebraorum) fusile epistolas: nam & Hieronymus, In vasis papyro, id est, epistolis, sive naubis: annotationibus in eum Esaiæ locum. Nempe igitur oportuit malo Ecclesiæ fato subtiles esse Papistas. Sed bene est, οὐτε εἰσιν ιχνεῖσθαι εἰς τὰς οὐρανούς οὐτε εἰς τὰς οὐρανούς; inquit Nyssenus cap. 21. de hominis opificio: nunquam tam potens est nequitia, ut vim boni possit superare.

C A P . XIII.

An editio Graeca Noui Testamenti sit corrupta.

I. Hæc tenus de Veteri Testamento: Nunc de novo: quod ipsum nolunt esse incorruptum. Dubium non est, inquit Gordonus, ca. 12. Controu. 1. quin ille, textus Græcus Noui Testamenti, in variis locis sit corruptus, & consequenter non adeo idoneus ad dignandam fidem. Argumenta habent: deinde experimenta. Argumenta sunt Gordoni duo.

II. Prius, ex antiquis Patribus, Christo proximis: sepius conquerentibus, sua iam ætate fusile depravatum textum Græcum: unde conficitur magis nunc nostra ætate, esse corruptum. Antecedens probat testimonio Irenæi, c. 29. lib. 1. Tertulliani lib. 5. contra Marcionem. Origenis in capitulo ultimum ad Romanos. Dionysij Corinthiorum Episcopi, atque aliorum apud Eusebium lib. 4. histor. cap. 22. 23. & lib. 5. cap. vlt. Theodoreti, lib. 1. de Hæreticorum fabulis in Tatiano.

III. Atqui nemo Patrum conqueritur absolute corruptum esse textum Græcum: sed tantum conatus accusant Hæreticorum in id studium incumbentium. Apparet ex ipsis testibus Gordoni haudatis. Irenæus de Marcio Pauli epistolas abscondit, auferens, quacunque manifeste dicta sunt ab Apostolo de eo, Dic.

eo Deo, qui mundum fecit. Agud Eusebium Dionysius conquerens suas Epistolas corruptas, Nec mirum certe si quidam Dominicanae Scripturas dedita opera depravare aggressi sunt. Item autor libri contra Artemonis hæresin, Sacras audacter depravauit Scripturas: Veteris fidei canonem abrogarunt. Theodoreus: Tatianus composuit Euangelium quod dicitur per quatuor, amputatus genealogis, & alius, quacunque offendens Dominum natum esse ex David secundum carnem. Quid haec quælo ad nostrum Euangelij contextum? Nisi forte contendat Sophista, eas omnes corruptiones in eo adhuc extare: & haberi hodie tantum particulam Euangelij.

IV. Breuer, nam clara res est: fatemur sœpe conatos hæreticos esse iam olim Scripturæ textum corrumpere: nam cur negemus olim factum, quod neicum Papistæ desperarunt: Sed negamus consequentiam. Quia, ut detrahatur fides nostris codicibus, non sat is est ut conati sint quidam corrumpere, sed omnino, ut corruerint: & inde non supersint exemplaria incorrupta. At nos negamus hoc factum, Imo scimus Deum prouidisse Ecclesie, & eos ipsos locos haberi nunc integros, in quibus corrumpendis sudabant hæretici.

V. Alterum argumentum. Apud Græcos ortæ sunt omnes fere antiquæ hæreses, Manichæorum, Valentinianorum, Arianorum, Macedonianorum, Nestorianorum: qui omnes conabantur varijs artificijs peruertere Scripturas, præfertim Noui Testameti.

VI. Atque hec puerilis *ταῦτα λογία*, imo *βασιλεῖα* est: reapse enim idem argumentum cum præcedente. Conati sunt hæretici corrumpere: id prolixè concessum. At corrupisse constanter negatum. Concedo plerosque hæreticos ortos in Græcia. Sed idem dico, eosdem in Græcia potentissime confutatos à viris magnis, magno numero: quibus totidem pares vix habuit Latina Ecclesia. Itaque Græcia, hac saltem parte, instar est scorpij, à quo præsentissimum antidotum aduersus suum venenum. Atque adeo conatus istos Græcorum hæreticorum Latini non habuere cognitos, nisi à Græcis: hodie que etiam omnes notatos inuenimus in horum libris. Itaq; recte Bellarm. c. 7. lib. 2. de Verbo Dei: *Etsi multa depravare conatis sint hæretici: tamen nunquam defuerunt Catholici, qui eorum corruptelas detexerint, & non permisérunt liberos sacros corrumpi.*

VII. Sed experimenta habebunt fortasse aliquid solidius. Inquiramus. Primus locus apud Bellarmino est ex 15. ca. 1. ad Corinthios, vbi cum legendum fit, *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cælo cœlestis: ut non solum Latina versio habet, sed etiam Caluinus probat: Græci tamen codices constanter legunt, Secundus homo Dominus de cælo, & divinitas &c. & πνευμα & Κριτης & ιερος.* Quam depravationem fluxisse ab autore Marcione, patet ex Tertulliani lib. 5. contra Marcionem.

VIII. At nos in Græco textu corruptum quicquam agnoscere non possumus. Et primo Caluinum probare Latinam editionem, non religiose dicatum. Nam ille citat quidem interdum, sed non comparat Græco cōtextum, cui in Commentarijs tam secure acquiescit, ut Latinam, quasi nunquam sibi visam, penitus dissimularit. Quid mirum autem, si aliquando alias, semel, iterumve aut tertio, recitarit aliud agens, id est, cum hæc verborum discrepantia neque conferret suo argumento quicquam, neque detrahatur.

IX. Este autem à Marcione, Dominum, fateor annotatum. Sed quero, quo iure. Non tantum enim exemplaria Græca constanter omnia legunt, Dominum, ut suspicari nemo possit eis vitium scribarum: sed etiam Syrus Interpres. *Filius hominis primus terrenus, quia è terra filius hominis secundus Dominus è cælo.* Et Arabs, interpretetur Iunio: *Homoprimus luteus è terra: homo vero secundus Dominus è cælo.* Neque nullum Latinum Scriptorem nouimus, qui aliter legerit. Et vero hæc multo est augustinior lectio, vt docet Beza.

X. Secundus locus ex eiusdem Epistolæ 7. *Qui cum uxore est, sollicitus est, quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori, & diuisus est: mulier immupta & virgo, cogitat quæ Domini sunt.* At codices Græci longe aliter: nam illud *diuisus est*, coniungunt cum sequentibus, sic: *μεταξειν γυναικειον, & παιδιον, & diuisus est uxor & virgo.* Sed hanc lectionem negat Hieronymus esse Apostolicae veritatis, lib. 1. contra Iouianum.

XI. Atqui Græcorum codicum consensum firmant interpretes Syrus & Arabs. Ille: *Discrimen est inter mulierem & virginem. Iste, Inter coniugatam quoque & virginem distinctione est.* Græci quoque Patres, Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus. Quin & Basilius libro de vera virginitate. Itē Latinis, Tertullianus de Virginibus velandis, c. 4. & Sedulius. Ambrosius etiam bis repetit *το μετεπέστερα, ut prius pertineat ad præcedentia de viris, posterius ad consequentia de mulieribus & virginibus.* Denique Franciscus Lucas testatur se duos codices Latinos vidisse, qui à reliquis disserint. Hieronymum autem, Iouianum violentius quam iudicio suis impugnanti, Hieronymum ipsum oppono sui magis compotem Epistola ad Eustochium de Custodia virginitatis: & aduersus Heluidium.

XII. Tertius locus ex 12. ad Romanos, vbi Latine legimus, *Domino seruientes.* Nam Græcinon habent *Κριτης*, sed *πνευμα & πνευμati, temporis seruientes.* Illam autem esse verissimam lectionem patet ex Hieronymo epistola ad Marcellam, que in editione Mariani est 102. item ex Origene, Chrysostomo, Theophylacto, aliis.

XIII. Atqui mendacium est, Græcos codices legere *κριτης*. Si quosdam si forte multos dixisset, non irem inficias. Sed ut corrupta sit Græca editio, id non sufficit. Omnes autem sic legere, ferendum nullatenus. Nam Franciscus Lucas restatur sex vidisse in quibus esset *Κριτης*. Et Beza asserit ita legi in probatissimis quibusque. Dominicus à Soto obseruat eam lectionem iam vniuersum extare tum Græcc, tum Latine. Arias Montanus, non tantum in texu posuit *Κριτης*: sed etiam in Apparatu nullam adnotauit lectionis varietatem: quo satis ostendit se nullos leguisse codices Græcos, in quibus esset *Κριτης*: alias non omisurus opinor: qui longe leuiora collegit. Adde Græcos, quos ipse aduersarius nominavit: *Quid erat scrupuli?* Sed & Syrus interpres ita legit.

XIV. Quattus locus ex 4. c. 1. Epistolæ Iohannis: vbi pro his verbis, *Omnis spiritus, qui soluit Iesum, ex Deo non est: quæ non tantum exstant in Latina editione, sed etiam legebantur olim in vetustissimis codicibus, ut patet ex historie Tripartite lib. 12. c. 4. hodie legimus Græccam των πνευμάτων ὃ μη ὄμολογον τῷ Ιησῷ Χριστῷ, εἰς ταχινότερον θεον σεμνα.* Omnis spiritus, qui non cōfiterit Iesum Christum in carne venisse, ex Deo non est. Astilla lectione sustulerunt de veteribus exemplaribus, qui separare voluerunt ab hominis dispensatione diuinitatem. Annotauit Stapletonus in Relectione, contr. 5. q. 3. art. 2.

XV. Certum est, omnes Græcos codices dissidere à Latinis. Sed corruptos illos esse potius quam istos, hoc opus hiç labor est probare. Certe illorū sententia longe augustinior est, & *ιερόποντες*. Nam cum Latinis codices solis festi sint, si forte, Nestorianis, at Græci neq; his fauent, & alias hæreses potentissime refutant. Nam & νικαν personam contra Nestorium, & duas naturas contra Eurychem manifeste prædicant. Cum neque duas naturas Latinis designent, neque vero etiam satis difterre viñcam personam. Nam est, dissoluere, eo referri queat, tamen longiuscule est petitum.

XVI. Nam quod Socrates scripti hunc locum à Nestorianis falsatum: primum, cur verisimilis est, quam ab Eutychianis? Nam his æque nocebat lectio Græca. Deinde, vel Nestorianis nullos op̄pet adfuisse Iesuitas, vel non valde sibi timuisse ab hoc loco. Nam, quæ sunt Iesuitæ subtilitate, tam remotum verbum soluendi, facile in eum sensum auertissent, ut nō esset Nestorio molestum. Cur non enim soluere Christum is dicatur, qui omnino eius autoritatem impugnet, & nolit à Christians agnoscere? Et si quid aliud a statu homines poterant ex cogitare. Denique non ea tantum soluuntur, quæ personis distrahuntur. Nē illi si Salmeronem consuluerint, facile dicturi erant, eos soluere Christum, qui negarent Papam esse Oecumenicum Pontificem, aut certe quæ imagines adorandas: aut denique qui indulgentias viles. Se vero iisdem verbis non tangi, magis quam Papistas illis Pauli de interdicto matrimonio, quorum vis exhausta dānandis Montanistis, aut Tatianis.

XVII. Deinde eam lectionem, quomodo potuerunt inuchere Nestoriani, quæ ante Nestorium aliquot seculis existit? Habes apud Cyprianum contra Iudeos, lib. 2. Item in Epistola Iohannis, *Omnis spiritus, qui confitetur Iesum Christum in carne venisse, de Deo est: qui autem negat in carne venisse, de Deo nō est, sed de Antichristi spiritu.* Imo ante Cyprianum in Polycarpo, ad Philippienses, *Abstinete à scandalis, & falsis fratribus, qui in vano portant nomē Domini, qui oberrare faciunt inanes homines.* Omnis enim qui non confitetur Iesum Christum in carne venisse, hic Antichristus est. Mirum si tanto ante Nestorium natum, Nestoriani erant Polycarpus Iohannis ipsius discipulus, & Cyprianus: ut missam faciam Syrum interpretarem, qui reddidit in hunc modum, *Et omnis spiritus qui non confitetur, quod Ieschua in carne, non est ex Deo: sed hic ex Christo falso est.*

XVIII. Quintus locus ex 15. cap. 1. ad Corinthios. Pro his græcis, *μήντες & κούροι & νεονεαροι & παιδια & αποδεκατοι: & omnes quidem non dormiemus: omnes tamen immutabimur: Latine longe alia sunt, Omnes quidem resurgent, sed non omnes immutabimur.* Quæ de re prolixe Hieronymus epistola 152. ad Minicium & Alexandrum.

XIX. Sed hunc à Stapletono miror obiectum. Nam Sixtus Senensis reliquit in dubio, enumeratis hinc inde multis auctoribus. Canus vero diserte pronuntiat neutrā lectionem à viris Ecclesiæ reprobarat esse: sed admonuisse fēmper dubiam & variam: Itaq; neutrā nos recipere cogi, quia neutrā tram doctores Ecclesiæ tanquam exploratam & Catholicam asserere. Enim nūc si nondum est Latina lectio palam fancita, quomodo falsitatis conciui potest Græca:

XX. Sed Latinam non esse satis sinceram probamus: quia omnes fatentur nullum exemplar Græcum aut habere, aut habuisse. *Omnes quidem resurgent.* Nam *ταῦτα λογία* non potest ita significare. Tantum diuinavit Salmero forte ab aliquibus lectum *εν*, & inde detracta una litera, facta negationem. Sed haec conjectura nihil habent solidi. Porro negationem magis congruere cūnatur ex articulis fidei, in quibus fatemur nos credere, Christum iudicatum viuos & mortuos. Nec vero aliter reddiderūt Syrus & Arabs.

XXI. Sed Salmero contra disputat. Primum; illud *μῆντες & κούροι & νεονεαροι, iuxta verborum proprietatem significare nullos dormituros.* Quia aliquos dormituros non omnes, significandum est, per, *Non omnes dormiemus.* Secundo falsum esse non omnes dormituros: quia contra Scripturæ afferant mortem viuercalem. Tertio, non esse verum, omnes immutandos: non enim omnium futuram immutationem, teste Apostolo. *Et mortui qui in Christo sunt, resurgent primi, & omnes immutabimur.* Imm: *ταῦτα* non immutabuntur. Quarto, si deis qui non morientur, dictum, *& nos immutabimur,* quomodo de Paulo verum erit, quod non sit mortuus, cum se inter eos numeret, qui immutabuntur, & non morientur?

XXII. Respondeo, ab Hebreis ita usurpari huiusmodi negationes prō viuercalibus: sed aliter fieri in aliis linguis. Fatemur autem & in Nouo Testamento non raro esse illud Hebraismum. Sed quid obstat, quominus hoc loco dicamus Paulum usum idiomatic Græco? *Vi Matthæi, 7. 8. μέσοις οικονομοι, non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cœlorum; id est, non omnis, sed tamen aliqui.*

XXIII. Neque est quod dicat non esse idem, *Non omnes, & omnes non,* Nam apud Hebreos, unde ratio est desumpta, & que vniuersalis est utraque phtasis. Exod. 20. *בְּלִא בְּשֻׁעַד תְּהִלָּתְךָ וְלֹא תְּמִתְּנֵנָה.* Non facies omne opus in eo. Leuiti c. tertio. *בְּכָל־חַלְבָּךְ וְכָל־זָבָחָךְ: πᾶν σταχεὸν καὶ πᾶν αὐλαῖον.* Latinum deserbo Hebraismo. Nec sanguinem nec adipem omnino comedetis. Et vero hunc ipsum nostrum locum Graci expofuerunt non viuercaliter. Oecumenius, *οι πᾶντες εὐλογοῦσθε, οι πᾶν δοκιμάσθε.* Tunc enim reprehenduntur quidam, qui non morientur. Chrysostomus inuerit, *οἱ λεγοῦσι διότι, οἱ πάντες μὴ ξεροῦσθαι, πάντες δὲ αὐτοὺς μετανοεῖν.* Hoc est autem quod dicit, *Non omnes quidem moriemur, omnes autem immutabimur,* *οἱ μὲν δοκιμάσθε, etiam qui non moriuntur.*

XXIV. Ad secundum. Fateor mortem esse viuercalem: sed hoc Paulum negasse. Nam *ταῦτα λογία*, non est simpliciter mori: sed in morte aliquando detineri. Hoc negat Paulus: *μητιμον, quia mutatio illa futura sit in instanti, καὶ ἀδύνατο, καὶ μηδὲ φέρεται in momento, in isto oculi.* Vnde quidam poterant etiam negare illos morituros: *μητιμον, quia instantis est instar nihili.* Et hoc pertinet locus 1. ad Theſſal. 4. vbi diserte distinguuntur *οἱ κοινωνίτες, ab iis qui viui relieti erat.* Hoc n. *vobis dicimus verbis Domini, fore ut nos vivi, qui reliqui erimus in adiutorio Domini, nō præueniamus eos qui obdormierint.* Ergo inquam, ij qui tunc in viuiscerunt, nō sunt Paulo iudice inter *τυπούς οὐρανούς.*

XXV. Oecumenius. *Ἄλλοι δὲ, & οἱ μητιμον, οὐτις οὐδὲν θεωρεῖ, τὰς αὐτὰς εἰσαγάγει, ἀλλὰ θεωρεῖ τὰς θεωρεῖς δὲν θεωρεῖ, τὰς δὲ οὐδὲν θεωρεῖ, τὰς δὲν θεωρεῖς οὐδὲν θεωρεῖ.* Οecumenius: *τοιούτοις εἴσαι φαντασίαι. Αλλ' illud, Non moriemur, dieunt de longa morte illum dixisse, adeo ut corruptione, & dissolutione opus sit. Nam in atomo, siue puncto, in isto cœli, siue motu & impetu mori & resurgere, negant esse dormire.*

XXVI. Ad tertium. Primo, cur non verum omnes immutatum iri? Nam ille alter locus primum falso citatur. Non enim, & omnes immutabimur, sed habet, Deinde nos vivi, qui reliqui erimus: rapiemus simul cum eis. Deinde, si haberet, & omnes immutabimur, quid inde conficeret? Non enim necesse est, de reliquis negari, quod affirmatur de quibusdā. Nēpe igitur, propriea omnes, qui tunc in viuis erunt, immutabuntur: quia omnes omnia inmutabuntur.

XVII. Sextus locus, Matthæi 6. conflat in omnibus exemplaribus Græcis inueniri hæc verba addita ad finem orationis Dominicæ, *Quia tuum est regnum, et potentia, et gloria in secula*. Quæ non sunt partes diuinæ Scripturæ. Et esse addita à Græcis ex duobus intelligi potest. Primo, quod Tertullianus, Cyprianus, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus, orationem expONENTES, nullam eorum mentionem faciunt. Secundo, quod Græci in sua Liturgia recitant quidē hæc verba, sed non continuant cù oratione Dominicæ.

XIX. Non est, inquit Bellarminus, pars Scripturae. Cur non, inquam? Nam si hoc loco non extaret, tamen i. Chronicorum 29. totidem fere verbis legitur. Fateor equidem, quod Gretserus obiicit, non quare, utrum extet alibi, sed utrum hic debeat: sed Bellarmimum tamen inconsulte loquutum in aperio est. Et si peccatum esset, certe minus multo esset, quam editionis Latinae, quæ plurimis locis addit, quæ in Scriptura nusquam legas, ut suo loco sumus ostensuri. Meminisse tamen oportuit eundem Bellarmimum ut tueatur editionem Psalm. 13. cui inserti sunt aliquot versus aliunde repetiti, Ecclesia, inquit, patitur eos octo versus in vulgarata esse, quia sunt partes Scripturae.

XXX. Quid tum autem, si huius particula hoc loco non meminerint Latin? Aut carum maior authoritas sit, ut dicamus additam Gentes codicibus; quam Gr̄corum, ut erasam à Latinis. Et tamen Gr̄corum prærogativa est, quandoquidem non à Latinis ad Gr̄cos, sed contra à Gr̄cis ad Latinos Scripturæ Sacrae peruenere. Adde Gr̄cis Syros. Nam hi legunt, tum in textu ipso, tum in suis precationibus. Quid? conspirant Ecclesiæ Gr̄ca, & Syriaca: & vnam Latinam oportebit præualebit?

XXXI. Sed Græci, inquit Bellarminus in sua Liturgia non continuant cū oratione Dominicana. Quia, inquam, Liturgia? illiberaliter fecit Sophista, cū tacuit. Ast ego, cum percurri, quæ fuerunt ad manum, contra reperi. In Basili Anaphora sic legi paraphrasticas eius orationis finem, Domine Deus & Servator noster, nec induc nos in tentationes difficiles, aut necessitates amaras: nec inducas nos in laqueos aduersarij, hostiumq; antmarum nostrarum: neque destinas nos ut incidamus in manus affectabilium grassatorum, & qui vitam nostrā ladere cupiant: sed libera nos ab omnibus temptationibus occulis, & manifestis, eundem diebus vīt & nostra: at q̄ exime nos ab omnibus malis, que propter iniquitatem nostram incurruunt in nos: quia tuum est regnum, & unigeniti filij tui, ac Sæctissimi sui Spiritus, boni, adorandi, virtutē largientis, & tibi in substantia aequalis, nunc & semper & in secula seculorum, In Liturgia Chrysostomi. Ο χριστός Πατήρ ἡμῶν ἐκφωνεῖ ὁ ἵερος, ὅτι σὺ εἶνις βασιλεὺς, καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα, & πατέρος σὺ τὸ γένος τὸ γένος τὸν καὶ ἀνὴρ τὸν αἰώνα τὸν αἰώνας. Ο χριστός ἡ μητέρα. Chorus: Pater noster. Alta voce Sacerdos. Quoniam tuum est regnum, & potentia, & gloria, Patri, & Filii & Spiritus Sancti, nunc & semper, & in secula seculorum. In Liturgia τῶν αποστόλων. totidem verbis & syllabis. Quid ergo? mentitur-ne Bellarminus?

XXXII. Sed Gretserus ex Maldonato, notat additionis originem ex more Græcorum, quibus vñitatum preces terminare aliquandoxologia. Hinc Psalmis addere solitos, *Gloria Patri*. Salutacioni Angelica, ἐν τῷ ἀπόστολῳ. Quia tu peperisti Salvatorem nostrum. Et Sermones ad populum plerumque claudere his verbis, ἐνοισὶ περὶ οὐδέτεροι δόξαις, οὐ διατελεσθαι.

XXXIII. Respondeo, nō negari ita soleare Græcos. Sed utrum is mos huic additioni originem dederit, an potius hic contextus ei consuetudini, non explicat aut Gretserus, aut Maldonatus. Ego posterius dico esse facilius. ut quia à Christo ipso videorint hanc orationem tam solemnem ita conclusam, putariant non inutiliter & reliquias omnes similiter claudendás. Prius autem abhorre à verisimili facile hinc discas: Quod textui Scripturæ nusquam inuenias apud eos additas eas doxologias. Non in Psalmis, *Gloria Patri*, non in salutatione Angelica, *Quia tu peperisti*: sed textu sacro relicto intemerato, huiusmodi doxologiarum usus frequentatur in publicis, priuatim ve pietatis exercitiis. Quid cur aliter factum esset hoc loco?

XXXIV. Septimus locus additur à nonnullis ex 5.ad Romanos, Regnauit
mors ab Adam, usq; ad Mosen, etiam in eos, qui non peccarunt in similitudinem
preuaricationis Ada. Pro qua Ambrosius contendit legendum potius, in eos
qui peccauerunt in similitudinem preuaricationis Ada: sublata negatione. Et
sic legis olim Tertullianum, Viatorinum, Cypriatum, eis repugnat ex-
emplaria Græca: corrupta postquam versa sunt in Latinum; remanentibus
versionis codicibus purioribus propter simplicitatem temporum: obiectio
est apud Driedonem.

est apud Driedonem.
XXXV. Atqui omnia exemplaria Latina eodem modo sunt corrupta : si ea corruptio est. Verum præter consensum Syri Interpretis, res ipsa prodit huius lectionis sinceritatem, vt recte Beza obseruauit. Nimis tamen, quia ab euentu docet omnes homines esse peccati reos, etiam infantes, qui non peccarunt sicut Adam; id est, actualiter. Nam id institutum est Pauli, à mortis pena euincere peccati culpam. Quod non faceret, si mortem diceret regnasse in omnes qui peccassent ad similitudinem Ade: quia excipi possent infantes, in quos regnauit eadem mors: et si non similitudo peccati. Nam hanc siue interpreteris de iisdem peccatorum actualium formis ; siue altius de iisdem peccatorum generibus: neutro modo dici possunt infantes peccasse ad similitudinem Adami.

XXXVI. Octauum locum Gordonus annotauit Lucae 1. *Quod nascetur ex te Sanctum.* Graeca exemplaria omittunt *cū eis*, *exte*. Et tamen hæc verba multum faciunt contra Anabaptistas, Sereratum, & similes Antitrinitarios, qui quāmis fateantur Christum natum, tamen negant ex Virgine, quia negant ab ea sumpsiisse carnem.

XXXVII. Ast ego concedo in nullis exemplaribus Græcis repertis: at plius addo, à nullo Græcorum legi, si vnum ex cipias Athanahum, quæ Beza citat ex Epistola ad Epictetum. Quiaquam Maldonatus non excludit omnes, sed plerosque. Fateor etiam valere aduersus eius generis hæreticos. Sed corruptionem nullam agnosco propterea; neque vijam, quod quidem videtur, Beza, esti alioquin restituendum putat. Népeidem fensus est, siue ad sir, siue absit ea particula. Nā verba Græca disertiora sunt Latinis, is quib. illud nasci, debile est ad eas reuinendas haereses: ut facile potuerint natu concedere, negantes carnem ex Virgine. Sed Græcum Ἀρωάτι aliud est obiectu te etiam Maldonato. Recte verterit, Quod ex tegeneratum fuerit. Quibus verbis, non oris, sed conceptus significatur: οὐ γένος enim non est nasci, sed concepi. Itaque putaram à dispartilitate vocabuloruim, necessariam fuisse Syro Interpreti additionem. Nam τὸ commune tum gignendo tum patiendo: Itaque τὸ Ἀρωάτι oportuit aliqua circumstantia denotari. Similiter Latino interpreti venti verbo nascendi. Sed Græca sibi ipsa sufficiebant.

XXXVIII. Locus nonus Ioannis 7. *Nondum erat Spiritus datus. Pro quo Græce, Nondum erat Spiritus Sanctus.* Quam depravationem Gordoniis Macedonianorum esse dicit, & aliorum hæreticorum, qui negabant Spiritum Sanctum esse verum Deum.

XXXVIII. Atqui de Spiritu Sancto, quatenus Deus est, non loquebatur Christus; sed quatenus Apostolis datus. Quid hoc ad Macedonios? Porro omnes Graeci, sanctum legunt, non datum. Iansenius Concordiae c. 75. Circa huius sententia primam partem, sciendum Graeca non habere, Nondum erat Spiritus datus: sed nondum erat Spiritus Sanctus. At quoniam ea lectio prima frons impium sensum praeserebat, quasi scilicet, Spiritus aliquando non fuerit, offensus quispiam, ut est verisimile, mutauit Sanctus in datus. Verum nihil erat periculi in Gracorum lectione. Salmero tom. 8. tract. 37. Graeca exemplaria antiqua, pro datus habent Sanctos. Et in sensu nulla est prouersus a nostra lectione diueris: quia et se non exprimatur verbum, Datus, supplexum est necessario. Caeterus. Ratio dicendi manifestat, quod non loquitor de esse in se, sed de esse in credentibus. Dixerat enim de Spiritu quem accepturi erant credentes in eum: & reddendorationem quod accepti erant credentes, dicit nondum enim erat Spiritus Sanctus, supple in credentibus in eum. Nec alia Graecotum est exppositio.

XXXIX. Decimus locus Matthæi 8. In Græco habetur, *Longe ab illerat grex porcorum.* At Latine rectius, inquit Gordonus, *Non longe.* Nec dubito, inquit Maldonatus, Latinam lectionem incorruptiorem esse. Quia Marcus & Lucas dicunt, *Erant autem ibi, id est, in eolo: Et Lucas in monte:* Marcus, *et ne gen. iuxta montes*: quos prope lacum fuisse certum est. Et quia propterea Christus concessit, ut in porcos irruerent, ut qui aderant, ex porcorum interiu cognoscerent, quam multi, & quam saevi demones essent: quod neque cognouissent, si porcos non vidissent: nec vidissent, si procul fuisserent.

XL. Sed Latine ita legitur reclamante fide omnium Græcorum exemplarium, inquit Beza: quam fidem non video cur temere sollicitemus. Quid enim habet incommodi? Non vidissent, inquit Maldonatus, qui Christo aderant. Quanto ergo spatio, inquam, ~~me~~ definiendum? An nulla sunt longe, nisi quæ ultra quam oculi possunt contendere? Ast ego putabam etiam intra. Ut Lucæ 15. in ~~in~~ cœrū ~~manū~~ dñi nigris, id est autrō pœnæ. Quam autem adhuc longe abesse, vidit enim pater ipsius. Et Matthæi 26. Petrus autem se quebatur eum, ~~in~~ ~~manū~~ procul. Et 27. Erant autem illuc mulieres multæ ~~in~~ ~~manū~~ ~~se~~ spectantes. Itaque non dubito sincerissimam esse electionem: atque omnino idem Matthæi ~~manū~~. Et Lucæ. cōtra mōrem. Et Matthei mōrem. Neque enim verisimile est, permixtos fuisse porcos viris, id est, in eodem ipso fuisse loco cum Christo, & reliquis: sed aliquanto remotos spatio, nempe pascentes non in ipso litorc, siue mavis, iuxta monumenta: sed in montis radicibus.

XLI. Undecimus locus Lucæ 2. In terra pax hominibus bona voluntas. A rectius, inquit Gordonus, *Hominibus bona voluntatis*, iuxta Hebraicā pha-

XLI. At Beza nihil aliud, nisi se non recusatum Latinam lectionem. Non recusem, inquit, legere & dicens. Sed nihil tamen censuit mutandum, in tanto consensu Graecorum exemplarium, & autorum. Et explicandum notwithstanding longe aliter, quam Papistæ soleant: qui abusi, suo more, ambiguitati occasione, homines dixerunt bonæ voluntatis; quorum fuerit voluntas bona: cum ille censeat voluntatem illam Dei esse; quod & Maldonatus admisit. Sed Beze concedamus suam pacem, suamque simul sententiam. De re ipsa discimus.

XLIII. Maldonatus suo more confidentia plenus, tanquam imperium obtinens in Theologicis rebus, agit acriter. Primum autoribus non tantum Latinis, sed etiam Gracis, Origene, Cyrillo, Chrysostomo. Sed hoc futile. Nam quod ad Latinos attinet, lepe dictum, non esse omnium eorum consenserunt, opponendum Gracis, à quibus illi Scripturas habuerunt. De Origene, Chrysostomo, Cyrillo, facile negotium: nulla haberi eorum testimonia Graeca: sed à Latinis versionibus. Cognitum autem lippis & tonsoribus, Latinos interpres inflexisse, quem habebant textum p̄ manibus, ad suę versionis formam. In Origene etiam mire lusisse & illius sensibus suos admisicuisse.

XLIV. Contendit rursus eius breuis orationis esse duo tantum membra. Quod nobis aliter dictat ipsa verborum constructio. Sed cur duo tantum. Nam cui, inquit, in terra nisi hominibus pax esse potera? Cui autem? Nulli certe inquam. Itaque concedo hominibus pacem afigiari: sed esse ergo tandem duo membra, constanter nego. Nempe, quia eti non opponatur cœli nisi terra: tamen hec ipsa pars quo de terra agit, duo complectitur membrorum de pace, alterum de causa eius pacis qui e nulla est, nisi *Exodus* 20.18.

XLV. Interrogat quis sensus sit: *In hominibus bona voluntas. Non incommodus, inquam: Quis enim non audiuit. Lucas 3. cōtra iudeos et sic Marthae ēi ἐδόκειν: In quo mibi complacui. Prioris ad Corinth. 10. cōtra iudeos et iudeis autem nūc ἐδόκεντον. Non in pluribus eorum beneficium est Deo. Post. 12. ἐδοκῶ cōtra devilias. Post. ad Thessal. 2. διδόκοντας σε τῇ αἰδησῃ. Intellige eadem nunc syntaxeos ratione dictum επιφέροντα διδόντα.*

XLVI. An sensum exagitat potius? Quid-*n* ergo placeat illud Calvini
Appositiue sub*i*gi*c*i*v* don*l*as, ut sciamus unde pax nobis proueniat? Hic ille Iesu
tar*u* superciliosissimus, Quam violentum est! Plaudite, Dixit. Scelerati, qui
rationem ab eo exigitis, cui supra rationem, sine ratione: contra rationem im
perium est. Quid ergo tanti est*e* i*s* uitam fieri?